

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

GREGOR GARB

OBLIKE TAJNEGA DELOVANJA
OBVEŠČEVALNO-VARNOSTNIH SLUŽB
REPUBLIKE SLOVENIJE

MAGISTRSKO DELO

LJUBLJANA, 2007

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

GREGOR GARB

OBLIKE TAJNEGA DELOVANJA
OBVEŠČEVALNO-VARNOSTNIH SLUŽB
REPUBLIKE SLOVENIJE

MAGISTRSKO DELO

MENTOR: izr. prof. dr. Drago ZAJC

SOMENTOR: doc. dr. Iztok PREZELJ

LJUBLJANA, 2007

ZAHVALA

Za kvalitetno mentorsko vodenje, svetovanje in usmerjanje pri magistrskem delu se iskreno zahvaljujem svojemu mentorju g. izr. prof. dr. Dragu Zajcu.

Zahvaljujem se g. doc. dr. Iztoku Prezlju, ki je kot somentor sodeloval pri magistrskem delu in s svojimi strokovnimi predlogi obogatil magistsko delo.

Prav tako se zahvaljujem osebju Arhiva Republike Slovenije in Uradnega lista Republike Slovenije za njihovo pomoč in sodelovanje.

Iskrena hvala tudi vsem mojim najbližjim, še posebej Valeriji, Luki in Simonu, prijateljem in ostalim, ki so me razumeli in vzpodbujali na poti do zastavljenega cilja.

KAZALO

SEZNAM SLIK in PREGLEDNIC.....	II
SEZNAM UPORABLJENIH KRATIC.....	III
1. UVOD	1
1.1. Predmet in cilj proučevanja.....	2
1.2. Metode proučevanja	3
1.3. Struktura magistrskega dela	4
1.4. Hipoteze	5
1.5. Opredelitev temeljnih pojmov.....	6
2. NASTANEK IN RAZVOJ OBVEŠČEVALNIH IN VARNOSTNIH SLUŽB	10
2.1. Zgodovinski pregled.....	10
2.2. Varnostne službe in politične policije moderne dobe	12
2.3. Odnos med politično policijo in državo v obdobju tranzicije	15
3. OBVEŠČEVALNO-VARNOSTNE SLUŽBE NA OBMOČJU NEKDANJE JUGOSLAVIJE PO KONCU II. SVETOVNE VOJNE	19
3.1. Vloga in pomen obveščevalno-varnostnih služb.....	19
3.2. Vojaška obveščevalna služba	21
3.3. Služba za raziskave in dokumentacijo	21
3.4. Vojaška varnostna služba	22
3.5. Služba državne varnosti kot politična policija	24
3.6. Tajni predpisi za delovanje politične policije po letu 1974	34
4. OBVEŠČEVALNO-VARNOSTNE SLUŽBE SAMOSTOJNE SLOVENIJE.....	37
4.1. Obdobje reorganizacije SDV v samostojno vladno službo.....	42
4.2. Svet za nacionalno varnost.....	44
4.3. Slovenska obveščevalno-varnostna agencija	46
4.4. Obveščevalno varnostna služba Ministrstva za obrambo	48
4.5. Kriminalistična policija.....	52
5. NADZOR NAD ZAKONITOSTJO DELA OBVEŠČEVALNO-VARNOSTNIH SLUŽB V REPUBLIKI SLOVENIJI	56
5.1. Oblike nadzora obveščevalno-varnostnih služb v Republiki Sloveniji.....	58
5.1.1. Nadzor zakonodajne oblasti ali parlamentarni nadzor.....	61
5.1.2. Nadzor izvršilne oblasti	66
5.1.3. Nadzor sodne oblasti	67
5.1.4. Nadzor civilne družbe.....	69
6. PRIMERJALNI PREGLED OBLIK TAJNEGA DELOVANJA.....	71
6.1. Oblike tajnega delovanja obveščevalno-varnostnih služb Republike Slovenije.....	71
6.1.1. Prikriti preiskovalni ukrepi.....	73
6.1.2. Tajno pridobivanje podatkov	86
6.2. Oblike tajnega delovanja Službe državne varnosti	89
7. VAROVANJE ČLOVEKOVIH PRAVIC IN TEMELJNIH SVOBOŠČIN PRI OPRAVLJANJU OBVEŠČEVALNO-VARNOSTNE DEJAVNOSTI.....	98
7.1. Poseganje v človekove pravice in temeljne svoboščine pri opravljanju obveščevalno- varnostne dejavnosti.....	98
7.1.1. Pravica do nedotakljivost stanovanja.....	99
7.1.2. Varstvo komunikacijske zasebnosti.....	100
7.1.3. Varstvo osebnih podatkov	101
7.1.4. Spremljanje mednarodnih sistemov zvez	103
7.2. Pravno varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin.....	104
8. SKLEPI	106
SEZNAM LITERATURE IN VIROV	111

SEZNAM SLIK in PREGLEDNIC

Slika 3.1.: Organiziranost, nadzor, vodenje in usmerjanje obveščevalno varnostnih služb SFRJ ob koncu 80. let prejšnjega stoletja.	20
Preglednica 3.2.: Proračun za delo RSNZ.....	30
Preglednica 3.3.: Sredstva v republiškem proračunu – I.....	32
Preglednica 3.4.: Sredstva v republiškem proračunu – II	33
Slika 4.1.: Organiziranost, vodenje in usmerjanje obveščevalno-varnostnih služb Republike Slovenije.....	41
Preglednica 4.2.: Proračun Republike Slovenije v letu 2005	55
Slika 5.1.: Oblike nadzora obveščevalno-varnostnih služb v Republiki Sloveniji	60
Preglednica 5.1.1.: Podatki o delu parlamentarne komisije v obdobju 1996-2000 in 2000-2004	63
Preglednica 5.1.2.: Število članov parlamentarne komisije za nadzor obveščevalnih in varnostnih služb.....	65
Preglednica 6.1.: Število prikritih preiskovalnih ukrepov v obdobju 2002-2005	84
Preglednica 6.2.: Vrste prikritih preiskovalnih ukrepov, ki so bile uporabljene v obdobju 2002-2003 s strani KRIMPOL.	85

SEZNAM UPORABLJENIH KRATIC

Kratica	Originalni pomen	Originalni pomen oziroma prevod
CK		Centralni komite
DV		Državna varnost
EU	European Union	Evropska unija
FLRJ		Federativna ljudska republika Jugoslavija
GPU		Generalna policijska uprava
GŠSV		Generalštab Slovenske vojske
J.B.T.Z.		afera Janša, Borštner, Tasič, Zavrl
JLA		Jugoslovanska ljudska armada
JV		Javna varnost
KNOJ		Korpus narodne obrambe Jugoslavije
KOS	Kontraobaveštajna služba	Protiobveščevalna služba
KPJ		Komunistična partija Jugoslavije
MNZ		Ministrstvo za notranje zadeve
MORS		Ministrstvo za obrambo
NATO	North Atlantic Treaty Organization	Organizacija severno atlantskega zavezništva
NOB		Narodno osvobodilna borba
NOV		Narodno osvobodilna vojska
OVS		Obveščevalno varnostna služba
OZNA		Oddelek za zaščito naroda
RSNZ		Republiški sekretariat za notranje zadeve
SDV		Služba državne varnosti
SDB	Služba državne bezbednosti	
SFRJ		Socialistična federativna republika Jugoslavija
SID	Služba za istraživanje i dokumentaciju	Služba za raziskovanje in dokumentacijo
SNAV		Svet za nacionalno varnosti
SOVA		Slovenska obveščevalno-varnostna agencija
SR		Socialistična republika

SRD		Služba za raziskovanje in dokumentacijo
SSNAV		Sekretariat Sveta za nacionalno varnost
SV		Slovenska vojska
TO		Teritorialna obramba
UB	Uprava bezbednosti	
UDV		Uprava državne varnosti
UV		Uprava za varnost
VIS		Varnostno-informativna služba
VOS	Vojno obaveštajna služba	Vojaška obveščevalna služba
UDBA	Uprava državne bezbednosti	Uprava državne varnosti
VP		Vojaška policija
VVS		Vojaška varnostna služba
Z(R)SLO		Zvezni (Republiški) sekretariat za ljudsko obrambo
Z(R)SZZ		Zvezni (Republiški) sekretariat za zunanje zadeve
ZKJ		Zveza komunistov Jugoslavije
ZKS		Zveza komunistov Slovenije

1. UVOD

» *Vis consilii expres mole ruit sua* «
(Sila brez presoje kloni pod lastno težo)
Horacij, Ode, 3, 4, 65

Spremembe v mednarodnem političnem okolju, preoblikovanje bipolarne svetovne ureditve, pospešeno združevanje na evropskem prostoru, procesi preoblikovanja NATO in tranzicijski procesi v nekdanjih socialističnih državah, spremembe v mednarodnem varnostnem okolju, zmanjšanje verjetnosti oboroženega spopada svetovnih razsežnosti, pojav novih virov ogrožanja, posledice globalizacije gospodarstva, tehnološki napredek ipd., vse to in še več predstavlja elemente, ki jih mora Republika Slovenija pri oblikovanju in izvajanju ter zagotavljanju lastne nacionalne varnosti ves čas upoštevati. Zagotavljanje nacionalne varnosti izhaja iz nacionalnih interesov, virov ogrožanja države in njenih državljanov, spoštovanja človekovih pravic in temeljnih svoboščin, upoštevajoč veljavne pravne predpise, temeljna demokratična načela in mednarodno sprejete obveznosti ter odgovornosti.

S spremembami v mednarodnem varnostnem okolju je prišlo tudi do sprememb virov ogrožanja. Če je včasih vse temeljilo na vojaških virih ogrožanja, danes vse bolj vidno vlogo dobivajo nevojaški viri ogrožanja, ki pa lahko prav tako kot vojna močno ogrozijo države in družbe. Nevojaški viri ogrožanja so danes medsebojno mednarodno povezani, odvisni in delujejo na vseh ravneh družbenega življenja, torej na politični, ekonomski, vojaški, gospodarski ravni, ravni notranje varnostni ipd. Med nevojaške vire ogrožanja notranje varnosti, s katerimi se Republika Slovenija neposredno ali posredno lahko sooča, danes uvrščamo organizirani kriminal, terorizem, asimetrične grožnje, ilegalne migracije, posedovanje in trgovanje s sredstvi za množično uničevanje, trgovino z ljudmi, orožjem in mamili, pranje denarja, subverzivno dejavnost ipd. Ogrožanje notranje varnosti pa predstavljajo tudi splošne, gospodarske in posebne oblike kriminalitete.

Za zagotavljanje uspešne politike notranje varnosti je zelo pomembno sodelovanje in uravnoteženo delovanje organov vseh vej politične oblasti kot tudi obvladovanje različnih področij varnostnega okolja s subjekti varnostnega sistema v ožjem smislu. Subjekte varnostnega sistema tako predstavljajo policija, obveščevalno-varnostne službe, državno tožilstvo, pravosodni, inšpekcijski in drugi organi z nadzorstveno funkcijo. Njihovo temeljno delovanje je namenjeno zagotavljanju notranje varnosti države ter izvajanju določenih aktivnosti, povezanih z varnostjo v širšem mednarodnem okolju.

1.1. Predmet in cilj proučevanja

Predmet proučevanja v magistrskem delu je vloga obveščevalno-varnostnih služb Republike Slovenije in njihovih oblik tajnega delovanja, ki jih uporabljajo na način in pod zakonsko določenimi pogoji za opravljanje svoje temeljne dejavnosti.

Namen predmeta proučevanja je predvsem:

- zaradi pomanjkanja strokovne literature s tega področja zbrati na enem mestu različne oblike tajnega delovanja obveščevalno-varnostnih služb Republike Slovenije,
- opozoriti na kršitve človekovih pravic in temeljnih svoboščin v avtoritarnem režimu nekdanje SFRJ,
- izdelati primerjavo uporabe tajnih oblik delovanja obveščevalno-varnostnih služb v dveh različnih političnih režimih,
- predstaviti oblike nadzorstvene dejavnosti delovanja obveščevalno-varnostnih služb v Republiki Sloveniji.

Cilji proučevanja predmeta so naslednji:

- pregled nastanka, razvoja in delovanja obveščevalno-varnostnih služb na območju nekdanje Jugoslavije po koncu II. svetovne vojne,
- opis nastanka, pregled organiziranosti ter način financiranja obveščevalno-varnostnega sistema Republike Slovenije kot ene od naslednic nekdanje Jugoslavije,
- pregled oblik nadzora nad zakonitostjo dela obveščevalno-varnostnih služb v Republiki Sloveniji,
- pregled in primerjava oblik tajnega delovanja obveščevalno-varnostnih služb Republike Slovenije in SFRJ,
- pregled posegov in možnih kršitev človekovih pravic in temeljnih svoboščin pri opravljanju obveščevalno-varnostnih nalog.

Za lažje in popolno razumevanje predmeta proučevanja ter doseganje ciljev uporabe različnih oblik tajnega delovanja sem uporabil njihovo primerjavo z različnimi oblikami tajnega delovanja v nekdanji skupni državi, ki se je nahajala v popolnoma drugačnem avtoritarnem političnem sistemu.

Kot nosilki obveščevalno-varnostne dejavnosti prejšnjega sistema sta podrobneje predstavljeni tedanja politična policija ali »udarna pest enopartijskega sistema«, kot se je tedaj imenovala Služba državne varnosti, in Vojaška varnostna služba, ki so jo državljani dolgo časa zmotno imenovali »KOS«.

1.2. Metode proučevanja

Pri pisanju magistrskega dela sem poleg uporabljenih metodoloških pristopov in lastnih izkušenj ter prakse na obveščevalno-varnostnem področju upošteval tudi zastavljeni predmet in cilj, hipoteze ter razpoložljivost literature s tega področja.

Z metodo analize primarnih virov (zakoni in podzakonski akti ter ostali pravni predpisi) in z metodo analize sekundarnih virov (knjige, članki ipd.) so predstavljena in opredeljena temeljna spoznanja z obravnavanim predmetom.

Z deskriptivno metodo sem pojasnil temeljne pojme.

Z metodo zgodovinsko-razvojne analize in pogledom v zgodovinski potek dogodkov sem dosegel dopolnitev poznavanja in vedenja predmeta proučevanja v sedanjem času.

S pomočjo kvalitativne analize in študije primera sem podrobneje prikazal in opredelil značilnosti izbranih primerov.

Dejstva iz pisanih virov, ki opisujejo polpreteklo zgodovino predmeta proučevanja, sem podkrepil še z metodo intervjuja.

Skozi celotno besedilo magistrskega dela pa sta nedvomno nepogrešljivi metoda dedukcije, predvsem v vsebinskem delu, in metoda indukcije, ki je uporabljena pri sklepih, povzetkih in osebnih razmišljanjih, ki postavijo celotno analizo v nekaj ključnih ugotovitev.

1.3. Struktura magistrskega dela

Magistrsko delo je sestavljeno iz osmih poglavij:

V uvodnem delu magistrskega dela so predstavljeni predmet in cilj proučevanja, hipoteze, uporabljene metode proučevanja in temeljni pojmi.

V drugem poglavju predstavljam zgodovinski pregled nastanka in razvoja obveščevalno-varnostnih služb s poudarkom na vlogi politične policije v moderni dobi. V nadaljevanju tega poglavja je predstavljen tudi odnos politične policije in države v obdobju tranzicije s poudarkom na državah vzhodne Evrope.

Tretje poglavje je namenjeno vlogi in pomenu obveščevalno-varnostnih služb na območju nekdanje Jugoslavije. Opisano je obdobje od leta 1945 pa do razpada skupne države leta 1990. Večji del tega poglavja je namenjen Službi državne varnosti kot politični policiji. V poglavju so predstavljena tudi finančna sredstva republiškega proračuna, potrebna za delo RSNZ.

Sledi poglavje o obveščevalno-varnostnih službah Republike Slovenije. Poleg opisa vloge in namena služb je na začetku opisano tudi obdobje reorganizacije Službe državne varnosti v samostojno vladno službo Republike Slovenije.

Peto poglavje je namenjeno nadzorstveni dejavnosti nad obveščevalno-varnostnimi službami v Republiki Sloveniji, kjer je govora o nadzoru s strani vseh treh vej oblasti, kakor tudi o nadzoru s strani civilne družbe.

V šestem poglavju primerjam posebne operativne metode in sredstva, ki jih je uporabljala nekdanja Služba državne varnosti z oblikami tajnega delovanja in ki jih obveščevalno-varnostne službe Republike Slovenije uporabljajo še danes.

Sedmo poglavje opisuje varovanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin pri opravljanju obveščevalno-varnostne dejavnosti.

Osmo poglavje predstavlja sklepne ugotovitve oziroma zaključek magistrskega dela.

1.4. Hipoteze

Glavna hipoteza:

Moderne demokratične države oblikujejo obveščevalno-varnostne službe, ki delujejo v korist lastnega ljudstva. Tudi Republika Slovenija je po osamosvojitvi in prehodu v demokratično družbo vzpostavila ustrezne službe, ki za izvajanje zakonsko predpisanih nalog uporabljajo pravno predpisane oblike tajnega delovanja. Pri izvajanju svojih nalog pa obveščevalno-varnostne službe posegajo v človekove pravice in temeljne svoboščine in jih pri tem tudi kršijo.

Delovne (izvedbene) hipoteze:

H1: Služba državne varnosti je kot politična policija, ki je delovala v nekdanjem totalitarno-avtoritarnem režimu SFRJ, predstavljala avtonomen center moči in je na ta način nekontrolirano posegala v človekove pravice in temeljne svoboščine državljanov. Državljanje v nobenem primeru niso mogli nadzirati, niti jim ni bila odgovorna. Odgovorna je bila samo politični eliti na oblasti.

H2: Svet za nacionalno varnost Republike Slovenije zaradi povečanja izpostavljenosti nekaterim kompleksnejšim ogrožanjem nacionalne in mednarodne varnosti dobiva vse večjo in vidnejšo vlogo.

H3: Država v človekove pravice in temeljne svoboščine največkrat posega prav z delovanjem obveščevalno-varnostnih služb. Te zaradi narave svojega dela, oblik delovanja in ciljev, ki jih zasledujejo v vseh političnih sistemih, tudi v demokratični in pravni državi, lahko močno posegajo v človekove pravice in temeljne svoboščine. Prav različne oblike nadzora nad njihovim delovanjem pa povečujejo raven njihove legitimnosti, omejujejo zlorabo moči ter s tem služijo varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin.

1.5. Opredelitev temeljnih pojmov

Razlaga in opredelitev temeljnih pojmov, ki se bodo pojavljali skozi celotno magistrsko delo, predstavlja osnovo za lažje razumevanje samih pojmov ter izključuje možnost različnega razumevanja posameznega pojma ter omogoča njihovo poenotenje.

V nadaljevanju bom predstavil nekaj ključnih pojmov, ki so osnova za razumevanje celotnega besedila.

Nadzorstvo predstavlja pojem in fenomen, ki se nam v vsakodnevnem življenju pojavlja v različnih zvezah, okoliščinah in pomenih. Slovar slovenskega knjižnega jezika (1994: 558) v geselskem članku besede nadzor navaja naslednjo razlago: »Sistematično pregledovati, spremljati potek ali razvoj česa, zlasti določene dejavnosti«, lahko pa tudi »prizadevati si in skrbeti za pravilno ravnanje in vedenje nekoga (nadzorovati učence, uslužbenca)«. Pri takem razumevanju to pomeni, da gre za dejavnost z elementi trajanja, podrejenosti in predstavlja element moči tistega, ki ta nadzor opravlja. V nadaljevanju razumevanja lahko pridemo do naslednjih dveh pomenov; opravljanje neke dejavnosti in organizacija, ki to dejavnost opravlja. Nadzor tako predstavlja proces, v katerem sodelujeta dve strani, dva subjekta. Nadzorstvena dejavnost ju tako povezuje in vzpostavlja medsebojne odnose. Ena stran nadzor opravlja, druga stran pa je tej dejavnosti podvržena in dolžna konstruktivno sodelovati.

Za področje obveščevalne, protiobveščevalne in varnostne dejavnosti je značilno, da si avtorji in strokovnjaki s tega področja niso enotni pri definiranju temeljnih pojmov. Nekateri avtorji vse tri dejavnosti med seboj ločujejo, nekateri jih prepletajo oziroma poizkušajo posamezne dejavnosti med seboj povezati, hkrati pa si pustiti nekaj praznega prostora med njimi.¹ Da bi se izognil nerazumevanju posamezne dejavnosti in opisovanju različnih definicij, sem se odločil, da bom za splošen opis služb, uradov ali agencij, ki se ukvarjajo z zbiranjem, vrednotenjem, obdelavo in posredovanjem za državo pomembnih podatkov, pri čemer uporabljajo različne oblike tajnega delovanja, uporabil termin *obveščevalno-varnostne službe*.

¹ Tako lahko v strokovni literaturi zasledimo različno pojmovanje služb, kot na primer: obveščevalna in varnostna služba, obveščevalno varnostna služba, obveščevalno-varnostna služba ipd. Vzorčni primer različnega poimenovanja teh služb in njihove dejavnosti lahko zasledimo tudi pri slovenskih pravnih predpisih. Zakon o SOVI opredeljuje Obveščevalno-varnostno službo, Zakon o obrambi opredeljuje Obveščevalno varnostno službo, tretji Zakon pa o parlamentarnem nadzoru obveščevalnih in varnostnih služb. V bistvu pa lahko utemeljeno govorimo o enaki dejavnosti služb, kljub različnemu poimenovanju.

Obveščevalne službe lahko nadalje delimo na civilne in obrambne. Delovno področje civilnih obveščevalnih služb je področje gospodarstva, financ, znanosti in tehnologije, politike ter mednarodnih odnosov. Obrambne obveščevalne službe so pristojne za izvajanje dejavnosti na obrambno-vojaškem področju. V to skupino štejemo vse tiste obveščevalne službe, ki zbirajo, vrednotijo, obdelujejo in posredujejo zbrane podatke in informacije za potrebe obrambno-vojaškega resorja. Ožji pojem od obrambne obveščevalne službe je vojaška obveščevalna služba, ki na specifičen način zbira podatke in informacije, jih vrednoti, obdeluje in posreduje za potrebe izvajanja vojaških aktivnosti doma in v tujini. Vojaška obveščevalna služba je lahko organizirana tudi v vojaške obveščevalne službe posameznih zvrsti oboroženih sil, in sicer kopenske vojske, vojaškega letalstva in vojaške mornarice.

Varnostne službe so za razliko od obveščevalnih pristojne za izvajanje aktivnosti s področja varovanja ustavne ureditve, boja proti tujim obveščevalno-varnostnim službam, preprečevanja aktivnosti ekstremnih in terorističnih organizacij, ilegalne trgovine z orožjem in ljudmi, z radioaktivnimi snovmi, jedrsko tehnologijo, drogami, begunske problematike in drugih področij, ki lahko vplivajo na zagotavljanje notranje varnosti države in njenih interesov. Lahko rečemo, da so varnostne službe pristojne za preprečevanje, preiskovanje in odpravljanje določenih oblik ogrožanja države in njenih interesov.

Ožja pojma od varnostne službe sta protiobveščevalna služba, ki je ozko specializirana za boj proti delovanju tujih obveščevalno-varnostnih služb, in služba za varstvo ustavne ureditve, ki je pristojna za preprečevanje aktivnosti ekstremnih in terorističnih organizacij, ilegalne trgovine z orožjem, z radioaktivnimi snovmi, jedrsko tehnologijo, drogami, belim blagom, begunsko problematiko in drugim. Protiobveščevalne službe nadalje delimo na civilne in obrambne, pri čemer so obrambne protiobveščevalne službe pristojne le za izvajanje aktivnosti znotraj obrambno vojaškega sistema. Poleg protiobveščevalnih služb in služb za varstvo ustavne ureditve štejemo v skupino varnostnih služb tudi policijske enote in posebne organizacijske enote tožilstev, sodišč in drugih ustanov, ki so namenjene za izvajanje preventivnih ukrepov in pregona domnevnih storilcev kaznivih dejanj, pri čemer lahko za razliko od večine drugih obveščevalno-varnostnih služb uporabljajo policijska pooblastila.

Ne glede na področje dela lahko obveščevalno-varnostne službe delimo na centralne in resorne. Slednje se nahajajo v okviru posameznega resorja. Praviloma gre za posamezna ministrstva. Centralne obveščevalno-varnostne službe pa so neposredno podrejene eni izmed vej oblasti. Praviloma je to izvršna veja oblasti.

Dejavnost, ki jo izvajajo obveščevalno-varnostne službe, razumem kot obveščevalno-varnostno dejavnost. Osnovne sestavine nacionalnega obveščevalno-varnostnega sistema so:

- vse obveščevalno-varnostne službe v državi, ki so bile ustanovljene in organizirane zaradi doseganja določenih ciljev z določenimi resursi,
- pravni predpisi, ki urejajo področje dela in pristojnosti, metode in sredstva dela obveščevalno-varnostnih služb,
- usmerjanje in nadzor obveščevalno-varnostne dejavnosti,
- medsebojni odnosi med posameznimi sestavinami.

Ožji pojem od nacionalnega obveščevalno-varnostnega sistema je pojem obveščevalno-varnostna skupnost, ki jo sestavljajo vse obveščevalno-varnostne službe države. Nacionalni obveščevalno-varnostni sistemi se povezujejo in združujejo v nadnacionalne obveščevalno-varnostne sisteme, na katere se prenesejo tudi posamezne sestavine ali deli sestavin nacionalnega obveščevalno-varnostnega sistema.

Pojem *tajno delovanje* predstavlja dejanje, ki se naredi v skladu s preišljeno odločitvijo za uporabo sredstev in načinov, ki se zdijo glede na okoliščine ustrezni za doseg zastavljenega cilja, za katerega je značilno, da oseba, nad katero se izvaja to dejanje, zanj sploh ne ve. Za razliko od *ukrepov*, ki so opredeljeni v Zakonu o policiji in se prav tako uporabljajo na javnem kraju skupaj s pooblastili policije, so *prikriti preiskovalni ukrepi* določeni v Zakonu o kazenskem postopku in se uporabljajo izključno na način in pogoje, ki jih določa omenjeni zakon. Temeljna razlika med ukrepi policije in prikritimi preiskovalnimi ukrepi pri opravljanju varnostne dejavnosti je v tem, da je za uporabo slednjih potrebna pisna odredba državnega tožilca oziroma preiskovalnega sodnika. Prikriti preiskovalni ukrepi se med seboj močno razlikujejo s kriminalistično-tehničnega in dokaznega vidika, z vidika možnih oblik nadzora nad njihovim zakonitim izvajanjem, in, kar je najpomembnejše, z vidika intenzitete možnih posegov v posameznikovo zasebnost in v ostale z ustavo zagotovljene pravice. Njihov edini res skupni imenovalec je prikrito delovanje.

V današnjem času se poleg termina prikriti preiskovalni ukrep pojavljajo še termini posebni ukrep, tajni policijski ukrep in tajni ukrep, vendar gre pri vseh za sopomenke prikritega preiskovalnega ukrepa, ki izhaja, kot že rečeno, iz Zakona o kazenskem postopku.

Pri opravljanju obveščevalne dejavnosti pa med oblike tajnega delovanja sodijo ukrepi za tajno pridobivanje podatkov, ki so opredeljeni v Zakonu o SOVI in se že v osnovi ter namenu razlikujejo od prikritih preiskovalnih ukrepov. V nadaljevanju magistrskega dela je kot skupni imenovalec prikritih preiskovalnih ukrepov in ukrepov za tajno pridobivanje podatkov določen termin *oblike tajnega delovanja*.

2. NASTANEK IN RAZVOJ OBVEŠČEVALNIH IN VARNOSTNIH SLUŽB

2.1. Zgodovinski pregled

Zaradi lažjega in kvalitetnejšega razumevanja posameznih osnovnih pojmov, ki sem jih predstavil v prejšnjem poglavju, se je potrebno vrniti v zgodovino nastanka in razvoja obveščevalnih in varnostnih služb. V nadaljevanju bom na kratko prikazal nekaj zgodovinskih okoliščin razvoja, različna obdobja, v katerih so se razvijale, vlogo posameznikov pri nastajanju, oris razvojnih težav in njihovo vlogo v različnih političnih sistemih.

Sveto pismo v Stari zavezi omenja Mojzesa, kateremu je Bog ukazal, naj pošlje sle v izvidnico Obljubljene dežele, ki jo je namenil Izraelcem (okoli 1500 let pred našim štetjem). Najstarejši zgodovinski zapisi omenjajo vedeževalce v preročišču v Delfih, ki so bili sposobni komunicirati z božanstvi in napovedovati prihodnost.

Najstarejše celovito delo, ki je posvečeno vojaški veščini, »Umetnost vojne« avtorja Sun-Cuja, napisano okoli 500 let pred našim štetjem, predvideva uporabo različnih vrst agentov. Prav tako je v svoji knjigi opozarjal na pomen točnih in pravočasnih informacij o nasprotniku z namenom predvidevanja nadaljnjih dogodkov na bojišču. (Žunec, Domišljanovič, 2000: 13)

V starem in zgodnjem srednjem veku praktično ni bilo vladarja, ki ne bi imel organizirane lastne obveščevalne dejavnosti. V tem obdobju so delovale predvsem obveščevalne službe Asirije (500 let pred našim štetjem), Rima v času cesarstva in Bizanca v času Justinijana.

V srednjem veku se pojavlja vedno večja vloga papeških kurij in katoliške cerkve, ki sta v obveščevalno dejavnost vnesli surovost, prevare in v nadaljevanju pojav inkvizicije. (Rodič, 1969 v Purg, 1995: 48)

Proces nastajanja obveščevalnih služb kot organskih delov države se je začel v 15. stoletju in je trajal do konca 19. stoletja. Eden od ključnih dogodkov, ki so spremenili potek in korenito posegli v nastajanje, je francoska revolucija leta 1789 in posledice, ki so ji sledile.

Nacionalne države, nastanek velikih vojska in vojaških zvez, razvoj modernih političnih institucij, razvoj diplomacije, širjenje političnih interesov in vojaških ciljev na vse kontinente ter povečanje števila političnih subjektov in politično-ideoloških orientacij so povzročili nastanek kompleksnih in razvejanih obveščevalnih in varnostnih služb ter njihovo funkcionalno delitev.

Začetki angleške obveščevalne službe segajo v obdobje med letoma 1640 in 1660, kjer je vidnejšo vlogo imel sir Francis Walshingham. Ludvik XI. velja za ustanovitelja francoske obveščevalne službe. Za 18. stoletje pa je značilna funkcionalna delitev, notranja (protiobveščevalna funkcija) in zunanja varnost (obveščevalna funkcija). (Purg, 1995: 50)

Osvajanje novih ozemelj, širjenje tržišča, boj za gospodarsko, vojaško in politično premoč predstavljajo značilnosti 19. stoletja, kjer je prišlo do postopne profesionalizacije obveščevalnih služb ter širjenja obveščevalne dejavnosti iz vojaške in politične sfere na ekonomsko, znanstveno in tehnično področje.

Izkušnje iz prve svetovne vojne, tehnološki napredek, razvoj tehnike in oborožitvenih sistemov, nastanek prve socialistične države ter ekspanzionistična zunanja politika poražencev so povzročale spremembe v metodah dela obveščevalnih služb, hkrati pa tudi na organiziranje protiobveščevalnih služb.

Druga svetovna vojna je pospešila ustanovitev in razširjanje obveščevalne dejavnosti, še posebej v ZDA, ki so do tedaj imele nerazvito in slabo organizirano obveščevalno službo, posledica tega je bil tudi uspešen napad Japonske na Pearl Harbor. (Žunec, Domišljanovič, 2000: 16)

Če je za to obdobje veljalo, da so obveščevalne službe zaveznikov medsebojno sodelovale in si posredovale informacije, je za obdobje po koncu vojne, tako imenovano obdobje »hladne vojne«, značilno predvsem sovraštvo, nezaupanje, medsebojno tekmovanje in prikrivanje informacij. Vse to lahko označimo kot posledico blokovske delitve in spremembe političnih sistemov.

V današnjem času lahko ocenjujem, da se obveščevalne službe med seboj razlikujejo predvsem glede pristopa do oblikovanja politike nacionalne varnosti, še posebej na političnem, vojaškem, ekonomskem in industrijskem področju.

Prav tako pa ne smemo pozabiti na intenzivne spremembe v družbenem in političnem življenju, ki dnevno vplivajo na varnostne razmere v okolju, kot so terorizem, asimetrične grožnje, organizirani kriminal, trgovina z ljudmi in nenazadnje trgovanje s sredstvi za množično uničevanje.

2.2. Varnostne službe in politične policije moderne dobe

Z oblikovanjem površinsko in po številu prebivalstva velikih modernih nacionalnih držav ter ločevanjem posameznih funkcij države se je pojavila tudi potreba po razmejitvi pristojnosti med funkcijo javne varnosti in funkcijo varovanja političnega in družbenega režima. Naloge javne varnosti je prevzela policija, medtem ko so naloge s področja varnostnih zadev, v katere sodi tudi boj proti notranjemu in zunanjemu sovražniku režima, prevzele v ta namen oblikovane varnostne službe.

Nastanek modernih avtoritarnih in totalitarnih režimov, za katere je značilno pomanjkanje strpnosti do drugačnosti, ter pojavi napetosti in spopadov med nasprotnimi družbenimi razredi in skupinami, so pospešile nastanek in razvoj politične policije za boj proti sovražnikom režima, še posebej notranjim. Namen teh služb je bil dobiti popoln vpogled v družbena dogajanja, identificirati vodilne posameznike in vplivati nanje.

Pojem »politična policija« predstavlja predvsem način in metode delovanja varnostne službe oziroma funkcije, ki jih opravlja. Glavno področje delovanja je odkrivanje in preprečevanje delovanja »notranjega sovražnika« oziroma nasprotnikov vladajočega režima, načeloma znotraj države s podporo »delavcev in zavednih državljanov« in praviloma na podlagi usmeritev najožjega političnega vodstva. Politična policija deluje izključno z namenom utrjevanja vloge politične garniture na oblasti in onemogočanja svobodne konkurence političnih idej in strank. To pa je nedvomno posledica političnih sistemov in vladajočih elit, ki to dovoljujejo in omogočajo, predvsem z namenom zaščite lastnih interesov in zagotavljanja svoje vodilne vloge v državi, pa čeprav s kršenjem človekovih pravic in svoboščin.

V te namene ji oblast dodeljuje skoraj neomejena pooblastila in materialna sredstva, kar je v posameznih režimih pripeljalo do tega, da je politična policija postala eden od ključnih stebrov in izvajalcev oblasti. (Žunec, Domišljanovič, 2000)

V nadaljevanju bom predstavil nekaj dejstev iz zgodovine varnostnih služb.

Joseph Fouche, Otrantski vojvoda (1758–1820), velja za utemeljitelja moderne politične policije, ki je v času svojega poslanstva v obdobju revolucije v Lyonu in Toulonu dal pobiti več tisoč protirevolucionarjev. Kot policijski minister je oblikoval mrežo policijskih agentov in ovaduhov, ki so odkrivali zarote proti vladajočemu režimu. (Žunec, Domišljanovič, 2000: 19)

Prusija, ki je bila v 19. stoletju vodilna država na področju oblikovanja moderne državne administracije, je prav tako ustanovila tajno politično policijo, ki je imela pooblastila za odvzem prostosti, pridržanje, preiskovanje in kontroliranje državljanov kot tudi organov oblasti.

V bogati zgodovini ruskih in kasneje sovjetskih varnostnih služb ima posebno mesto leta 1881 oblikovana politična policija Ohrana. Zajemala je široko razvejano mrežo agentov v državi in izven nje ter z vsemi policijskimi, sodnimi in izvršilnimi pooblastili samostojno vodila preiskave, sodila in izvrševala kazni. Kmalu po koncu oktobrske revolucije leta 1917 je tedanja komunistična oblast vzpostavila Izredno komisijo (*Črezvyčajnaja komissija, Čeka*), ki je bila namenjena za boj proti kontrarevoluciji in sabotажam. Pod vodstvom Feliksa E. Dzeržinskega je imela Čeka leta 1918 400 izpostav in leta 1920 že 70.000 zaposlenih.

Naslednici Čeke sta bili Narodni komisariat za notranje zadeve (*Narodnyj komissariat vnutrenih del, NKVD*) v tridesetih letih 20. stoletja in v času od leta 1945 do 1991 Komite državne varnosti (*Komitet gosudarstvennoj bezopasnosti, KGB*). KGB, ki je združevala civilno in vojaško politično-policijsko, obveščevalno in protiobveščevalno funkcijo, je imela več kot 100.000 zaposlenih. Uradno je bila podrejena sovjetski Vladi, kontrolo nad njenim delovanjem pa je imel Centralni komite Komunistične partije oziroma njen generalni sekretar. Število njenih prijatih in obsojenih žrtev sega v milijone. Del obsojenih je svoje kazni prestajal v delovnih taboriščih, katerih uprava (*Glavnoe Upravlenie Lagerei, GULAG*) je bila del KGB.

Njihove temeljne naloge in metode dela, ki se v celotnem obdobju njihovega delovanja dejansko niso spreminjale, so bile (Šubelj Dornik, 1993):

- obramba vladajočega komunističnega režima pred notranjimi in zunanjimi sovražniki in njihovo nevtraliziranje,
- izvajanje s pomočjo tajnih sodelavcev, ki so jih nadzorovali pripadniki KGB, ter stalni nadzor nad prebivalstvom z namenom zagotavljanja politične pripadnosti,
- s preiskavami, sojenjem, zapiranjem v zapore, v taborišča in psihiatrične klinike preprečiti protisovjetsko delovanje,
- stalni nadzor nad politično pripadnostjo pripadnikov vojske,
- boj proti delovanju tujih obveščevalnih služb, ki imajo namen delovati proti vladajočemu režimu,
- izvajanje tajnih operacij v tujini z namenom doseganja sovjetskih političnih ciljev in povečanja sovjetskega vpliva.

Tudi v nacionalsocialistični Nemčiji se je razvil velik varnostni aparat s težiščem na politični policiji, ki je bila namenjena za boj proti politično nasprotno mislečim. Leta 1933, dva meseca po Hitlerjevem prevzemu oblasti, je bila iz dela politične policije Weimarske republike oblikovana Tajna državna policija (*Geheime Staatspolizei*, *GESTAPO*), ki pri svojem delu ni imela nobenih zakonskih omejitev. Poleg boja proti nasprotnikom režima in nacističnim disidentom je *GESTAPO* izvajal obsežne preventivne akcije tudi proti domnevnim nasprotnikom režima. Tako kot sovjetske službe, je bil tudi *GESTAPO* pod neposredno kontrolo vladajoče in edine dovoljene nacionalno-socialistične stranke. Leta 1934 je celotno kontrolo nad nemškimi policijskimi službami (*GESTAPO* in strankarskimi Zaščitnimi odredi *Schutzstaffel*, *SS*) prevzel Himmler, ki je pred začetkom druge svetovne vojne oblikoval Glavni štab policijskih sil, ki je v skladu z rasistično politiko vodil tudi programe za iztrebitev Židov in ostalih pripadnikov »narijske« rase v Nemčiji kot na vseh okupiranih ozemljih. Tudi v Nemčiji so bile uprave taborišč sestavni del *GESTAPA* ali *SS*. (Žunec, Domišljanovič, 2000: 22)

Čeprav so totalitarni režimi imeli tudi vojaške varnostne službe za boj proti zunanjemu sovražniku, se je večina varnostnih služb osredotočila samo na obračun z notranjimi sovražniki vladajočega režima.

V demokratičnih političnih sistemih pa so bile, za razliko od prej omenjenih služb, civilne in vojaške varnostne službe usmerjene proti zunanjemu sovražniku oziroma proti preprečitvi delovanja tujih obveščevalnih služb. Velika Britanija je v času druge svetovne vojne uspela prijeto večino vrinjenih nemških agentov in jih kasneje uporabila kot dvojne agente z namenom širjenja lažnih informacij. Prav tako je njihova protiobveščevalna služba preprečila vdor in zadržala v tajnosti vse ključne elemente za izvedbo invazije v Normandiji ipd.

V obdobju hladne vojne je bilo delovanje obveščevalnih in varnostnih služb edino področje, kjer so lahko vodilne države merile svojo moč. Za to obdobje je značilno predvsem širjenje državnih interesov in s tem tudi interesov služb na področje političnega, gospodarskega, znanstvenega, kulturnega in družbenega življenja. Razvoj novih in izboljšave obstoječih tehnologij in tehničnih sredstev za zbiranje informacij, intenzivno izvajanje tajnih operacij (propaganda, specialna vojna ipd.) z namenom vplivanja na tuje vlade in njihovo politiko ter podpiranje različnih civilnih gibanj, kakor tudi povečanje števila njihovih pripadnikov, so povzročile hiter razvoj obveščevalnih in varnostnih služb. Za pridobivanje informacij so v tem obdobju pričeli uporabljati odprte vire, torej javno dostopno literaturo, knjige, časopise kakor tudi stike lastnih državljanov s tujimi organizacijami in podjetji ter njihovimi strokovnjaki na raznih srečanjih, konferencah, izmenjavah študentov ipd.

Povečanje števila obveščevalnih in varnostnih služb je povzročilo njihovo delitev na posamezna specializirana področja, na ločevanje civilno in vojaško in pripeljalo do sprememb v smislu organiziranosti na centralizirano (ZDA, Nemčija) oziroma decentralizirano (Velika Britanija).

2.3. Odnos med politično policijo in državo v obdobju tranzicije

Zlom komunističnega režima v srednji in vzhodni Evropi in s tem povzročene velike socialne in družbene spremembe so popolnoma spremenile položaj in funkcije obveščevalnih in varnostnih služb v teh državah. Varnostne službe oziroma politične policije, ki so predstavljale »orožje partije« in so bile med najbolj osovraženimi elementi vladajočega sistema, so bile kaj hitro razpuščene.

Posamezne službe, kot češkoslovaška Državna varnost (*Statni Bezpečnost, StB*), so s svojim represivnim delovanjem v obdobju zamenjave političnega sistema še pospešile svoj propad, druge službe so delovale bolj pasivno, pripadniki romunske Varnosti (*Securitate*) pa so zaradi strahu pred maščevanjem celo vodili oboroženi odpor. V državah, kjer politične policije niso bile razpuščene, so le-te kljub uvajanju demokracije in njenih vrednost še naprej delovale z namenom podpiranja prejšnjega režima (na primer podpora KGB pri poizkusu vojaškega puča proti Gorbačovu leta 1991, kar je bil eden od vzrokov za njeno kasnejšo razpustitev) (Žunec, Domišljanovič, 2000: 26).

Vendar razpustitev varnostnih služb ni bila izvedena v celoti, kar je povsem logično, saj sta morali tudi nova oblast in nove vladajoče elite koristiti usluge in podporo varnostnih služb, da bi bile pripravljene učinkovito odgovoriti na zahtevne varnostne probleme, ki so bili pred državami v tranziciji. Tako so varnostne službe doživele velike organizacijske in funkcijske premike, spremembe v načinu dela, kadrovske prenovi, spremembe pri uporabi metod in sredstev dela, pravno ureditev dosjejev ipd. Deli nekdanjih političnih policij, ki so bili odgovorni za politični nadzor državljanov, so bili najprej ukinjeni. Prav tako so sledili premiki v smislu zmanjšanja števila pripadnikov teh služb.

Vzhodnonemška Državna varnost (*Staatssicherheit, Stasi*) je imela pred zlomom političnega sistema okoli 100.000 pripadnikov, od tega okoli 20.000 neposrednih operativcev. Zmanjšanje števila je bila odlična priložnost za »čiščenje« okorelih, kompromitiranih in neprilagodljivih pripadnikov. Kljub svoji preteklosti je del pripadnikov razpuščenih služb (2350 pripadnikov Stasi, 9000 pripadnikov Securitate) dobil zaposlitev v novih »prečiščenih« varnostnih službah, predvsem z namenom sodelovanja pri odkrivanju »spečih vohunov« v tujini, pri odkrivanju raznih arhiviranih zadev ipd.

Eden od zahtevnejših problemov tranzicijskih držav je bil politično in etično razčiščevanje z bivšim sistemom, pri čemer je bilo vprašanje političnih policij zelo občutljivo in travmatično. Poleg redno zaposlenih pripadnikov v teh službah je bilo v njihovih strukturah tudi še nekajkrat več zunanjih sodelavcev (agentov), ki so nadzirali posameznike, skupine ali posamezne institucije (Stasi jih je imel okoli 500.000 ali skoraj 3 % prebivalcev NDR), vendar so službe njihovo identiteto skrbno prikrivale (Žunec, Domišljanovič, 2000: 27). Z razpadom sistema so identitete zaposlenih in zunanjih sodelavcev vsaj teoretično postale dostopne javnosti, vendar v družbah ni bilo jasno izraženega stališča, kaj z njimi narediti.

Na Poljskem in Češkem so bili sprejeti »lustracijski« zakoni, ki določajo, da morajo kandidati za posamezne politične in druge javne funkcije skozi varnostno preverjanje z namenom ugotovitve njihove povezanosti s političnimi policijami. Prav tako morajo podpisati izjave o kakršni koli povezanosti s prejšnjim režimom.

Politične policije so pri svojem delu zbirale podatke o državljanih in tako oblikovale na milijone arhivov. Stasi naj bi jih imel na svojem vrhuncu okoli šest milijonov, od tega dva milijona o tujcih, podobno je bilo tudi v ostalih državah. V obdobju političnih reform in razpuščanja politične policije je del arhivskih gradiv izginil, v ostala gradiva pa so državljani imeli možnost vpogleda, vendar te možnosti mnogi niso izkoristili. Ohranjena arhivska gradiva so bila kasneje mnogokrat uporabljena za politično obračunavanje z nasprotniki vladajoče elite (Žunec, Domišljanovič, 2000: 28).

Kljub izvedenemu izredno zahtevnemu preoblikovanju v moderne varnostne službe, so bile le-te mnogokrat vpletene v različne politične škandale (protizakonito zbiranje informacij o aktivnostih političnih strank, predvsem opozicijskih), medsebojna obračunavanja političnih elit, vmešavanja v posamezne politične odločitve, vmešavanja k dajanju podpore ekstremnim skupinam, kompromitiranje sosednjih držav z namenom doseganja večje politične teže lastne države v očeh tujcev.

Ne glede na vse težave, s katerimi so se srečevale tranzicijske države v fazi prilagajanja novim družbenim odnosom, demokratičnim vrednotam in novi varnostni situaciji v Evropi, lahko zaključimo, da se njihove varnostne službe vse bolj razvijajo v skladu z demokratičnimi standardi.

Tako varnostne službe vse bolj podpirajo svoj primarni cilj, torej zaščito ustavne ureditve in zakonitosti ter preprečevanje dejavnosti skupinam in organizacijam, ki stremijo k različnim oblikam organiziranega kriminala. Nad njihovim delovanjem je vzpostavljena določena stopnja nadzora s strani zakonodajne in izvršilne veje oblasti, še posebej glede spoštovanja zakonodaje. Vsakršna prekoračitev pooblastil in vmešavanje v notranje politične zadeve je pod budnim očesom javnosti in medijev, tako da lahko rečemo, da je tranzicija iz politične policije v moderno varnostno službo v večji meri uspela.

Novo oblikovane varnostne službe so poleg nove organizacijske oblike dobile tudi nove naloge. Poleg klasičnih nalog protiobveščevalne zaščite in boja proti političnemu nasilju in terorizmu najzahtevnejšo nalogo nedvomno predstavlja boj proti organiziranemu kriminalu v vsej njegovi razsežnosti, ki je največja krila dobil prav v tranzicijskih državah in izkoristil obdobje neorganiziranosti družbenega sistema in pomanjkanja varnostne kulture.

Tudi v ostalih delih mednarodne skupnosti varnostne službe v preteklosti niso imele izkušenj z organiziranim kriminalom, ki je medtem postal izredno nepredvidljiv, dobro organiziran, agresiven po svoji naravi, dobro povezan s političnimi strukturami in v glavnem mednarodnega značaja. Prav zaradi tega je njihov boj z organiziranim podzemljem izredno zahteven in kompleksen ter potrebuje stalno in popolno podporo države in njenih prebivalcev s ciljem zagotovitve varnega življenjskega okolja.

3. OBVEŠČEVALNO-VARNOSTNE SLUŽBE NA OBMOČJU NEKDANJE JUGOSLAVIJE PO KONCU II. SVETOVNE VOJNE

3.1. Vloga in pomen obveščevalno-varnostnih služb

Po zaključku spopadov so na območju Jugoslavije delovale naslednje obveščevalno-varnostne službe (Šubelj Dornik, 1999):

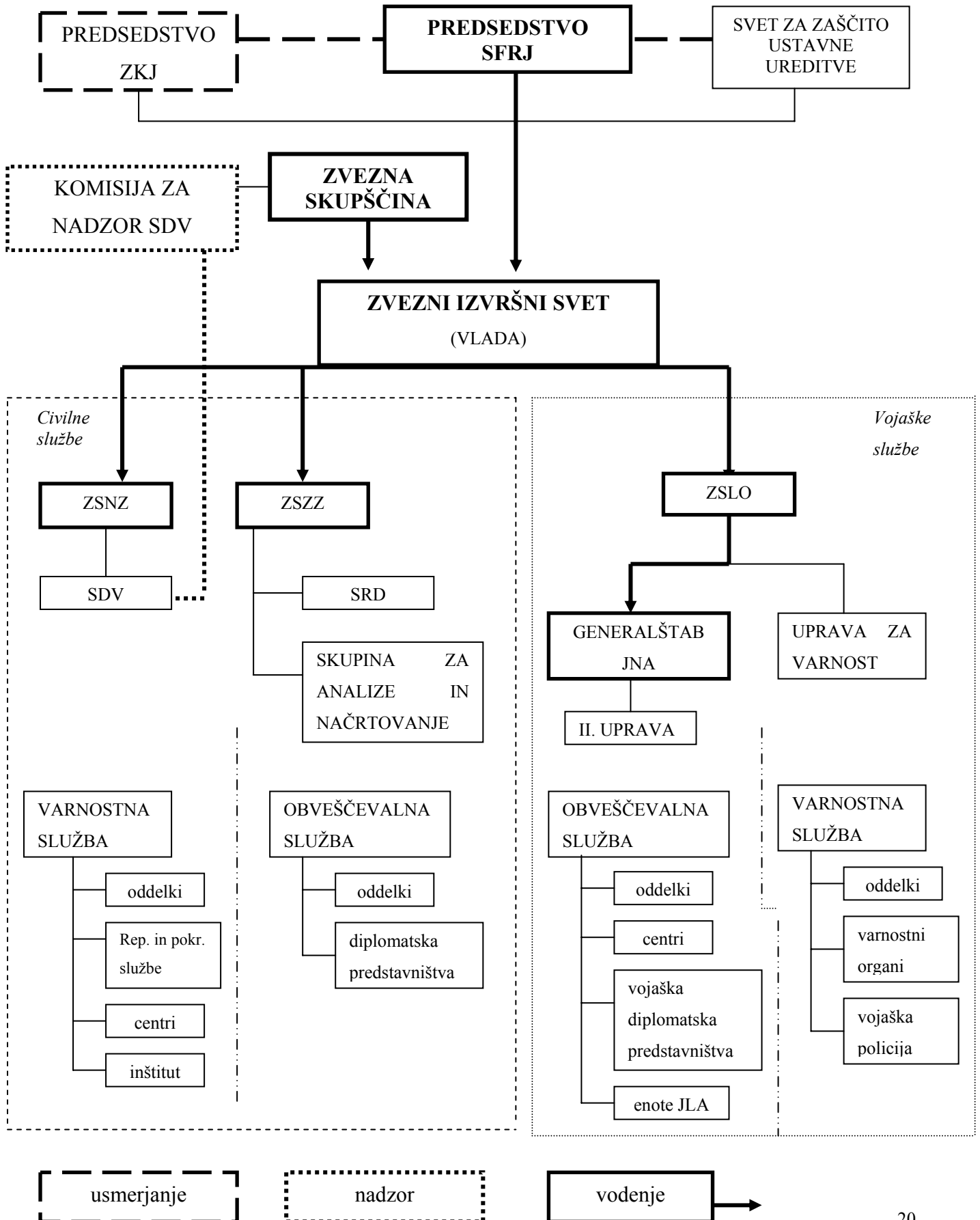
- Oddelek za zaščito naroda (v nadaljevanju OZNA), ustanovljen leta 1944 v Drvarju, je opravljaj obveščevalno, protiobveščevalno ter varnostno dejavnost na celotnem ozemlju države. OZNI za Jugoslavijo so bili podrejeni teritorialni oddelki OZNE. Bila je neposredno vključena v Povjerenišstvo narodno obrambo, njen načelnik Aleksandar Ranković pa je bil neposredno podrejen vrhovnemu komandantu. Temeljna naloga je bila zbiranje poročil o okupatorjevih zločinih, njegovih sodelavcih in simpatizerjih ter priprava na prevzem oblasti po osvoboditvi. Vsi njeni pripadniki so bili izključno borci in obvezno člani KPJ. Pri njenem oblikovanju, veljala je stroga hierarhična vojaška disciplina, so sodelovali strokovnjaki sovjetske vojaške misije pri Vrhovnem štabu NOV in POJ.
- V juniju 1945 je iz tretjega odseka OZNE nastala protiobveščevalna služba Jugoslovanske armade.
- Leta 1944 ustanovljeni KNOJ, ki je imel nalogo zavarovati zaledje NOV in vzdrževati red na osvobojenem ozemlju.
- Leta 1944 ustanovljena Vojska državne varnosti, ki se je na podlagi podatkov OZNE bojevala proti sodelavcem okupatorja in je bila organizacijsko podrejena KNOJ, v Sloveniji pa Slovenskemu narodnoosvobodilnemu svetu.

Po nekaj letih preoblikovanja in vzpostavljanja normativnopravne ureditve povojne Jugoslavije ter oblikovanja ključnih organov in institucij za delovanje države so se tudi na področju obveščevalno-varnostne dejavnosti oblikovale službe, ki so imele temeljno nalogo »služiti narodu«, vendar se je ta naloga kasneje preoblikovala v služiti »režimu na oblasti«.

Obveščevalno-varnostne službe v SFRJ so se delile na vojaške in civilne ter znotraj njih na obveščevalne in varnostne službe. V nadaljevanju bom na kratko predstavil vrste in vlogo služb ter njihove temeljne naloge (glej sliko 3. 1. n< strani 20).

Slika 3.1.: Organiziranost, nadzor, vodenje in usmerjanje obveščevalno varnostnih služb SFRJ ob koncu 80. let prejšnjega stoletja.

Vir: Žunec, Domišljanović, 2000:34

3.2. Vojaška obveščevalna služba

Od leta 1947 je bila vojaška obveščevalna služba (v nadaljevanju VOS) organizirana kot sestavni del II. (obveščevalnega) sektorja Generalštaba JLA. Njena notranja organiziranost se je s časom spreminjala in dopolnjevala zaradi same narave njenega dela, vendar je načeloma zmeraj imela:

- sektor za zbiranje podatkov,
- sektor za analize,
- sektor za elektronsko izvidništvo,
- sektor za delo z vojaškimi diplomatskimi predstavniki v tujini.

Naloge VOS so bile naslednje (Žunec, Domišljanovič, 2000: 35):

- zbiranje in obdelava informacij,
- analitično-ocenjevalna dejavnost,
- priprava informativnih in obveščevalnih izdelkov za potrebe uporabnikov iz vojaških, političnih in strankarskih krogov.

Služba je za potrebe izvajanja svojih nalog oblikovala obveščevalne centre doma in v tujini, občasno pa je uporabljala tudi specializirane izvidniške enote.

Težišče dela je bilo na zbiranju in analizi podatkov o stanju, zmožnostih in namerah tujih oboroženih sil, o vojaško-politični situaciji, o oboroženih spopadih po svetu, o vojaški politiki, strategiji in doktrini tujih držav s poudarkom na blokovskih državah ter njihovih medsebojnih odnosih.

3.3. Služba za raziskave in dokumentacijo

Služba za raziskave in dokumentacijo (*Služba za istraživanje i dokumentaciju, SID, SRD*) predstavlja civilno obveščevalno službo, ki je bila organizirana pri Zveznem sekretariatu za zunanje zadeve. Oblikovala se je po koncu druge svetovne vojne, njeni pripadniki pa so po večini prihajali iz vrst JLA oziroma iz Vojaškopolitične šole. Podobno kot VOS je tudi SRD za svoje delo in pridobivanje informacij uporabljala diplomatska predstavništva v tujini.

S pomočjo slednjih, v katerih so bili »zaposleni« tudi pripadniki SRD, je zbirala informacije o političnem in gospodarskem stanju v tujih državah, spremljala dogajanja med blokovskimi državami, spremljala aktivnosti jugoslovanske emigracije, pridobivala informacije o odnosu tujih, predvsem o sosednjih državah do SFRJ ipd. Svoje naloge je SRD izvajala s pomočjo svojih agentov, zunanjih sodelavcev, elektronskega izvidništva ter s pomočjo odprtih virov (časopisi, knjige ipd.).

Za razliko od uporabnikov izdelkov VOS so bili uporabniki njenih: ZSZZ, Predsedstvo SFRJ, Svet za zunanjo politiko in Predsedstvo ter Centralni komite ZKJ kakor tudi Centralni komiteji republik in pokrajin (Žunec, Domišljanovič, 2000: 36).

Sodelovanje civilne in vojaške obveščevalne službe, še posebej v diplomatskih predstavništvi, je bilo ves čas njenega delovanja na zelo nizkem nivoju in polno medsebojnih trenj, kar je po svoje razumljivo, razlog pa je bil v prepletanju njunih nalog in pristojnosti. Občasno je SRD pri svojem delu prihajala v nasprotje tudi z ZKJ, ki je bila s pomočjo svoje neformalne obveščevalne službe pristojna za spremljanje jugoslovanskih delavcev na začasnem delu v tujini.

Zavedati se moramo, da je bil moto vsake službe, ki je delovala na tem področju, da je najhitrejša in ima najkvalitetnejše izdelke, saj le tako lahko zadrži vodilno vlogo med poklicaniki.

3.4. Vojaška varnostna služba

Za razliko od VOS je bila vojaška varnostna služba (v nadaljevanju VVS) organizirana pri Upravi za varnost (*Uprava bezbednosti, UB, UV*), ki je bila sestavni del ZSLO, bolj znana kot Sektor 9 (sektor za varnostne zadeve v ZSLO). VVS so pogosto imenovali KOS, čeprav je bila slednja v organizacijskem smislu ukinjena leta 1955, njene naloge pa razdeljene med VOS in VVS (Žunec, Domišljanovič, 2000: 38).

Naloge VVS so bile naslednje:

- protiobveščevalna zaščita enot in oboroženih sil (OS) pred vdorom tujih obveščevalnih služb,
- varnostno preverjanje kandidatov za zaposlitev v OS in vojakov na služenju vojaškega roka,
- vodenje in usmerjanje vojaške policije,
- preprečevanje in pregon storilcev kaznivih dejanj,
- politični nadzor nad pripadniki OS.

Zadnja naloga VVS daje pečat politični policiji, njeno področje delovanja pa niso bile samo OS in njeni pripadniki, ampak pogosto tudi nadzor in spremljanje varnostno zanimivih pojavov v družbi. VVS je bila s svojim bojem proti notranjemu sovražniku sestavni del politično-policijskega sistema in tako v stalnem stiku s civilno varnostno službo.

Njeno delo je temeljilo na zveznih pravnih predpisih, ki so ji dali pooblastila, da je med drugim pristojna tudi za splošno varnost države. Podobno kot SDV je tudi VVS delovala na podlagi predpisov, ki niso bili objavljeni v javnem uradnem glasilu niti v posebnem tajnem uradnem glasilu. Zvezni sekretar za ljudsko obrambo je na podlagi tajnih Pravil službe varnostnih organov v OS SFRJ, ki jih je izdalo Predsedstvo SFRJ, izdal tajno Navodilo o metodah in sredstvih za delo varnostnih organov v JLA. Tedaj veljavni Zakon o splošni ljudski obrambi je namreč omogočal, da načelnik generalštaba, namestnik, podsekretar in pomočnik Zveznega sekretarja za ljudsko obrambo ter komandant armade na predlog starešine varnostnega organa odredi izvedbo ukrepov, ki so pomenili odstop od načela neprekršljivosti pisem in drugih občil. Navodilo je tako dovoljevalo tajni nadzor pisem, tajno prisluškovanje in snemanje z namestitvijo naprav v prostorih, prevoznih sredstvih, na komunikacijskih napravah in osebah ter tajno preiskavo predmetov in objektov. Tajna preiskava stanovanja je bila v nasprotju tako z zvezno kot z republiško Ustavo brez omejitev. Prav tako je nista dovoljevala Zakon in Pravila Predsedstva SFRJ.

Varnostni organi, ki so bili prisotni na vseh ravneh poveljevanja v OS, v vojaških ustanovah in zavodih ter organizacijah, ki so delale za potrebe JLA, so predstavljali izpostave VVS in ji tako omogočali stalno prisotnost in vpogled v dogajanje na različnih ravneh.

Varnostni organi so bili v enotah vedno v neposredni bližini poveljujočega kadra kot pomočniki poveljnika za varnostne zadeve, po strokovnem (funkcijskem) področju pa so bili neposredno odgovorni in podrejeni nadrejenemu varnostnemu organu oziroma Upravi za varnost. Tako so varnostni organi posamezna poročila o protiobveščevalnih in politično-policijskih zadevah iz svoje pristojnosti ter svojega področja delovanja pošiljali in najprej seznanjali svoje strokovno nadrejene in ne poveljnika enote, pri katerem so bile zadeve zaznane. Na ta način so varnostni organi izvajali nadzorno funkcijo tako nad poveljnikom, kakor tudi v enoti oziroma zavodu, kjer so bili zaposleni.

Pri svojem delu so varnostni organi tesno sodelovali s komiteji ZKJ in organi za moralno-politična vprašanja, ki so bili prisotni na vseh ravneh OS, v zavodih ter ustanovah JLA. Prav zaradi takšnega načina delovanja, prisotnosti na vseh ravneh, izredno dobro razvite mreže sodelavcev je VVS postala eden od centrov moči v JLA in celotni državi.

3.5. Služba državne varnosti kot politična policija

OZNA, ki je bila po vojni v sestavi Sekretariata za obrambo, se je leta 1946 reorganizirala na Upravo varnosti Jugoslovanske armade in Upravo državne varnosti in se preimenovala v Upravo državne varnosti, nato centralizirala in podredila v Ministrstvo za notranje zadeve. Ministrstva za notranje zadeve je v SR Sloveniji vodil nekdanji načelnik OZNE za Slovenijo, Ivan Maček. Oddelki in odseki narodne milice so bili podrejeni republiškem ministrstvu, medtem ko so bili odseki za državno varnost neposredno podrejeni ministrstvu za notranje zadeve FLRJ po načelu subordinacije. Jeseni leta 1952 se je UDBA preoblikovala iz dotedanje vojaške v civilno formacijo in kot taka ostala vse do razpada SFRJ.² (Šubelj Dornik, 1999)

Njene naloge so ostale praktično enake, pristojnosti pripadnikov UDBE so bile podobne pristojnostim javnega tožilstva. Opravljali so tako poizvedbe o kaznivem dejanju in osumljencu kot tudi preiskovalna dejanja te vrste. Njihovo delovno področje je obsegalo praktično vse tedaj veljavne zakone, ki so določali kazniva dejanja.

² Ministrstvo za notranje zadeve se je leta 1953 preimenovalo v Državni sekretariat za notranje zadeve, leta 1963 pa v Republiški sekretariat za notranje zadeve. Podrejenost in organiziranost notranjih služb pa je ostala nespremenjena vse do leta 1966.

V njene vrste se je kadrovalo po načelu politične naveze, sekretarje, namestnike sekretarjev komiteja, propadle direktorje ipd. šolanih večinoma po sovjetskem modelu, kar je v nadaljevanju povzročalo tudi slabo realizacijo nalog.

Nadzor nad delovanjem službe so ves čas imele avtonomne partijske komisije, ki so dnevno dobivale poročila o delovanju službe, kar je posledično pomenilo, da je KPJ dejansko vedela več kot pa vodstvo države kot glavni usmerjevalec in nadzornik. Tudi v kasnejšem obdobju delovanja se je o varnostno zanimivih dogodkih poleg predsedstva SFRJ in Sveta za varstvo ustavne ureditve poročalo tudi CK KPJ.

Zaradi vse večjega vmešavanja službe v politične zadeve države, vpletenosti v različne afere in poizkusov diskreditacije vodilnih funkcionarjev v državi se je leta 1966 na IV. plenumu CK ZKJ, tako imenovanem Brionskem plenumu, zgodila večja reorganizacija UDBE.

Na tem plenumu so sprejeli temeljni sklep, na podlagi katerega mora varnost demokratičnega samoupravnega sistema temeljiti na javnih institucijah, Služba državne varnosti (preoblikovana nekdanja UDBA) pa mora predstavljati organ za boj proti zunanji nevarnosti in razrednemu sovražniku. Na tem plenumu je bilo določeno tudi, da nobena služba ne sme biti izven javnega nadzora in da je potrebno vzpostaviti nadzor nad delovanjem te službe.³

Glede na sklepe Brionskega plenuma v zvezi z reorganizacijo UDBE, da bi se prilagodila nastalim spremembam v družbi in razvitemu sistemu samoupravljanja na podlagi ustavnih norm in obstoječih zakonskih predpisov in da mora varnost demokratičnega sistema temeljiti predvsem na javnih institucijah, vsakemu protizakonitemu postopku pa morajo slediti javne sankcije ter na podlagi 39. člena Temeljnega zakona o notranjih zadevah iz leta 1966⁴ je SDV opustila nekatera opravila, katerih organizacija in izvajanje so prešla v sklop osnovne dejavnosti službe JV.

³ Zakon o notranjih zadevah iz leta 1967 je opredelil tudi razmerja SDV do organov oblasti. Republiški sekretar za notranje zadeve je moral o delovanju te službe poročati republiški skupščini in izvršnemu svetu SRS. S tem se je vzpostavila kontrola oblasti nad delovanjem te službe, ki se je kasneje postopoma krepila, del nalog nadzorstva pa je kasneje prevzel tudi Svet za varstvo ustavne ureditve pri Predsedstvu SRS. Leta 1988 pa je bila v zvezi z afero JBTZ v republiški skupščini oblikovana Komisija za nadzorovanje delovanja SDV.

⁴ Omenjeni člen določa, da služba DV odkriva organizirano in tajno dejavnost, usmerjeno v izpodkopavanje ali rušenje ustavnega reda, nima pa upravnih pooblastil glede občanov, državnih organov ter delovnih in drugih organizacij. Zakon je določil tudi, da so zadeve državne varnosti v pristojnosti zveze in republik ter da se UDBA preimenuje v Službo državne varnosti – SDV.

V zvezi s prenosom teh opravil je RSNZ SR Slovenije izdal Obvezno navodilo⁵, s katerim ureja sodelovanje med službama, v katerih primerih morata odstopati ugotovitve ena drugi, v katerih primerih koordinirata svoje ukrepe in kdaj si dajeta na razpolago svoja operativna sredstva za medsebojne potrebe (Čelik, 2003).

Na podlagi Obveznega navodila je služba JV prevzela pristojnosti za izvajanje naslednjih opravil:

1. Vsa opravila v zvezi z javnimi manifestacijami verskih skupnosti in duhovščine, ki so v nasprotju z Ustavo SFRJ in zakonom o pravnem položaju verskih skupnosti, predvsem pa ugotavljanje naslednjih pojavov:
 - zloraba vere in cerkve v politične namene (v kolikor gre za tajno in organizirano delovanje se vključi SDV),
 - kršitve zakona o pravnem položaju verskih skupnosti,
 - prekrški zoper javni red in mir verskih skupnosti oziroma pripadnikov duhovščine,
 - nelegalna propagandna dejavnost duhovščine.

2. Vsa opravila ugotavljanja, dokumentiranja in preprečevanja nezakonitih javnih izpadov v pisni ali ustni obliki, ki so usmerjena na izpodkopavanje ali rušenje z Ustavo določenega reda. Glavne oblike teh dejanj so:
 - ustni izpadi in sovražna propaganda na javnih mestih, ogrožanje javnega reda in miru z demonstracijami, zbori in izpadi z nacionalističnim, šovinističnim izpadom ipd.,
 - izdelovanje oziroma pisanje, razpečevanje ali nameščanje letakov, lepakov in pismenih parol sovražne vsebine,
 - pisanje in razpošiljanje anonimnih pisem s sovražno vsebino posameznikom, ustanovam ali organizacijam,
 - tiskanje, razmnoževanje in razpečevanje tiska in publikacij s sovražno vsebino,
 - vnašanje in razpečevanje tujega tiska, za katerega je potrebno posebno dovoljenje, iz tujine v državo,
 - vnašanje ali razpečevanje prepovedanega domačega in tujega tiska.

⁵ OBVEZNO NAVODILO o sodelovanju službe javne varnosti in državne varnosti v SR Sloveniji, RSNZ SR Slovenije, Uradna tajnost – strogo zaupno, Ljubljana, 1967, ki je nastalo na podlagi OBVEZNEGA NAVODILA, izdanega s strani zveznega sekretarja za notranje zadeve istega leta.

V kolikor so se pri obravnavanju teh dejanj pokazali indici, da gre za ilegalno, organizirano sovražno delovanje, se je v preiskavo obvezno vključila tudi SDV, ki je skupaj s službo JV oziroma njenimi sredstvi in zmožnostmi ugotavljala storilce ter ozadje omenjenih kršitev.

3. Vsa opravila v zvezi z organizacijo in izvajanjem fizične kontrole gibanja diplomatsko-konzularnih, trgovinskih in drugih predstavnikov, akreditiranih v SFRJ, ter kontrola drugih kategorij tujcev iz Registra tujcev. Nosilec celotne naloge je bila SDV, fizični del kontrole omenjenih kategorij pa je organizirala in izvajala služba JV.
4. Vsa opravila odkrivanja in preprečevanja ilegalnih pobegov in poskusov pobegov čez državno mejo v tujino ali ilegalnih prihodov v SFRJ, reden postopek s povratniki, ki so se ilegalno vrnili v SFRJ ali so jih deportirali tuji policijski organi, ter operativni nadzor nad povratniki in ostalimi državno-varnostnimi delinkventi na terenu. Ta opravila so obsegala:
 - obravnavanje vseh poskusov pobega v tujino. Če se je ugotovil državno-varnostni namen pobega, se je primer predal v nadaljnjo obravnavo SDV ⁶,
 - odkrivanje kanalov za organizirano omogočanje prehoda ljudi preko meje v tujino. SDV je prevzela v obravnavo tiste kanale oziroma organizatorje, ki so omogočali pobege z državno-varnostnim namenom,
 - odkrivanje kanalov za organizirano omogočanje prehoda ilegalcev v državo ter terensko zasledovanje in aretacija ilegalcev na področju SFRJ,
 - reden postopek s povratniki, ki so se ilegalno vrnili v SFRJ ali so jih deportirali tuji policijski organi, je prevzela SDV samo v primerih, ko je bilo pri povratnikih ugotovljeno sovražno delovanje proti SFRJ v tujini oziroma da so bili s strani emigracije ali tujih obveščevalnih služb angažirani za protiustavno aktivnost proti SFRJ ali pa so pobegnili iz političnih razlogov. Vsa opažanja in ugotovitve ob zaslišanjih povratnikov so SDV izredno koristila pri njenem delovanju proti tujim obveščevalnim službam in ekstremni emigraciji.

⁶ Državno-varnostni namen obsega zajema pobeg iz političnih razlogov, pobeg zaradi političnih deliktov, pobeg iz vrst delavcev notranjih zadev, pobeg funkcionarjev iz političnih, upravnih ali predstavnških teles in starešinskega kadra JLA.

5. Vsa opravila v zvezi z varovanjem osebne varnosti določenih osebnosti, objektov, ustanov ter območij, ki so posebnega pomena za varnost države. Za organizacijo zavarovanja je bila odgovorna SDV, za izvajanje fizičnega dela zavarovanja pa služba JV.

Obvezno navodilo je med drugim določalo tudi opravila služb JV in DV, ki jih glede na obseg pooblastil, sredstva in metode dela določa ena služba za potrebe druge. To so bila:

- uporaba sredstev in metod SDV pri odkrivanju in preprečevanju določenih kaznivih dejanj, kot so trgovina z mamili, ponarejanje denarja ipd. ali pa pri odkrivanju in prijetju storilcev takih dejanj,
- razgovori, odstranjevanje, privedba, osebna preiskava in druga opravila, ki so temeljila na zakonodaji in so jih opravljali delavci službe JV, kadar so za to obstajali upravičeni razlogi.

Področje dela se je preneslo s tako imenovanega zunanjšega na notranje področje, kar je pomenilo večji nadzor nad vsemi, ki se niso strinjali z državno ureditvijo.

Za neposredno sodelovanje služb JV in DV v SR Sloveniji je bil odgovoren republiški sekretar za notranje zadeve, ki je tudi odobral uporabo sredstev in posebnih metod SDV.

Za neposredno izmenjavo podatkov v RSNZ pa sta bila odgovorna pomočnika republiškega sekretarja za JV in DV.⁷

Informacije, ki jih je SDV zbirala, so bile še naprej namenjene najvišjemu političnemu vodstvu. Republiški sekretar za notranje zadeve je o vseh ugotovitvah varnostnega značaja obveščal Predsedstvo SRS in predsednika CK ZKS.

⁷ V intervjuju št. 2 se je R. G. strinjal z mnenjem, da prenos pristojnosti službe DV na službo JV, konkretnije Milico, ni predstavljal nič novega, saj so večino stvari delali že prej, seveda po usmeritvah SDV. Pomembno dejstvo tistega časa je bilo tudi, da je SDV izdal nenapisano usmeritev, da se pred prenosom pristojnosti v vseh organih JV izbrišejo oziroma uničijo vsi arhivski zapisi o dotedanjem delu SDV. Te usmeritve na srečo služba JV v SRS ni upoštevala, saj bi to pomenilo, da je ves dotedanji trud in delo razvrednoteno in da ga je potrebno začeti popolnoma od začetka. Tisto obdobje ocenjuje kot »obdobje turbulence«, saj je večina nekdanjih delavcev UDBE izgubila svojo pomembnost in status v družbi, nekaj jih je odšlo v pokoj, nekaj jih je izgubilo službo in skrenilo v »osebni propad«, nekaj pa je bilo tudi takih, ki so v reorganizaciji videli svoj smisel in nadaljevali kariero. Odnos med službo DV in JV v SR Sloveniji je tedaj, po njegovem mnenju, rešil Zakon o notranjih zadevah SRS in strokovnost ter pripravljenost za delo vseh zaposlenih v Milici. Sodelovanje med SDV in Milico se je v kasnejšem obdobju izboljšalo, kar R. G. pripisuje zamenjavi kadra v SDV in razmejitvi pristojnosti med zvezno in republiško službo DV. Strinja se tudi s trditvijo, da je obstajala dvojna zakonodaja in s tem nedotakljivost uslužbencev SDV, za razliko od zaposlenih v Milici, ki so imeli za svoje delovanje in tudi sankcioniranje v primeru lastnih kršitev zakonsko podlago. Pomembno vlogo pa sta po njegovem mnenju kasneje odigrala tudi Priročnik za delo milice na področju varstva ustavne ureditve iz leta 1970 in leta 1985, ki sta podrobno določala naloge s področja operativnega delovanja organov za notranje zadeve in s področja ustavne ureditve.

Najvišje politično vodstvo se je pred morebitno uporabo posebnih metod in sredstev, ki so jih uporabljali uslužbenci SDV, zavarovalo tako, da je moral republiški sekretar za notranje zadeve za uporabo posebnih metod in sredstev pridobiti njihovo soglasje oziroma soglasje Sveta za varstvo ustavne ureditve⁸.

UDBA se je z Zakonom o notranjih zadevah leta 1967 preimenovala v SDV, Civilno varnostno službo, in bila organizirana v sestavi Zveznega oziroma Republiških sekretariatov za notranje zadeve. Pristojnosti in pooblastila SDV so bile določene z zveznimi pravnimi predpisi, ki so bili sprejeti na osnovi zakonov v skladu s stališči in smernicami Skupščine SFRJ, skupščinami republik in pokrajin ter stališči in politiko ZKJ. Zvezni predpisi so med drugim določali tudi, da je za splošno politiko na področju zaščite državne ureditve ter usklajevanja med organi SDV pristojna federacija oziroma zvezni organi, medtem ko so za organiziranje in neposredno izvajanje nalog državne varnosti pristojne republike oziroma pokrajine. (Čelik, 2003)

Zvezni organi so med drugim določali tudi delokrog, pooblastila, način dela, vsebino in metode, sredstva, način dokumentiranja in poročanja, način izvajanja inšpekcijskega nadzora, usmerjanje, koordiniranje in kontrolo vseh služb, ki so pristojne za to področje delovanja.

Na podlagi sklepov IV. plenuma CK ZKJ in kasneje na podlagi Zakona o temeljnih sistema državne varnosti (Ur. l. SFRJ št. 1/74) je bila na zvezni ravni ustanovljena Komisija za nadzorstvo nad zakonitostjo dela Službe državne varnosti. (Purg, 2002: 73)

Prav tako so bila finančna sredstva za delovanje SDV, ki je bila v sestavi RSNZ, v pristojnosti republik oziroma pokrajin. Zaradi tajnosti ni možno dobiti vpogleda v finančna sredstva same SDV, v poročilih RSNZ pa je možno zaslediti število zaposlenih v SDV⁹, kakor tudi višino finančnih sredstev za potrebe celotnega RSNZ. Naj omenim, da se je RSNZ financiral izključno iz republiškega (več kot 90 %) in občinskega proračuna (glej preglednico 3. 2.).

⁸ SKLEP o uporabi predpisanih sredstev in metod, ki jih pri svojem delu uporabljajo organi državne varnosti, izdan leta 1985 s strani Predsedstva SRS, je v kategorijo političnega vodstva uvrščal: predsednika in člane Predsedstva SRS, predsednika in člane Predsedstva CK ZKS, predsednika Skupščine SRS, predsednika Izvršnega sveta Skupščine SRS, predsednika Republiške konference Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije, predsednika republiškega sveta Zveze sindikatov Slovenije, predsednika republiškega odbora Zveze združenj borcev NOV Slovenije in predsednika republiške konference Zveze socialistične mladine Slovenije.

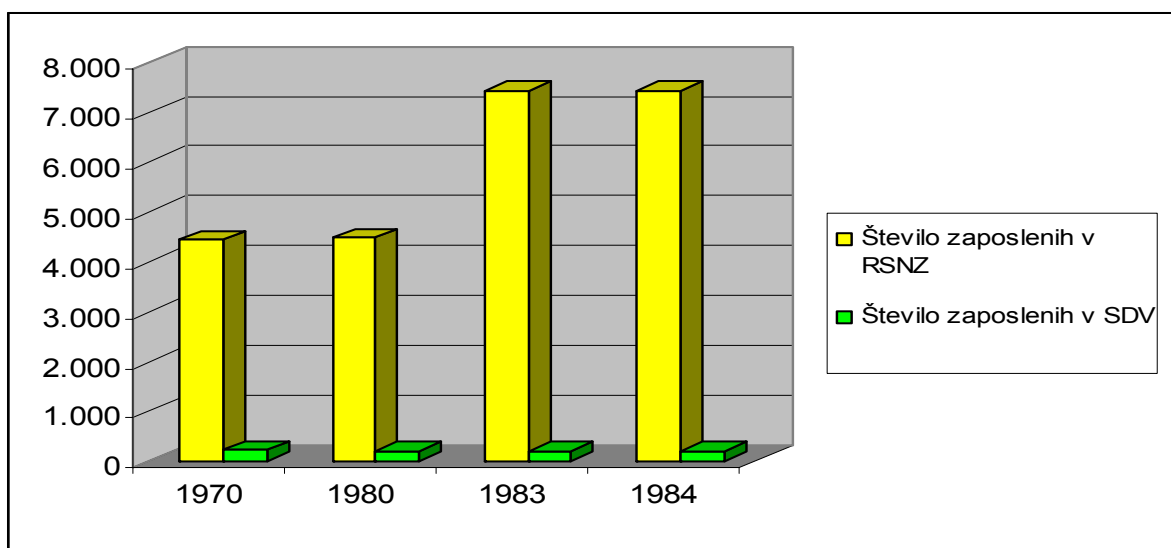
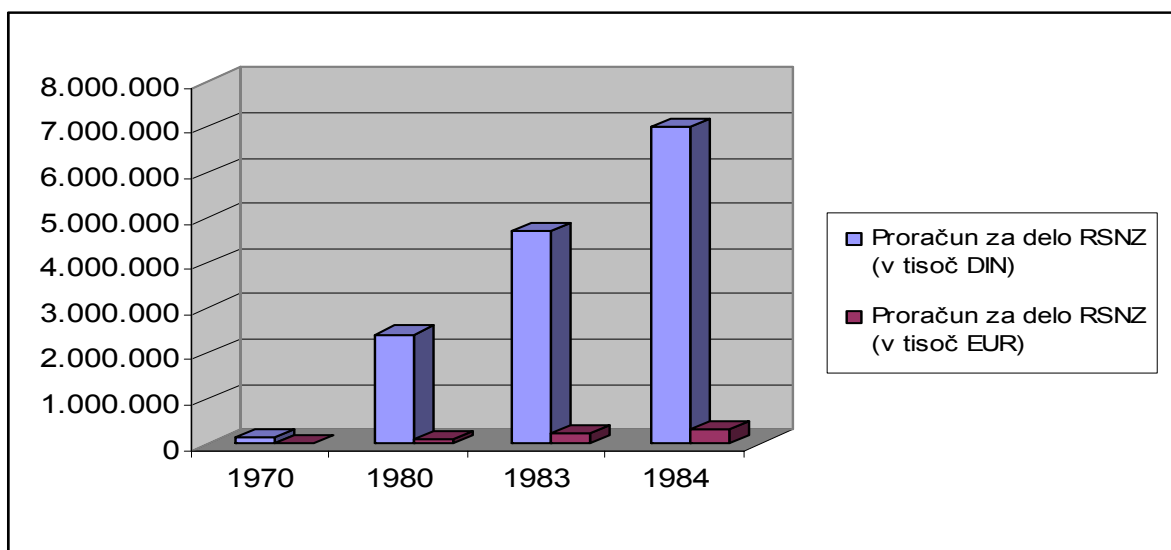
⁹ Glede na to, da je število zaposlenih v SOVI, še posebej operativni del, eno od njihovih bolj varovanih skrivnosti, lahko samo z igro števil ugotovimo njihovo število zaposlenih. Na primer, če je v prejšnjem sistemu število zaposlenih v SDV predstavljalo 2,8 % vseh zaposlenih v RSNZ (leta 1983), potem bi ta odstotek v današnjem času pomenil, da je v SOVI zaposlenih okoli 280 ljudi (MNZ ima okoli 10.000 zaposlenih), vendar pa, kot sem omenil, je to zgolj predpostavka, ki je ni možno točno preveriti.

Preglednica 3.2.: Proračun za delo RSNZ

	1970	1980	1983	1984
Proračun za delo RSNZ (v tisoč DIN)	159.492	2.425.127	4.693.655	7.021.231
Proračun za delo RSNZ (v tisoč EUR)	7.468	113.556	219.781	328.760
Število zaposlenih v RSNZ	4.440	4.480	7.430	7.440
Število zaposlenih v SDV	215	208	207	205

Menjalni tečaj: 100 DEM = 1124,1573 DIN z dne 05.01.1980

Menjalni tečaj: 1 EUR = 1,95583 DEM

Vir: Statistika-devizni tečaji od 1945 do 1993, časopis DELO, ter Poročilo RSNZ za leta 1970, 1981, 1983 in 1984.

Zaradi predstave o višini sredstev iz republiškega proračuna, ki so bila namenjena za delovanje RSNZ, in posledično tudi SDV, sem v preglednici 3.3. in 3.4. (glej stran 32 in 33) naredil primerjavo z višino sredstev, ki so bila iz istega proračuna namenjena za kulturno prosvetno dejavnost in za socialno varnost. Iz omenjenih preglednic je možno ugotoviti, da so sredstva za delo RSNZ v letih 1970 in 1980 predstavljala kar 18 odstotkov celotnega proračuna, medtem ko je bilo za kulturno prosvetno dejavnost leta 1970 namenjeno 3,5 odstotka oziroma leta 1980 zgolj 1,6 odstotka. V tem obdobju je bilo za socialno varstvo namenjeno 15 odstotkov in leta 1980 samo še 7,8 odstotka celotnega republiškega proračuna. Na podlagi prikazanih odstotkov oziroma višine sredstev lahko zaključim, da je imela notranja varnost države in zagotavljanje nemotenega delovanja elite na oblasti daleč najvišjo prioriteto pri razpolaganju s finančnimi sredstvi.

Popolnoma drugače pa je z razpolaganjem finančnih sredstev v letu 1990, ko je bilo za delo RSNZ namenjenih zgolj 4,5 odstotka. Višina sredstev za socialno varstvo je predstavljala 6,5 odstotka, medtem ko je bilo za kulturno prosvetno dejavnost namenjeno zavidljivih 21,5 odstotka. Preglednica 3.4. prikazuje tudi višino sredstev za leto 2005, ki nam služi zgolj kot primerjava s prejšnjo družbeno ureditvijo in prioriteta tistega časa. Pozornost vzbuja 15,3 odstotka proračunskih sredstev, ki so namenjena socialnemu varstvu, kar lahko pripišemo relativno visoko izraženemu čutu za socialno državo.

Vzroke za tako spremenjen način delitve proračunskih sredstev v odnosu na prejšnja leta gre iskati predvsem pri politični modernizaciji in demokratičnih procesih, ki so se začeli odvijati v SFRJ. Kriza legitimnosti in neučinkovitost realsocialističnega sistema, kršenje in omejevanje človekovih pravic ter enormno visoki stroški za delo represivnih organov so pripeljali do demokratičnih političnih procesov, uveljavljanja politične participacije in uvedbe tržnega gospodarstva, kar se je navsezadnje odrazilo tudi pri delitvi proračunskih sredstev za delo posameznih državnih institucij (Zajc, 2004: 84–86).

Politični sistem je torej spoznal, da je demokratizacija procesov v družbi nedvomno cenejša od stroškov, ki se namenjajo za nadzor državljanov, preprečevanju delovanja opozicije in zagotavljanju obstoja elite na oblasti za vsako ceno. O izredno visokih proračunskih sredstvih za delo represivnih organov je možno sklepati tudi na podlagi podatkov, da je bilo v obdobju 1990–1993 uničenih 17.000 dosjejev, v Arhivu Republike Slovenije pa naj bi se nahajali podatki o 140.000 do 150.000 ljudeh (Repe, 2003 v Zajc: 86).

Preglednica 3.3.: Sredstva v republiškem proračunu – I.

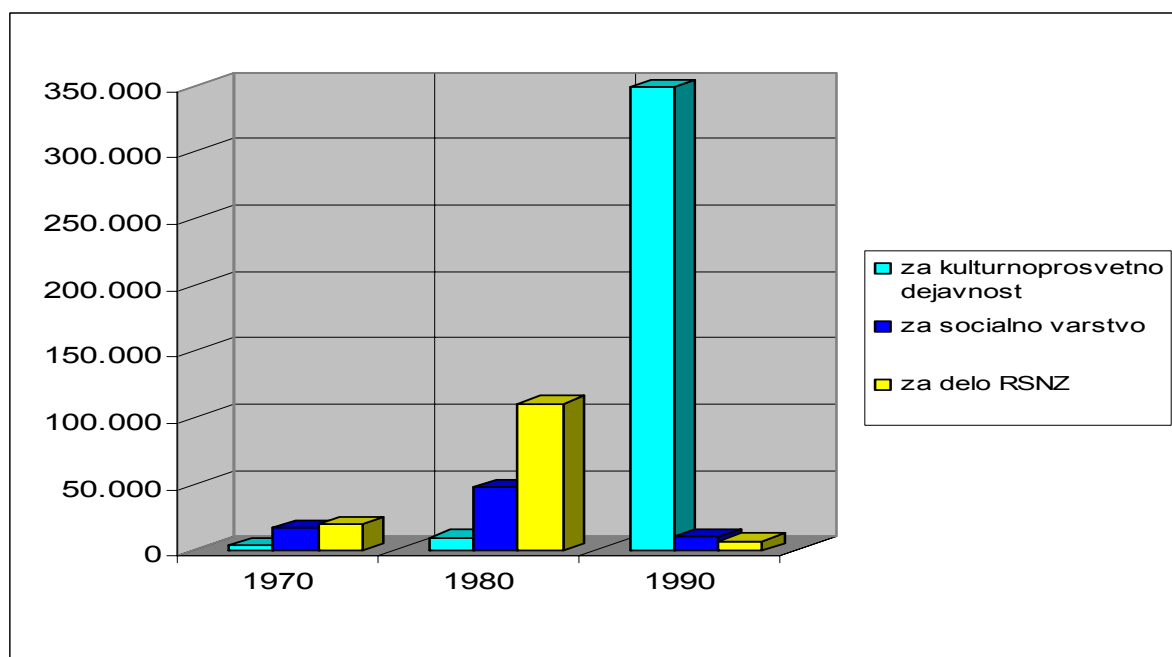
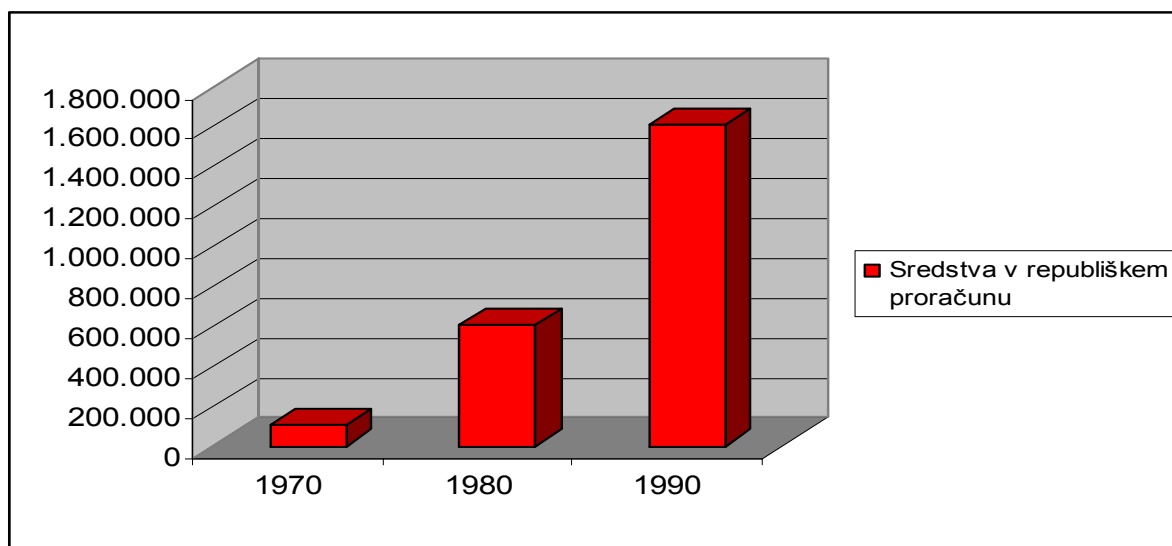
	1970	1980	1990
Sredstva v republiškem proračunu (v tisoč EUR)	108.764	605.505	1.618.562
za kulturno prosvetno dejavnost	3.817	9.706	349.001
za socialno varstvo	16.742	47.626	10.581
za delo RSNZ	19.898	110.362	7.401

Menjalni tečaj: 100 DEM = 409,83 DIN z dne 01.01.1970

Menjalni tečaj: 100 DEM = 1124,1573 DIN z dne 05.01.1980

Menjalni tečaj: 100 DEM = 700 DIN z dne 01.01.1990

Menjalni tečaj: 1 EUR = 1,95583 DEM

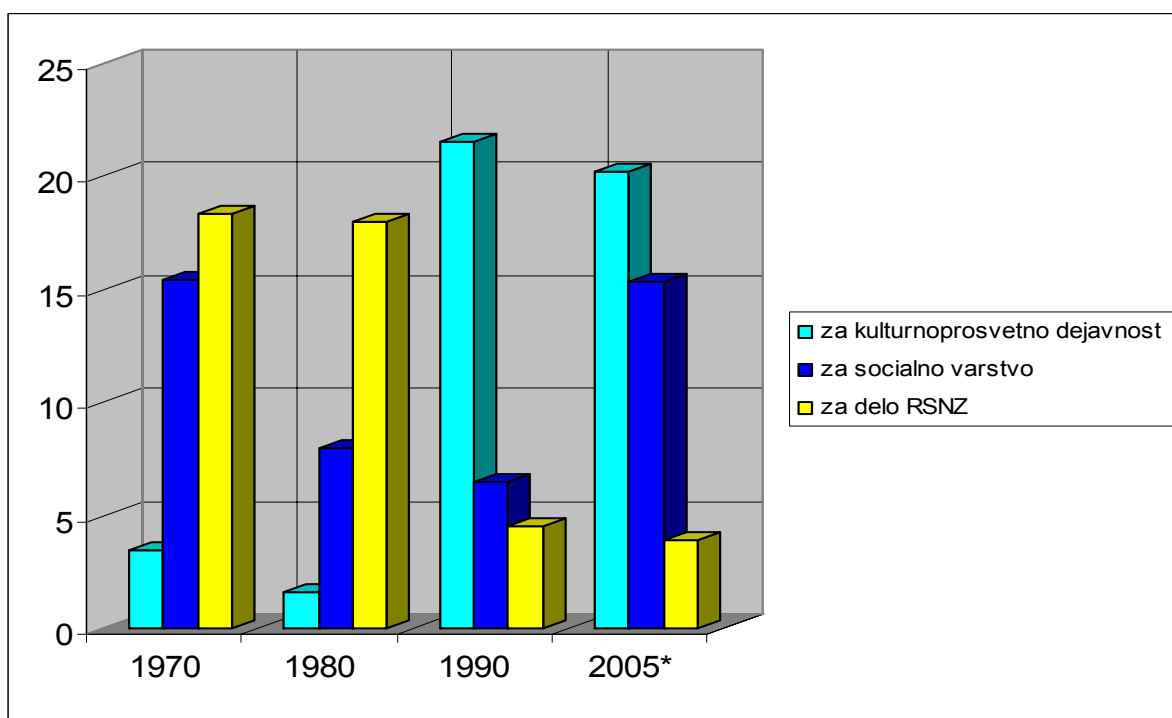

Vir: Statistika-devizni tečaji od 1945 do 1993, in Uradni list za leto 1969, 1979 in 1989.

Preglednica 3.4.: Sredstva v republiškem proračunu - II.

	1970 (v tisoč DIN)	1980 (v tisoč DIN)	1990 (v mio DIN)	2005* (v mio SIT)
Sredstva v republiškem proračunu	871.800	13.305.500	221.500.298	1.731.218
za kulturno prosvetno dejavnost	30.601	213.299	47.760.840	349.188
za socialno varstvo	134.200	1.046.561	14.478.857	266.222
za delo RSNZ	159.492	2.425.127	10.128.300	67.507

Sredstva v republiškem proračunu (v %)	1970	1980	1990	2005*
za kulturno prosvetno dejavnost	3,5	1,6	21,5	20,1
za socialno varstvo	15,3	7,8	6,5	15,3
za delo RSNZ	18,3	18,2	4,5	3,8

2005* - pomeni, da so sredstva iz Ministrstva za kulturo (33.286) in Ministrstva za šolstvo, znanost in šport (315.902) seštetata in skupaj predstavljata sredstva za kulturno prosvetno dejavnost. Sredstva za socialno varnost predstavljajo sredstva Ministrstva za delo, družino in socialne zadeve. Sredstva za delo RSNZ pa predstavljajo sredstva namenjena za policijo.

Vir: Statistika-devizni tečaji od 1945 do 1993 in Uradni list za leto 1969, 1979, 1989 in 2004.

3.6. Tajni predpisi za delovanje politične policije po letu 1974

»Zveza komunistov Jugoslavije s svojim usmerjevalnim idejnim in političnim delom je glavni pobudnik in nosilec politične dejavnosti za varstvo in nadaljnji razvoj socialistične revolucije in je za to tudi odgovorna« (VII. točka uvodnih načel Ustave SFRJ, 1974). Enako določbo je vsebovala tudi Ustava SRS iz leta 1974.

Takratni politični režim SFRJ in v okviru njega tudi slovenski pravni sistem nista postavljala človekovih pravic in temeljnih svoboščin na prvo mesto, niti nista izoblikovala pravnih omejitev za delovanje državnih organov, kar je bila evropska praksa, ampak sta jih puščala v ozadju. Bile so v podrejenem položaju in dejansko podrejene političnemu delovanju partije na oblasti. Človekove pravice so bile sestavni del vizije o samoupravno organizirani družbi in državi, katere vodilno vlogo je imela Zveza komunistov. Da gre res za njihovo marginaliziranje, pove že dejstvo, da so bile v Ustavi omenjene šele v tretjem poglavju.

Tako zvezna kot tudi republiška Ustava sta sicer jamčili nedotakljivost integritete človekove osebnosti, osebne in družinskega življenja in drugih pravic osebnosti, hkrati pa sta zakonodajalcu omogočali omejitve ustavnih pravic v primeru, da so se uporabljale v nasprotju z Ustavo. Med drugim je bilo določeno, da se pravice ne smejo uporabljati za spodkopavanje samoupravne demokratične ureditve oziroma da se žali javna morala.

Določba 185. člena zvezne Ustave oziroma 226. slovenske Ustave je dovoljevala odstop od neprekršljivosti tajnosti pisem in drugih občil, vendar samo v obsegu in pod pogoji, ki jih je določal zakon. Časovna omejitev ukrepa ni bila določena, za njegovo izvajanje pa ni bila potrebna odločba sodišča. Po tedaj veljavni zakonodaji so imeli pooblastilo za izdajo odločbe o omejitvi neprekršljivosti tajnosti pisem in drugih občil zvezni in republiški sekretar za notranje zadeve, vendar samo pod pogojem, da je to bilo nujno za varnost države oziroma je bilo to nujno za potek kazenskega postopka, medtem ko je vodja SDV imel pooblastilo uporabe ukrepov že, če so to narekovali varnostni razlogi SFRJ.

SFRJ je formalno poznala dve obliki tajne zakonodaje: tajni uradni list SFRJ in posebne tajne podzakonske predpise. Tajni uradni list, »Uradni list SFRJ – zaupno glasilo« je začel izhajati leta 1980 in je imel okoli 40 prejemnikov na območju cele države. Na podlagi zveznega so tudi ostale republike uvedle svoje tajne uradne liste.

Izdajanje obeh pa je bilo seveda v nasprotju s tedanjo Ustavo in njenimi načeli o objavljanju zakonov in drugih pravnih predpisov. Število izdanih zveznih tajnih uradnih listov je bilo 618, medtem ko je bilo rednih izdaj uradnega lista 817, kar pomeni, da je šlo za izredno obsežno pravno urejanje. Med pravnimi akti iz tajnega uradnega lista SFRJ je bilo 55 zakonov (Šturm, 1991: 153). Pri tem pa ne smemo zanemariti dejstva, da je bilo izdajanje tajnih predpisov splošne narave v veljavi že pred letom 1980.

V SFRJ so relativno splošne zakonske določbe konkretnije opredeljevali s posebnimi tajnimi podzakonskimi predpisi, ki niso bili nikjer in nikoli objavljeni, tudi v tajnem uradnem listu SFRJ ne. Urejali so določena vprašanja s področja državne varnosti in obrambe države, posamezna določila pa so bila v popolnem nasprotju z zakoni in s tedaj že veljavnimi ustavnimi določili o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin. Takšna praksa neobjavljenih in protizakonitih pravnih predpisov je pomenila obstoj paralelnega in izključujočega pravnega sistema ter resno ogrožanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin. S temi tajnimi predpisi so bili na eni strani določeni ukrepi, obseg in pogoji za njihovo uporabo, na drugi strani pa so bila določena pooblastila državnih organov za posege v ustavno zagotovljene človekove pravice in temeljne svoboščine (Šturm, 1991).

Tako je Predsedstvo SFRJ skupaj s Predsedstvom CK ZKJ že leta 1975 sprejelo neobjavljeno Pravilo o delu službe državne varnosti, ki se je v letih 1989 in 1990 dopolnjevalo in spreminjalo glede na politične razmere v državi. Leta 1990 je bilo tudi uradno objavljeno. Prav tako je leta 1985 izdalo Odločbo o enotnih načelih za uporabo sredstev in metod, ki jih pri svojem delu uporabljajo organi, ki opravljajo naloge državne varnosti, ter leta 1988 tajno Navodilo o medsebojnem sodelovanju organov za notranje zadeve, ljudsko obrambo in zunanje zadeve, ki opravljajo naloge državne varnosti¹⁰.

Ob zaključku lahko sklenemo, da so obveščevalno-varnostni sistem SFRJ sestavljale službe, za katere so bili v večini pristojni centralni, federalni organi, nekaj jih je bilo v mešani federalno-republiški pristojnosti, le manjši del pa je bil v izključni republiški pristojnosti.

¹⁰ V primeru operativnega interesa za uporabo operativno-tehničnih sredstev in metod zoper državljana SFRJ ali tujca, je zainteresirana služba ali organ vložil pisno zahtevo za uporabo pri pristojni službi DV. Nosilec poslov izgradnje, uporabe in vzdrževanja objektov in naprav za tajno prisluškovanje telefonskemu in teleprinterskemu prometu, za tajni nadzor pisem in drugih poštnih pošiljk ter za tajno prisluškovanje je bila SDV.

V federalni pristojnosti sta bili vojaška obveščevalna služba in vojaška varnostna služba, obe v sestavi Jugoslovanske ljudske armade oziroma Zveznega sekretariata za ljudsko obrambo ter Civilna obveščevalna služba Zveznega sekretariata za zunanje zadeve.

V mešani federalno-republiški pristojnosti so bile civilne varnostne službe, ki so bile oblikovane na zvezni ravni v sestavi Zveznega sekretariata za notranje zadeve in v sestavi pristojnega republiškega oziroma pokrajinskega organa za notranje zadeve.

Če potegnemo črto ločnico, lahko rečemo, da je bila državna varnost v izključni pristojnosti federalno-republiških organov, medtem ko je bila javna varnost, vključno s policijskimi nalogami, v republiški pristojnosti. Poleg vseh zgoraj omenjenih služb pa navajam še dve službi, vojaško obveščevalno in vojaško varnostno službo, ki sta bili organizirani v sestavi Teritorialne obrambe. Posebnost TO in s tem tudi obeh služb je v tem, da je bila hkrati v vertikalni in horizontalni liniji vodenja in poveljevanja. Nad njo so imeli pristojnost Predsedstvo SFRJ, enakovredni element OS SFRJ in tudi republiški organi, ki so jo opremljali, finančno podpirali in imenovali poveljnika TO. Pa vendar lahko na podlagi zgodovinskih dejstev zaključim, da sta bili obe službi centralizirani in vodeni iz zvezne ravni.

4. OBVEŠČEVALNO-VARNOSTNE SLUŽBE SAMOSTOJNE SLOVENIJE

Prizadevanje za vzpostavitev varnosti je civilizacijska in kulturna kategorija, ki zajema vse vidike varnosti, med drugim tudi gospodarsko, socialno, politično, pravno in obrambno. Lahko rečemo, da pojem varnosti obsega družbene vrednote na regionalni, nacionalni, mednarodni in svetovni ravni (Anžič, 1997: 35). V teoriji se na področju varnosti v povezavi z državo pojavlja več pojmov, med njimi tudi nacionalna oziroma državna varnost ter varstvo ustavne ureditve. Varstvo ustavne ureditve lahko opredelimo kot celoto organizacijskih in materialnih ukrepov za varovanje v ustavi zapisanih temeljev družbene ureditve (Leksikon, 1976: 1019).

Državno varnost (Weltman, John J. in soavtorji, 1991) lahko definiramo kot vsoto individualnih občutkov varnosti, vsebuje pa vrsto fizičnih groženj, ki utegnejo izbruhniti in s katerimi se bodo spopadle državne obrambne sile. Sem prištevamo notranje in zunanje dejavnike – ekonomske ali tehnološke spremembe, ki utegnejo izbruhniti in katerih posredni ali neposredni učinki bi pomenili uničenje ali načetost državnih kapacitet za spopad s fizičnimi grožnjami.

Univerzalne definicije za nacionalno varnost ni (Grizold, 1992: 65). Lahko pa jo definiramo tudi kot varnost državnega ozemlja¹¹, zaščito prebivalstva in njegove lastnine, varovanje človekovih pravic in svoboščin, ohranjanje in vzdrževanje nacionalne suverenosti, varstvo okolja ter zagotavljanje ustreznih razmer za uresničevanje temeljnih funkcij družbe. Za nacionalno varnost lahko rečemo, da se vedno nanaša na samostojno in suvereno državo, ki prevzema odgovornost za lastno in globalno varnost (Anžič, 1997: 36).

Sistem nacionalne varnosti moderne države tvorijo državni organi in službe skupaj z dejavnostmi, za katere so pristojni in jih tudi izvajajo. Namen delovanja nacionalno varnostnega sistema je preprečevanje, odkrivanje in preiskovanje vseh tistih pojavov, ki bi grobo posegli v temeljne vrednote države, naroda ter mednarodne standarde.

¹¹ Pod pojmom državno ozemlje razumemo kopno, teritorialne vode in zračni prostor.

Vsak nacionalnovarnostni sistem in nosilci funkcij sistema morajo upoštevati določene specifičnosti sodobne varnosti (Anžič, 1999: 39):

- določitev subjektov¹² in objektov varnosti¹³,
- opredelitev varnosti v odnosu do vira ogrožanja iz družbenega¹⁴ in naravnega¹⁵ okolja,
- opredelitev varnosti in razvojnega dejavnika,
- opredelitev stopnje oziroma ravni varnosti,
- postavljanje dilem, ali je možno v celoti opredeliti in oceniti stopnjo varnosti.

Nacionalnovarnostna politika Republike Slovenije tako predstavlja uravnoteženo celoto dejavnosti, programov in načrtov države za doseganje ciljev nacionalne varnosti. Sestavljajo jo zlasti zunanja politika, obrambna politika, politika zagotavljanja notranje varnosti, politika varstva pred naravnimi in drugimi nesrečami ter politika varovanja in ohranjanja okolja in prostora ob upoštevanju demografskih, socialno-zdravstvenih, znanstvenih, informativnih, tehnoloških in drugih vidikov. Republika Slovenija zagotavlja notranjo varnost z zaščito ustavne ureditve, demokratičnega političnega sistema, človekovih pravic in svoboščin in drugih ustavnopravno varovanih vrednot ter z vzdrževanjem notranjepolitične stabilnosti.¹⁶

Sistem nacionalne varnosti Republike Slovenije je sestavljen iz obrambnega podsistema, podsistema notranje varnosti in podsistema varstva pred naravnimi in drugimi nesrečami. Obrambni sistem, ki predstavlja mehanizme zagotavljanja varnosti države na obrambnem področju, sestavljata vojaška in civilna obramba, v osnovi pa je namenjen obrambi pred zunanjo vojaško agresijo in drugimi nasilnimi posegi zoper Republiko Slovenijo.

Sistem notranje varnosti predstavljajo subjekti varnostnega sistema v ožjem smislu, katerih delovanje temelji na spoštovanju pravnega reda, mednarodnih konvencij in priporočil, etičnosti ter profesionalnem odnosu. Njihova temeljna dejavnost je usmerjena na zagotavljanje preprečevanja in odpravljanja ogrožanja osebne varnosti in premoženja, javnega reda in kaznivih dejanj ter prekrškov, varovanje državne meje, zagotavljanje obveščevalnih informacij, izvajanje nadzornih in inšpekcijskih nalog ter sodnega varstva.

¹² Subjekti varnosti so posameznik, družbena skupina, politične stranke ipd.

¹³ V skupino objektov varnosti prištevamo na primer varnost različnih oblik lastnine.

¹⁴ Na primer notranji in zunanji sovražnik.

¹⁵ Poplave, potresi, suša ipd.

¹⁶ Resolucija o strategiji nacionalne varnosti Republike Slovenije (Ur. l. RS, št. 56/01–ReSNV).

V ta podsistem se lahko vključujejo tudi drugi državni organi in institucije, ki prispevajo k zagotavljanju notranje varnosti države, kakor tudi državljani, ki s svojim aktivnim sodelovanjem prav tako prispevajo k preprečevanju protipravnih in škodljivih dejavnosti ter zagotavljanju splošne varnosti ljudi in premoženja.

Sistem varstva pred naravnimi in drugimi nesrečami pa je normativno, organizacijsko, funkcionalno in nadzorno enoten in celovit sistem varstva ljudi, živali, premoženja, kulturne dediščine in okolja, ki deluje v miru in v vseh spremenjenih razmerah, tudi v izrednem in vojnem stanju.

Pomembno vlogo pri zagotavljanju notranje varnosti predstavljajo obveščevalno-varnostne službe, ki s svojim delovanjem zagotavljajo ustrezno količino in kvaliteto informacij, ki jih zbirajo, obdelujejo, analizirajo in vrednotijo, in sicer o:

- aktivnostih tujih držav, organizacij in skupin, ki si prizadevajo ogroziti varnost in ustavno ureditev,
- pomembnih dogajanjih na zunanje-političnem, mednarodnem, obrambno-vojaškem, gospodarskem in drugih področjih,
- aktivnostih mednarodnih ekstremnih in terorističnih skupin,
- organiziranem kriminalu, ilegalni trgovini z orožjem za množično uničevanje z radioaktivnimi snovmi, mamili in ljudmi,
- posameznikih, ki bi lahko ogrozili varnost določenih oseb ali objektov ipd.

Politični temelji sistema nacionalne varnosti Republike Slovenije so demokratično izvoljeni in oblikovani zakonodajni organi, organi izvršilne in sodne oblasti, ki so vključeni v vodenje in upravljanje sistema nacionalne varnosti Republike Slovenije.

Predsednik republike po Ustavi predstavlja Republiko Slovenijo in je vrhovni poveljnik njenih obrambnih sil.

Državni zbor, ki predstavlja zakonodajno vejo oblasti in politično raven upravljanja sistema nacionalne varnosti, določa zakonske okvire za zagotavljanje nacionalne varnosti in dolgoročne smernice razvoja nacionalnovarnostne politike ter s sprejemanjem državnega proračuna zagotavlja materialne zmožnosti za njeno izvajanje.

Preko svojih teles izvaja nadzor nad zakonitostjo dela obveščevalnih in varnostnih služb ter določa strateške smeri zunanje, notranje, varnostne, obrambne in ostalih politik.

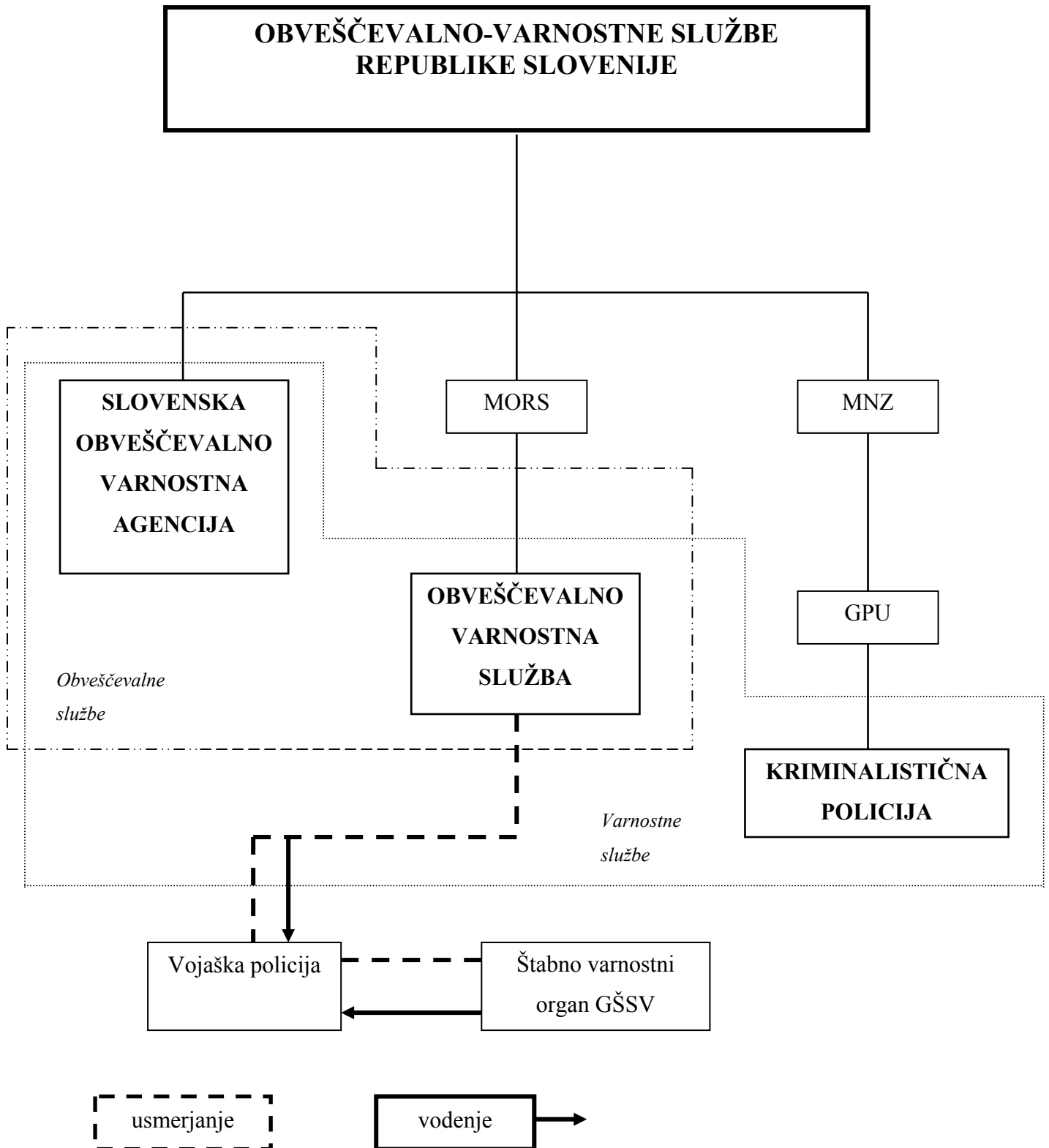
Vlada predstavlja nosilca izvršilne veje oblasti, ki je odgovorna za izvajanje nacionalnovarnostne politike in zagotavljanje delovanja celotnega sistema nacionalne varnosti. Na podlagi strateških usmeritev državnega zbora za izvajanje nacionalnovarnostne politike vlada določa prednostne naloge obveščevalno-varnostnim službam.

Svet za nacionalno varnost, organiziran pri Vladi, deluje kot posvetovalni in usklajevalni organ za nacionalno varnost. Odgovoren je za koordinacijo nacionalnovarnostne politike ter za usmerjanje in koordiniranje vseh dejavnosti za zagotavljanje nacionalne varnosti.

Če zgoraj navedene državne institucije predstavljajo vodilno in usmerjevalno funkcijo, pa neposredno izvršilno funkcijo v obveščevalno-varnostnem sistemu opravljajo naslednje obveščevalno-varnostne službe (glej sliko 4. 1. na strani 41):

- Slovenska obveščevalno-varnostna agencija,
- Obveščevalno varnostna služba Ministrstva za obrambo,
- Kriminalistična policija, organizacijska enota Policije, ki je organ v sestavi Ministrstva za notranje zadeve.

Slika 4.1.: Organiziranost, vodenje in usmerjanje obveščevalno-varnostnih služb Republike Slovenije

4.1. Obdobje reorganizacije SDV v samostojno vladno službo

Če je bilo za prejšnji režim značilno podrejanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin politični dejavnosti in neprepoznavnost pravno-institucionalnega instrumentarija, pa je sprejem Ustave Republike Slovenije leta 1991 naredil korenito spremembo na področju njihovega spoštovanja, uveljavljanja in zaščite. Tako je zagotovljen politični pluralizem in mehanizem pravne države z vladavino prava, neodvisnostjo sodnikov in pravnim varstvom človekovih pravic. Za razliko od prejšnje Ustave so sedaj človekove pravice in temeljne svoboščine opredeljene v drugem poglavju (od 14. do 65. člena) in v tretjem poglavju (od 66. do 79. člena), ki govori o gospodarskih in socialnih razmerjih. S takšno ureditvijo človekovih pravic in temeljnih svoboščin se je Republika Slovenija dejansko postavila ob bok razvitim evropskim državam, ki temeljijo na demokratičnosti družbene ureditve.

Spremembe političnih sistemov, kjer so glavno vlogo imele politične policije, so povzročile številne in vsestranske spremembe tudi v teh službah. Posledice sprememb so bile najbolj opazne na vsebinskem in kadrovskem področju, kasneje pa tudi na zakonodajnem. Tem spremembam je podlegla tudi slovenska politična policija.

SDV je v obdobju pred slovensko osamosvojitvijo močno presegala vlogo zgolj represivnega aparata prejšnje enopartijske politične oblasti. ZK ni imela v slovenski SDV samo oči in ušes, ni je uporabljala samo za obračunavanja z nastajajočo politično opozicijo, kar dokazujejo mnogi sodni procesi in politične diskreditacije, ampak je bila dejansko njena podaljšana roka, njeno orodje za obstoj na oblasti. Zaradi svoje vloge v tedanjem režimu je bila SDV dejansko osovražena služba in pogosto tarča napadov (Čelik, 2003).

Že v fazi priprav na osamosvojitve so se pred službo postavile predvsem zahteve po varovanju začetih procesov demokratizacije, saj si jo je tedanja zvezna SDV prizadevala podrediti ter jo izrabiti za obračun z nosilci demokratičnih procesov v Republiki Sloveniji. Usoda SDV je bila takrat ena od prednostnih zadev prve svobodne in na demokratičnih načelih izvoljene vlade. Ukvarjanje SDV z notranjo problematiko se je v tistem obdobju občutno zmanjšalo, da bi bilo leta 1990 tudi dejansko ukinjeno. Hkrati s tem je bila ukinjena tudi njena vloga političnega policista.

Večina zaposlenih v SDV je zaradi svoje strokovnosti, sposobnosti, oboroženosti, razpredenosti mreže sodelavcev, informacij, s katerimi je razpolagala, in zaradi uporabljenih metod ter sredstev pomenila potencialno nevarnost začetim procesom demokratizacije in osamosvajanja. Z novelo Zakona o notranjih zadevah se je v maju leta 1991 slovenska SDV preimenovala v Varnostno-informativno službo (v nadaljevanju VIS). Popolnoma so bili prekinjeni stiki z zvezno službo, izvedena je bila reorganizacija in sprejeti kadrovske ter tehnične ukrepi. Prvič so bile javno predstavljene njene pristojnosti, pooblastila ter posebne metode in sredstva za njeno delovanje. Službo je v tistem obdobju zapustilo približno 200 delavcev oziroma njena tretjina. Predvsem je šlo za vodstveni kader in delavce, ki so delali na področju »notranjih zadev«.

Izvedeni ukrepi so kmalu pokazali svoje rezultate. Neposredno pred agresijo na Republiko Slovenijo in med samo vojno je s svojimi informacijami o nameni in aktivnostih agresorja in drugih zveznih organov, s preprečevanjem tovrstnih aktivnosti, s tehnično opremljenostjo in z iskanjem možnosti za posredovanje pravih informacij o osamosvojitvenih procesih v tujino pomembno prispevala h končni zmagi. Prav njeno uspešno delovanje v času vojne je kasneje pripomoglo k dvigu njenega ugleda v družbi in ponovni vzpostavitvi zaupanja v obveščevalno-varnostne službe.

Povojni razvoj je potekal skozi različne etape. Tako je najprej v januarju leta 1993 VIS postala samostojna vladna služba, da bi se z Odlokom Vlade junija istega leta preimenovala v Slovensko obveščevalno-varnostno agencijo. Spremembam imena so seveda sledile še druge konceptualne spremembe na področju njenega delovanja, usmerjene v oblikovanje sodobne in strokovno usposobljene službe, ki bo kos izzivom, povezanih z različnimi oblikami ogrožanja nacionalne in mednarodne varnosti ter aktualnimi mednarodnimi dogajanjem. Julija leta 1993 je službo zaradi administrativne upokojitve zapustilo še preko 150 delavcev. Vedno aktualno arhivsko gradivo nekdanje SDV pa je bilo v letu 2000 predano v Arhiv Republike Slovenije.

4.2. Svet za nacionalno varnost

Svet za nacionalno varnost (v nadaljevanju SNAV) je z Odlokom o Svetu za nacionalno varnost, ki je začel veljati 3. 2. 2001, postal pristojen za usklajevanje nacionalnovarnostne politike in za usmerjanje ter usklajevanje dejavnosti, ki se izvajajo za potrebe uresničevanja interesov in ciljev nacionalne varnosti. To praktično pomeni, da SNAV usklajuje in usmerja dejavnosti posameznih ministrstev k skupnim ciljem in skrbi za večjo usklajenost in učinkovitost. S tem se je povečala tudi koordinacija dela posameznih organov in izboljšalo se je oblikovanje stališč do ključnih vprašanj nacionalne varnosti pri zagotavljanju večje usklajenosti in tudi pri učinkovitosti izvajanja zunanjepolitičnih, gospodarskih, obrambnih, varnostnih in drugih prioritet Republike Slovenije.

Za potrebe operativnega usklajevanja aktivnosti za delo SNAV je Vlada oblikovala Sekretariat SNAV (v nadaljevanju SSNAV), ki skrbi za izvedbo usklajenih stališč SNAV ter opravlja tudi druge naloge za potrebe SNAV.

S tem si je Vlada zagotovila večjo učinkovitost samega SNAV predvsem pri izvajanju posameznih stališč in hkrati boljše ter natančnejše definiranje stališč in predlogov za Vlado. Z uvedbo SSNAV se je v zelo kratkem času povečala operativnost ter zagotovila ustrežnejšo izmenjavo informacij na operativnem nivoju. Poleg tega je SSNAV zagotovil tudi boljšo koordinacijo pri izvajanju konkretnih nalog in pri aktivnostih, pomembnih za nacionalno varnost Republike Slovenije, ter na operativnem nivoju izboljšal usklajenost delovanja v odnosu do posameznih delovnih skupin in odborov znotraj zveze NATO (Šefic, 2004: 102).

Oba, tako SNAV kot SSNAV, imata torej v sedanjem sistemu pomembno vlogo pri vodenju in usmerjanju nekaterih ključnih subjektov nacionalnovarnostnega sistema. Z vstopom v mednarodne integracije je Republika Slovenija prevzela nove obveznosti in se zavezala tudi k skupni zunanji in varnostni politiki EU. Zaradi nepredvidljivosti varnostnega okolja in spremljajočih groženj lahko veliki oboroženi spopadi posredno ali neposredno vplivajo na izbruh organiziranega kriminala, terorizma, ogrožanja okolja, ekološke katastrofe ipd. Ob tako visoki povezanosti postaja vedno težje deliti grožnje nacionalni varnosti na notranje in zunanje. Zaradi tega je usklajevanje vseh dejavnikov toliko bolj pomembno.

Konkretni rezultati dela SNAV in SSN so se do sedaj pokazali pri usklajevanju aktivnosti vseh ključnih organov; ob terorističnem napadu na ZDA 11. 9. 2001, pri usklajevanju najzahtevnejših aktivnostih ob različnih pomembnih bilateralnih in multilateralnih srečanjih, pri usklajevanju priprav in izvajanju nalog ob nevarnosti napada z vraničnim prisadom, pri obravnavi kompleksnejših zunanjepolitičnih vprašanj, pri vprašanjih s področja obrambe ter vključevanja v evroatlantske organizacije, pri usklajevanju in koordinaciji delovanja zoper različne oblike nadnacionalnih groženj, pri angažiranju ob oblikovanju skupne strategije boja zoper mednarodni terorizem v različnih oblikah, pri sprejemanju in priporočilih ter usklajevanju dejavnosti posameznih ministrstev v smeri enotnega nastopanja pri uveljavljanju interesov Republike Slovenije ipd. (Šefic, 2004: 101).

Kljub relativno kratkemu času obstoja SNAV je le-ta s svojim dosedanjim delom in rezultati ne le potrdil pravilnost njegove vzpostavitve, ampak je dobil tudi pomembno vlogo v procesu odločanja o vprašanjih nacionalne varnosti. Prav zaradi kompleksnosti mednarodnih izzivov se vedno pogosteje zahteva tesno in dobro usklajeno delovanje na vseh nivojih. Ne glede na to, da Republika Slovenija ni neposredno ogrožena, so stopnjo varnostnega tveganja nekoliko povečale njene mednarodne aktivnosti in povezave (Anžič, 2003 v Črnčec, 2005: 6). Sodelovanje znotraj EU in NATO, sodelovanje v mednarodnih operacijah OZN ter sodelovanje z drugimi varnostnimi integracijami, s katerimi skušamo zagotoviti lastno nacionalno varnost, zahteva pri pogosto hitrem odločanju polno usklajenost vseh subjektov v sistemu.

Prav tako nam mednarodno sodelovanje in izmenjava informacij omogočata vpogled v različne systemske in zakonodajne ureditve obveščevalno-varnostnih služb v tujini, pa vendar članstvo v EU in NATO od nas, kakor tudi od nobene članice, ne zahteva poenotenja zakonodaje na tem področju. Zakonska in systemska ureditev ter umestitev obveščevalno-varnostnih služb je dejansko v nacionalni pristojnosti, kar pa ne pomeni, da smo imuni na splošno oceno varnostnega ogrožanja in nasvete oziroma izkušnje drugih držav.

Vlada Republike Slovenije se bo tudi v prihodnje soočala z zahtevnimi varnostnimi vprašanji, za katere bo potrebno oblikovati kvalitetna strokovna in utemeljena stališča in predloge ter zagotoviti njihovo izvrševanje. Za svoje odločanje pa bo med drugim potrebovala tudi kakovostno spremljanje in analiziranje posameznih aktivnosti.

Najboljši naĉin sooĉanja s tveganjem tako nedvomno predstavlja preventivna dejavnost, ki temelji na pravoĉasno pridobljeni in posredovani informaciji ter na tej osnovi izvedeni ukrepi (Ārnĉec, 2005: 6). Pri tem pa bodo tudi v prihodnje imele pomembno vlogo obveščevalno-varnostne sluŹbe, zato je izjemnega pomena ne samo stalno usklajevanje, ampak tudi njihovo usmerjanje.

4.3. Slovenska obveščevalno-varnostna agencija

Slovenska obveščevalno-varnostna agencija (v nadaljevanju SOVA) je danes osrednja civilna obveščevalno-varnostna agencija, ki svoje naloge opravlja na podlagi zakona in v skladu s prednostnimi nalogami, ki jih doloĉi vlada na podlagi nacionalnovarnostnega programa, sprejetega v drŹavnem zboru. Osnovna pravna podlaga za njeno delo je Ustava, zlasti njene doloĉbe o varovanju demokratiĉne ureditve, ki temeljijo na zagotavljanju ĉlovekovih pravic in temeljnih svoboščin. Dejansko SOVA pri njenem delu vodita dva zakonska okvira. Eden ji delovanje in izvajanje nalog omogoĉa in dovoljuje, drugi pa jo pri njenih pooblastilih omejuje, saj je v interesu javnosti in posameznikov, da sluŹba dela zakonito in uĉinkovito ter da pri zaĉasnem poseganju v ĉlovekove pravice ne prekoraĉi svojih pooblastil.

Pri svojem delu SOVA dosledno spoštuje naĉelo zakonitosti, kar je zlasti pomembno pri varovanju ĉlovekovih pravic in svoboščin, saj ima za svoje delo sredstva, s katerimi vanje posega, vendar to poĉne izkljuĉno pod pogoji in na naĉin, ki ga doloĉa zakon.

Temelj delovanja SOVA je Zakon o SOVA iz leta 1999 in njena novela (Zakon o spremembah in dopolnitvah) iz leta 2003. Delokrog in pristojnosti agencije, oblike sodelovanja z drugimi drŹavnimi organi ter uveljavljene oblike nadzora nad njenim delom pa doloĉa nacionalnovarnostni program, ki ga sprejme DrŹavni zbor.

SOVA je kot samostojna vladna sluŹba za svoje delo neposredno odgovorna Vladi. Direktorja agencije imenuje in razrešuje Vlada na predlog predsednika Vlade. S sodelovanjem v SNAV je agencija element sistema nacionalne varnosti in prispeva k zaščiti interesov na varnostnem, politiĉnem in gospodarskem okolju. Temu je prilagojena tudi organizacijska struktura agencije.

Temeljne naloge agencije so pridobivanje, vrednotenje in posredovanje informacij iz tujine ali v povezavi s tujino. Na obveščevalnem področju gre za pridobivanje podatkov iz tujine, pomembnih za zagotavljanje varnostnih, političnih in gospodarskih interesov države. Ker učinkovite obveščevalne dejavnosti ni mogoče izvajati brez protiobveščevalne podpore in obratno, se ti dve dejavnosti prepletata tudi na področju pridobivanja podatkov o organizacijah, skupinah in osebah, ki s svojo dejavnostjo iz tujine ali v povezavi s tujino ogrožajo ali bi lahko ogrozile nacionalno varnost države in njeno ustavno ureditev.

Varnostna dejavnost pa poteka v sodelovanju s pristojnimi državnimi organi in službami, katerih osnovna dejavnost je skrb za varnostne zadeve v državi. Omenjeno sodelovanje je pomembno predvsem pri varnostnem preverjanju in posredovanju podatkov, nujno potrebnih za varnost določenih oseb, delovnih mest, organov, objektov in okolišev. Pri tem je potrebno poudariti, da agencija te podatke pridobiva pri izvrševanju svojih nalog, s pridobivanjem podatkov iz tujine ali v povezavi z njo. Državni organi so dolžni na zahtevo agencije le-tej posredovati podatke in informacije, pomembne za izvajanje njenih nalog. V kolikor pri izvajanju svojih nalog agencija ugotovi, da obstajajo utemeljeni razlogi za sum, da je določena oseba izvršila, izvršuje oziroma se pripravlja ali organizira kaznivo dejanje, ki se preganja po uradni dolžnosti, mora o tem takoj obvestiti pristojne državne organe ali službe. Pri svojem delovanju agencija sodeluje oziroma izmenjuje podatke tudi s tujimi obveščevalnimi in varnostnimi službami po predhodni odobritvi direktorja.

Pri izvajanju svojih nalog agencija zbira, obdeluje, shranjuje in posreduje osebne ter druge podatke in vodi ter uporablja evidence na podlagi predpisov o varstvu osebnih podatkov. Na podlagi pridobljenih podatkov, ki se vrednotijo in sistematično urejajo, se oblikuje in vodi razvid podatkov, ki ga sestavljajo evidence in zadeve ter zbirke podatkov o osebah, ki jih agencija sistematično obravnava v določenem časovnem obdobju. Osebni podatki o osebah, ki vključujejo tudi razlog za operativno obravnavo, se shranjujejo in obdelujejo do zaključka zadeve, potem pa se izbrišejo oziroma blokirajo. Kadar agencija zbira osebne in druge podatke o posamezniku, ga o tem ni dolžna seznaniti, prav tako pa posameznik nima pravice do vpogleda v zbirko osebnih podatkov. Na zahtevo direktorja lahko upravljavci osebnih zbirk podatkov seznanijo posameznika, na katerega se podatki nanašajo, vendar šele po preteku petih let od posredovanja podatkov agenciji. Po zaključku zadeve v razvidu se le-ta prenese v zbirko dokumentarnega gradiva agencije, ki se v roku enega leta arhivsko uredi in preda Arhivu Slovenije.

Agencija pridobiva podatke tudi s tajnim sodelovanjem pod pogoji in na način, ki ga določi direktor agencije s soglasjem Vlade in posebnimi oblikami pridobivanja podatkov.

O svojih ugotovitvah obvešča predsednika Vlade, predsednika Republike in Državnega zbora, ostale ministre pa samo, če gre za zadeve iz njihove pristojnosti. Prav tako agencija pripravlja informacije in analize za potrebe SNAV in za potrebe delovnih teles Državnega zbora za izvajanje nalog z njihovega delovnega področja.

Agencija, kakor tudi ostali elementi sistema notranje varnosti, opravlja svoje delo pod nadzorom zakonodajne, sodne in izvršilne veje oblasti, kar je značilnost sodobno urejenih obveščevalno-varnostnih služb v demokratičnih državah.

4.4. Obveščevalno varnostna služba Ministrstva za obrambo

S spremembo političnega okolja so se spremenile tudi varnostne razmere, kar je posledično pomenilo tudi preoblikovanje nekdanje vojaške obveščevalno-varnostne službe (VOS in VVS) v moderno in v skladu z novo politično ureditvijo organizirano obveščevalno-varnostno službo za delovanje na obrambnem področju.

Za začetek nastajanja sodobne vojaške obveščevalno varnostne službe štejemo leto 1990, ko je iz sektorja 9 in kasnejšega 14. korpusa varnostne službe JLA s poveljstvom v Ljubljani nastala 6. uprava, ki je v času osamosvajanja delovala predvsem proti takratnim poveljstvom JLA (Črnčec, 2003: 7).

V času od leta 1990 pa do danes lahko govorimo, da je preoblikovanje potekalo skozi več faz in v različnih časovnih obdobjih. V tem obdobju je bilo zaznati kar nekaj različnih idej in poizkusov oblikovanja, občasno tudi političnega podrejanja obveščevalno-varnostne službe. S sprejemanjem pravnih predpisov na različnih nivojih je ta služba počasi dobivala obliko in pridobivala na svoji vrednosti ter umeščenosti v nacionalnovarnostni sistem, kot ga poznamo danes.

Obveščevalno-varnostna služba Ministrstva za obrambo (v nadaljevanju OVS) je danes organizirana kot organizacijska enota ministrstva, ki ima lahko svoje izpostave v Slovenski vojski. OVS v skladu z zakonom opravlja obveščevalne, protiobveščevalne in varnostne naloge na obrambnem področju. Temeljni cilj opravljanja njenih nalog je obveščevalna, protiobveščevalna in varnostna podpora skupnih obrambnih in še posebej vojaških dejavnosti za odvracanje in preprečevanje napada na ozemlje Republike Slovenije ter s tem zagotavljanje neodvisnosti, nedotakljivosti in celovitosti države.

Strokovne obveščevalne naloge obsegajo zbiranje, dokumentiranje in analiziranje informacij ter podatkov, ki so pomembni za obrambne interese države oziroma varovanje takšnih podatkov, zlasti pa:

- ugotavljanje vojaške moči, načrtov, stanja in aktivnosti oboroženih sil drugih držav s poudarkom na državah, ki bi lahko ogrozile zunanje meje in varnost Republike Slovenije,
- ugotavljanje in ocenjevanje vojaških in politično-varnostnih razmer, ki so posebnega pomena za varnost države,
- zbiranje in ocenjevanje podatkov o dejavnostih v drugih državah, ki ogrožajo ali so posebnega pomena za varnost države,
- zbiranje in ocenjevanje podatkov o razmerah na območjih, kjer bodo med izvrševanjem mednarodnih obveznosti države oziroma pri opravljanju vojaške službe delovali tudi pripadniki Slovenske vojske,
- posredovanje obveščevalnih podatkov in ocen Generalštabu Slovenske vojske,
- izmenjava obveščevalnih informacij z drugimi podobnimi službami na podlagi mednarodnih sporazumov ter sprejetimi mednarodnimi obveznostmi države.

Strokovne protiobveščevalne naloge, ki se opravljajo na Ministrstvu za obrambo, Slovenski vojski in pri varovanju podatkov v obrambnem sistemu, pa obsegajo:

- odkrivanje, preiskovanje in preprečevanje dejavnosti drugih držav, obveščevalnih služb, vojaških organizacij ter drugih organov in organizacij, ki ogrožajo obrambne interese države, Ministrstvo za obrambo ali Slovensko vojsko,
- odkrivanje, preiskovanje in preprečevanje ogrožanja varnosti določenih oseb, delovnih mest, objektov in okolišev, vključno z objekti in prostori Slovenske vojske, podatkov o razvoju ali proizvodnji določenega vojaškega orožja ali vojaške opreme,
- usklajevanje in koordinacijo protiobveščevalne dejavnosti, ukrepov in aktivnosti z varnostnimi in obveščevalnimi nalogami.

Izvajanje preventivnih nalog protiobveščevalne zaščite v Slovenski vojski je, ne glede na zgoraj navedeni odstavek, v pristojnosti štabno varnostnih organov v Slovenski vojski, katere strokovno vodi in usmerja štabno varnostni organ Generalštaba Slovenske vojske, ki pri tem aktivno sodeluje z OVS.

Strokovne varnostne naloge na obrambnem področju obsegajo:

- preprečevanje, preiskovanje in odkrivanje kaznivih dejanj v Slovenski vojski in na Ministrstvu za obrambo,
- usmerjanje dela vojaške policije pri preprečevanju, odkrivanju in preiskovanju kaznivih dejanj v Slovenski vojski in na drugih področjih, kadar vojaška policija sodeluje pri opravljanju teh nalog,
- spremljanje izvajanja in učinkovitosti varnostnih ukrepov pri varovanju zaupnih podatkov ter podajanje predlogov in dopolnil za njihovo izboljšanje,
- varnostno preverjanje oseb kot posebna oblika zbiranja osebnih in drugih podatkov v skladu s predpisi,
- proučevanje in predlaganje rešitev sistemov ter izvajanja ukrepov tehničnega in fizičnega varovanja objektov in okolišev, ki so posebnega pomena za obrambo,
- operativno varovanje določenih oseb, delovnih mest, objektov in okolišev, ki so posebnega pomena za obrambo, vključno z delovnimi mesti, objekti ali prostori, ki jih uporablja Ministrstvo za obrambo ali Slovenska vojska izven države.

Delavci, ki opravljajo obveščevalne in protiobveščevalne naloge, imajo enaka pooblastila kot jih zakon predvideva za delavce SOVE. Pooblaščen delavci zbirajo obveščevalne podatke s tajnim sodelovanjem in s posebnimi oblikami pridobivanja podatkov pod pogoji in na način, kot je predpisan za SOVO.

Delavci, ki opravljajo varnostne naloge, pa imajo v skladu z zakonom pri preprečevanju, odkrivanju in preiskovanju kaznivih dejanj v Ministrstvu za obrambo in Slovenski vojski enaka pooblastila, kot jih določa zakon za policijo. Pri izvajanju svojih nalog lahko uporabljajo tudi z Zakonom o kazenskem postopku dovoljene posebne preiskovalne ukrepe po postopkih, pogojih ter v obsegu, kot je to z zakonom določeno za policijo.

Na podlagi raziskave, ki predstavlja temeljno metodo dela na obveščevalnem in protiobveščevalnem področju, se vsi zbrani podatki analizirajo in izdelajo dokumenti v obliki informacij, pregledov, analiz in drugih oblik poročanja. Zbirke osebnih podatkov, pridobljene v času opravljanja nalog, se vodijo pod pogoji, na način ter v obsegu, kot je predpisan za policijo in SOVO. Na enak način se vodijo tudi druge evidence in zbirke podatkov iz pristojnosti OVS.

Kadar OVS zbira osebne in druge podatke v skladu z zakonom, o tem ni dolžna obvestiti posameznika, na katerega se podatki nanašajo, če bi to onemogočilo ali oviralo izvršitev naloge. Na zahtevo ministra lahko državni organi in organizacije z javnimi pooblastili seznanijo osebo, na katero se osebni podatki nanašajo, šele po preteku petih let od njihovega posredovanja podatkov OVS.

O delu OVS in vojaške policije ter o uporabi posebnih operativnih metod in sredstev¹⁷ je minister za obrambo dolžan pristojni komisiji poslati redno letno poročilo, hkrati pa ji omogočiti tudi stalen nadzor nad delom OVS in vojaške policije.

OVS vse svoje naloge opravlja v skladu z usmeritvami Vlade Republike Slovenije, Sveta za nacionalno varnost oziroma parlamentarne Komisije za nadzor obveščevalnih in varnostnih služb. Težiščne naloge za delovanje na podlagi njihovih usmeritev določi minister za obrambo.

Pri izvajanju svojih nalog OVS sodeluje s SOVO, policijo in drugimi državnimi organi ter z njimi izmenjuje obveščevalne informacije. Prav tako le-te izmenjuje tudi s tujimi obveščevalnimi in varnostnimi službami, vendar šele po predhodni odobritvi ministra za obrambo. Pristojnemu organu Ministrstva za notranje zadeve nudi strokovno pomoč pri preiskovanju kaznivih dejanj iz njegove pristojnosti, ki jih je potrebno izvesti v Ministrstvu za obrambo ali Slovenski vojski.

Z vsemi pomembnejšimi ugotovitvami OVS seznanja ministra za obrambo, načelnika Generalštaba Slovenske vojske, predsednika Vlade, predsednika Republike in po odločitvi predsednika Vlade tudi druge organe.

¹⁷ Termin »Posebna operativna sredstva in metode«, ki je med drugim določen tudi v 85. členu Zakona o obrambi, se ne uporablja več. Več o tem v 6. poglavju.

4.5. Kriminalistična policija

Živimo v času, ko kriminal ne pozna ne državnih meja ne etničnih razlik. Z razpadom vzhodnega bloka je kriminal »pljusknik« preko železne zavese proti Zahodu. Še zlasti to velja za organizirani kriminal, trgovino z orožjem in mamili ter pranje denarja. Tudi Republika Slovenija se vse pogosteje sooča s tovrstnimi kaznivimi dejanji, zato ne preseneča, da je boj zoper organizirane združbe, ki se ukvarjajo z mednarodno kriminalno dejavnostjo, ena od prioritetnih nalog policije.

Policija si tako prizadeva ne samo držati korak s storilci kaznivih dejanj, temveč biti korak pred njimi, zato sproti uvaja sodobne preiskovalne metode in tehnike, ustrezno usposablja in opremlja strokovnjake za najtežje oblike kaznivih dejanj, izboljšuje kakovost dokazovanja kaznivih dejanj, izpopolnjuje uporabo posebnih metod in tehnik preiskovanja organizirane kriminalitete, krepi preventivno delo, poglobljeno spremlja pojavne oblike mladotletniške kriminalitete ipd. Vse z namenom kakovostnejšega in učinkovitejšega spremljanja in preiskovanja kriminalnih tokov doma in v svetu.

Da bi lažje razumeli naloge in pristojnosti službe znotraj policije, ki opravlja varnostno dejavnost, jo je potrebno najprej smiselno umestiti v sistem notranje varnosti.

Policija je organ v sestavi Ministrstva za notranje zadeve, ki opravlja naloge¹⁸, določene v Zakonu o policiji in drugih podzakonskih aktih.

Minister daje policiji usmeritve in obvezna navodila za delo, da lahko v svoji pristojnosti opravi določene naloge ter sprejme določene ukrepe in mu o tem poroča.

¹⁸ Naloge policije, določene v 3. členu, so:

1. varovanje življenja, osebne varnosti in premoženja ljudi,
2. preprečevanje, odkrivanje in preiskovanje kaznivih dejanj in prekrškov, odkrivanje in prijemanje storilcev kaznivih dejanj in prekrškov, drugih iskanih oseb ter njihovo izročanje pristojnim organom in zbiranje dokazov ter raziskovanje okoliščin, ki so pomembne za ugotovitev premoženjske koristi, ki izvira iz kaznivih dejanj in prekrškov,
3. vzdrževanje javnega reda,
4. nadzor in urejanje prometa na javnih cestah in nekategoriziranih cestah, ki so dane v uporabo za javni promet,
5. varovanje državne meje in opravljanje mejne kontrole,
6. opravljanje nalog, določenih v predpisih o tujcih,
7. varovanje določenih oseb, organov, objektov in okolišev,
8. varovanje določenih delovnih mest in tajnosti podatkov državnih organov, če z zakonom ni drugače določeno,
9. izvajanje nalog, določenih v tem in drugih zakonih in podzakonskih predpisih.

Pristojnosti ministra pa ne veljajo za policijske postopke, katerih usmerjanje je na podlagi Zakona o kazenskem postopku prevzel pristojni državni tožilec. Šteje se, da je državni tožilec prevzel usmerjanje dela policije v predkazenskem postopku od trenutka, ko je bil obveščen o kaznivem dejanju.

Minister lahko kadar koli zahteva poročila, podatke in druge dokumente v zvezi z opravljanjem dela policije. Predstojnik policije, generalni direktor policije, mora ministru redno in na njegovo posebno zahtevo poročati o delu policije in o vseh pomembnejših vprašanjih z delovnega področja policije.

Za neposredno usmerjanje, nadzor nad delom in izvajanjem policijskih pooblastil, zlasti z vidika varstva človekovih pravic in svoboščin, je odgovoren Direktorat za policijo in druge varnostne naloge.

Policija opravlja svoje naloge na treh ravneh: državni, regionalni in lokalni ravni. Naloge policije opravljajo uniformirana in kriminalistična policija ter specializirane enote policije, organizirane v generalni policijski upravi, policijski upravi in policijski postaji.

Za učinkovito opravljanje temeljnih nalog ima policija zakonsko določena pooblastila ter pravico in pooblastila uporabljati ukrepe na način in po postopku, kot jih določa Zakon o policiji,¹⁹ pri tem pa so dolžni ravnati v skladu z Ustavo in zakoni ter spoštovati in varovati človekove pravice in temeljne svoboščine.

Za opravljanje varnostne dejavnosti znotraj policije je odgovorna Kriminalistična policija (v nadaljevanju KRIMPOL), ki je organizacijska enota policije in je specializirana za boj proti kriminalu.

¹⁹ 33. člen Zakona o policiji določa, da smejo policisti pri opravljanju nalog opozarjati, ukazovati, ugotavljati identiteto in izvesti identifikacijski postopek, opraviti prepoznavo po fotografijah, varnostno preverjati osebe, vabiti, opraviti varnostni pregled, prepovedati gibanje, prepovedati približevanje določeni osebi, kraju ali območju, opraviti protiteroristični pregled prostorov, objektov, naprav in območij, prijeti in privedi osebo, pridržati osebo, odrediti strožji policijski nadzor, zaseči predmete, vstopiti v tuje stanovanje in v tuje prostore, uporabiti prevozna in komunikacijska sredstva, uporabiti tajne policijske ukrepe, prisilna sredstva ter uporabiti druga pooblastila, določena v zakonih.

Temeljne naloge, ki jih opravlja KRIMPOL, so:

- preprečevanje, odkrivanje in preiskovanje kaznivih dejanj in prekrškov, odkrivanje in prijemanje storilcev kaznivih dejanj in prekrškov, drugih iskanih oseb ter njihovo izročanje pristojnim organom in zbiranje dokazov ter raziskovanje okoliščin, ki so pomembne za ugotovitev premoženjske koristi, ki izvira iz kaznivih dejanj in prekrškov,
- varnostno preverjanje osebe zaradi varovanja določenih oseb, organov, objektov, okolišev, delovnih mest in tajnih podatkov ter v drugih primerih, določenih v zakonu,
- druge varnostne naloge.

Zaradi opravljanja varnostne dejavnosti pa ima KRIMPOL pravico in pooblastila, poleg že omenjenih ukrepov iz 33. člena Zakona o policiji, uporabljati tudi določene prikrite preiskovalne ukrepe na način in po postopku, ki pa jih določa Zakon o kazenskem postopku.

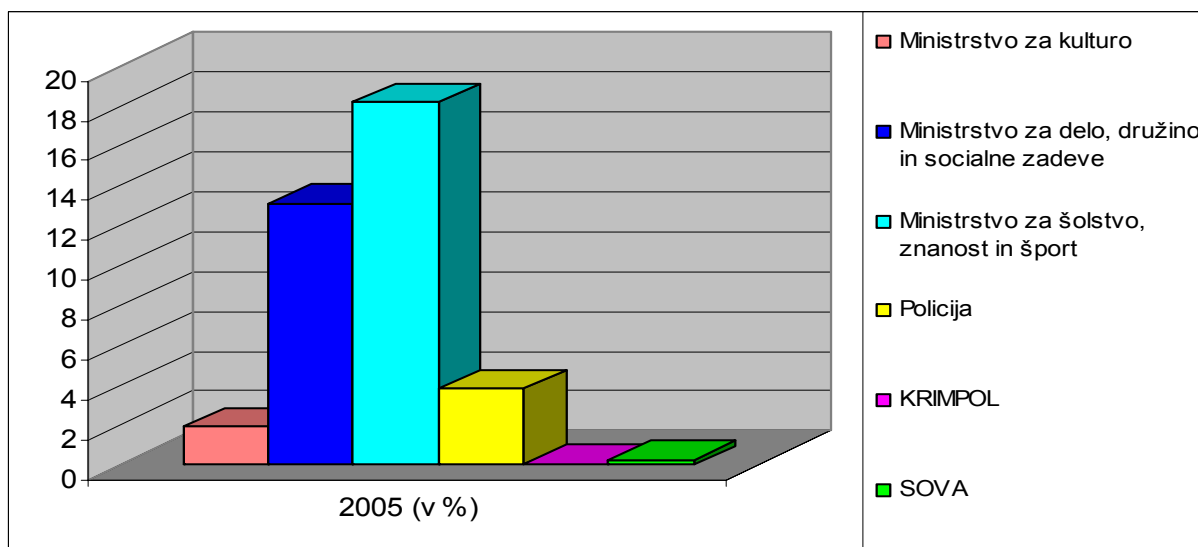
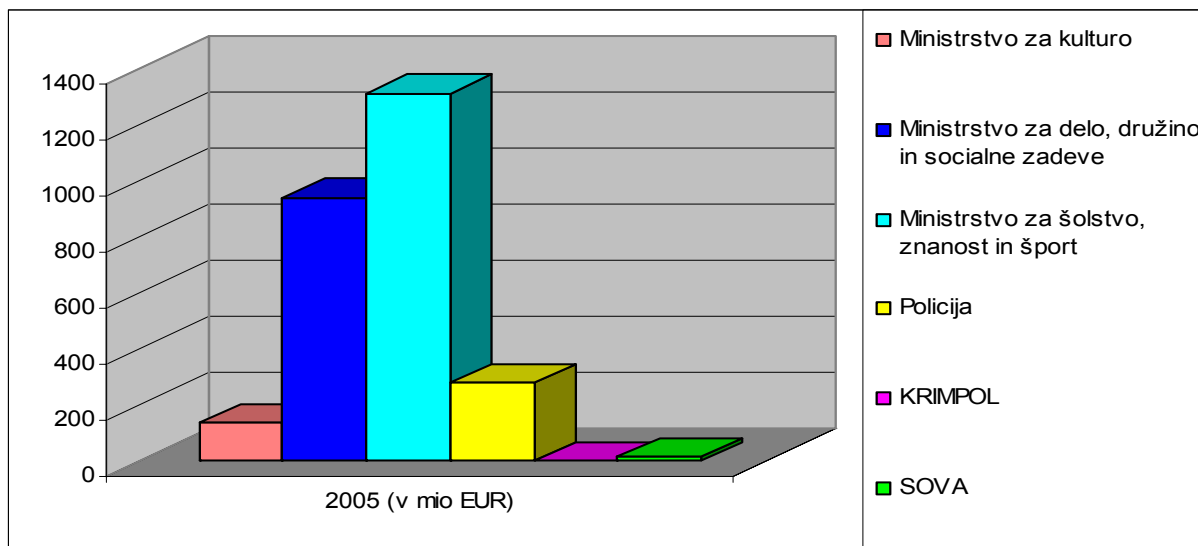
Na vrhu KRIMPOL je uprava kriminalistične policije, ki s pomočjo svojih sektorjev za splošno, gospodarsko in organizirano kriminaliteto ter sektorjem za posebne naloge, za računalniško kriminaliteto in kriminalistično analitiko, vodi, koordinira, spremlja, analizira in ocenjuje stanje na področju kaznivih dejanj. S sodnimi in drugimi državnimi organi ter pristojnimi organi v tujini skrbi za učinkovito in zakonito opravljanje nalog na različnih področjih kriminalitete. Kriminalisti pri odkrivanju kaznivih dejanj in storilcev sodelujejo z uniformiranimi policisti. Ti lahko zaradi stalne prisotnosti ob prijavi oziroma ugotovitvi kaznivega dejanja takoj ukrepajo in raziščejo lažja kazniva dejanja. Težje oblike kriminalitete, ki zahtevajo posebna preiskovalna znanja in tehnično opremo, obravnavajo kriminalisti. Zaradi specializacije dela in poznavanja lokalne problematike delujejo znotraj posameznih policijskih postaj tudi lokalne kriminalistične skupine, predvsem v urbanih območjih. Za nadzor nad kriminalno bolj ogroženimi predeli pa so na policijskih upravah organizirane mobilne kriminalistične skupine.

Tako kot je bilo v prejšnjem režimu, je tudi sedaj v obveščevalno-varnostni skupnosti Republike Slovenije nekaj prikrito javnosti. Če lahko rečemo, da je način financiranja javen in transparenten, pa to za število zaposlenih ne moremo reči. Tako lahko iz spodnje preglednice 4.2. vidimo samo proračun za SOVO in KRIMPOL, medtem ko iz javnih virov ni možno dobiti podatka za proračun OVS in število zaposlenih v SOVI in OVS.

Po podatkih Policije je v KRIMPOL zaposlenih 799 kriminalistov od skupno 8555 zaposlenih v Policiji. V preglednici je predstavljena tudi višina proračuna Republike Slovenije ter za primerjavo tudi treh ministrstev in Policije.

Preglednica 4.2.: Proračun Republike Slovenije v letu 2005

	2005 (v mio SIT)	2005 (v mio EUR)	2005 (v %)
Sredstva v republiškem proračunu	1.731.218	7.224	100
Ministrstvo za kulturo	33.286	139	1,92
Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve	226.222	944	13,1
Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport	315.902	1.318	18,2
Policija	67.507	281	3,8
KRIMPOL	523	2,2	0,03
SOVA	3.970	16,6	0,23

Vir: Proračun RS, 2005 tečaj Banke Slovenije na dan 26.06.2006 (1 EUR=239,64 SIT)

5. NADZOR NAD ZAKONITOSTJO DELA OBVEŠČEVALNO-VARNOSTNIH SLUŽB V REPUBLIKI SLOVENIJI

Nadzorstvo predstavlja pojem in fenomen, ki se nam v vsakodnevnem življenju pojavlja v različnih zvezah, okoliščinah in pomenih. Glagolska oblika besede nadzor – nadzorovati pomeni zmožnost opravljanja nadzora, pregledovanja in nadzorovanja. Pri takem razumevanju to pomeni, da gre za dejavnost z elementi trajanja, podrejenosti in predstavlja element moči tistega, ki ta nadzor opravlja. V nadaljevanju razumevanja lahko pridemo do naslednjih dveh pomenov: opravljanje neke dejavnosti in organizacija, ki to dejavnost opravlja. Nadzor tako predstavlja proces, v katerem sodelujeta dve strani, dva subjekta. Nadzorstvena dejavnost ju tako povezuje in vzpostavlja medsebojne odnose. Ena stran nadzor opravlja, druga stran pa je tej dejavnosti podvržena in dolžna konstruktivno sodelovati.

Bistvo nadzorstvene dejavnosti je, da mora delovati povsod in neprekinjeno v vseh elementih družbe. Kar pa ne pomeni, da bomo povsod pod nadzorom, ampak da se bodo nadzorstveni mehanizmi vključili tedaj, ko bomo s svojimi dejanji izstopali iz določenih družbenih normativov in delovali negativno na okolje, v katerem živimo.

Nadzorstveno dejavnost v sodobnih državah kaže razumeti kot izrazito obliko državne intervencije, s katero poskuša država vzpostaviti svoj vpliv na obveščevalno-varnostne službe. To dejavnost spremlja vrsta specifičnih manifestacij, v katerih se prepletajo tako pravne norme, kakor tudi različni politični interesi, v slovenskih razmerah pa še posamični interesi v teh sredinah (Anžič, 1996).

V mnogih političnih sistemih politični interesi nadzorstva prevladujejo in imajo večjo specifično težo kot pravne norme. Te interese lahko ugotavljamo v naslednjih posledicah: v opustitvah, dopustitvah in preprečitvah.

Nadzorstvo, še posebej, če je institucionalizirano in instrumentalizirano, lahko dojemamo kot nekakšen vpliv oblasti, kot silo, ki na eni strani sproža procese socializacije, na drugi strani pa utrjuje ideologijo. Razumno ravna tista politična oblast, ki svojo nadzorstveno funkcijo uporablja tako, da čim bolj izključuje silo in prisilo ter izvaja takšne nadzorstvene mehanizme, ki jih bodo njeni državljani ali institucije sprejeli kot same po sebi umevne, koristne, primerne, pa tudi nujne (Anžič, 1997: 38).

Zaradi omenjenih dejstev je možno postaviti trditev, da je nadzorstvo kot sestavni del načela odgovornosti hkrati tudi element vodenja, zato je pomembno, kdo vodi in usmerja ter strokovno nadzira nadzorovalce in kakšne so njegove strokovne vrednote ter lastnosti. Brez teh ni mogoče ne utrditi in ne razvijati nobene oblike učinkovitosti.

Pred vsako nadzorstvo se postavljajo zahteve po uspešnem in sprotnem delovanju, vendar se sme od njega veliko pričakovati le v političnih sistemih, kjer so gospodarske, socialne, varnostne ipd. razmere stabilne. V kolikor pa so te razmere nestabilne ali vsaj ne dovolj trdne, pa postane nadzorstvo neučinkovito in vse preveč pod vplivom posameznih formalnih ali neformalnih skupin, ki nadzorstvene mehanizme in celoten nadzorstveni proces spolitizirajo ali pa ga celo zlorablajo. V takšnih razmerah so mehanizmi nadzorstva hvaležen objekt krivde, pravi krivci pa ostajajo prikriti. Posledici pa sta lahko dve: velika pasivnost nadzorstvenih mehanizmov zaradi občutka nemoči in pojav zahteve po absolutnem nadzorstvu. Nadzorstvo pa je lahko tudi predmet manipulacije, ki tistemu, ki ga usmerja, lahko zagotavlja alibi pri prikrivanju dejavnosti, ki bi sicer morale biti nadzorovane strokovno ali politično. Zato je izrednega pomena, da ni v ekskluzivni posesti ene same veje oblasti.

Svojevrstna politična kultura pa se v nadzorstveni dejavnosti vzpostavi pri političnem nadzorstvu. Če se želi pri nadzorstvu nadzorovalcev dosegati temeljni smoter, to pa je varstvo človekovih pravic, potem mora biti to smiselno pravno urejeno s konsenzom med vsemi tremi vejami oblasti, dogovorjeno in potrjeno ter mora uživati nedvoumno podporo javnosti. Ob vsem tem pa je ključnega pomena tudi politična volja. Če se namreč v ospredje postavljajo strankarski interesi, katerih osnovni cilj je samopromocija programov in interesov, ne pa interesi države in pravice ter svoboščine ljudi, potem tudi ni političnega nadzorstva. Brez slednjega pa je vprašljiv tudi obstoj pravne države.

V večini sodobnih držav izvajajo nadzor vse veje oblasti. Dejstvo je, da so obveščevalno-varnostne službe del oziroma podaljšana roka izvršilno-upravne veje državne oblasti (Anžič, 1996: 78). Z drugimi deli političnih sistemov stopajo v interakcijske odnose v ožjem in širšem smislu. V ožjem gre predvsem za povezavo in odnos z ministrstvi, katerih sestavni del so, v širšem pa gre predvsem za odnos med izvršno in zakonodajno oblastjo, pa tudi z javnostjo oziroma tako imenovano civilno sfero.

5.1. Oblike nadzora obveščevalno-varnostnih služb v Republiki Sloveniji

V demokratičnih državah je delovanje obveščevalno-varnostnih služb vedno nadzorovano, še posebej z vidika zakonitosti, učinkovitosti, strokovnosti, varovanja človekovih pravic in temeljnih svoboščin, porabe proračunskih sredstev ter pravilnosti izvajanja strateških usmeritev. Tudi Republika Slovenija je del skupnosti demokratičnih držav, zato je delovanje njenih obveščevalno-varnostnih služb vedno pod drobnogledom različnih ustanov. Dejstvo je, da je nadzor vedno v neposredni povezavi z legitimnostjo političnega sistema in zaupanjem državljanov v delo obveščevalno-varnostnih služb, kajti bolj kot so slednje nadzorovane in bo pri njihovem delu odkrito malo število napak, večje bo zaupanje javnosti v njihovo delovanje.

Ustava Republike Slovenije v drugem odstavku 3. člena določa načelo delitve oblasti na zakonodajno, izvršilno in sodno oblast, kar je ključno za demokratično naravo države. Različne funkcije oblasti so torej razdeljene med Parlament, Vlado (upravo) ter Sodstvo, ki so med seboj enakopravni in relativno samostojni, tako da nobeden med njimi ne more prevladati, hkrati pa med seboj sodelujejo in se tudi nadzirajo. Na ta način je med njimi vzpostavljeno ravnotežje, kar je osnovni pogoj za nemoteno delovanje države in družbe.

Pri razmejevanju pristojnosti pa moramo upoštevati tudi razmerje odgovornosti, kjer je Državni zbor tisti organ oblasti, ki sprejema nacionalne varnostne programe, določa strateške smeri dela in politično usmerja delovanje obveščevalno-varnostnih služb, Vlada pa na podlagi njegovih usmeritev določa prednosti dela in usklajuje delovanje teh služb.

V odnosu do ostalih dveh vej oblasti ima Sodstvo in s tem Ustavno sodišče kot najvišji organ pravico in dolžnost ustavosodne presoje zakonov in ostalih pravnih predpisov, s tem pa izvaja nadzor nad izvršilno in zakonodajno vejo oblasti.

Razmerja med Vlado in Državnim zborom pa so opredeljena v Ustavi, ki določa sredstva, s katerimi lahko Državni zbor uveljavlja politično odgovornost Vlade ter sredstva, ki jih ima leta v razmerju do Državnega zbora. S tem Ustava določa sredstva Državnega zbora za izvajanje nadzora nad delovanjem Vlade ter preko nje, posredno pa tudi celotne državne uprave. Nadzorstvena pristojnost Državnega zbora je torej le politična in nikakor operativna, saj nima pristojnosti nadzorovati strokovnosti niti zakonitosti delovanja državne uprave in s tem zmanjševati pristojnosti izvršilne oblasti.

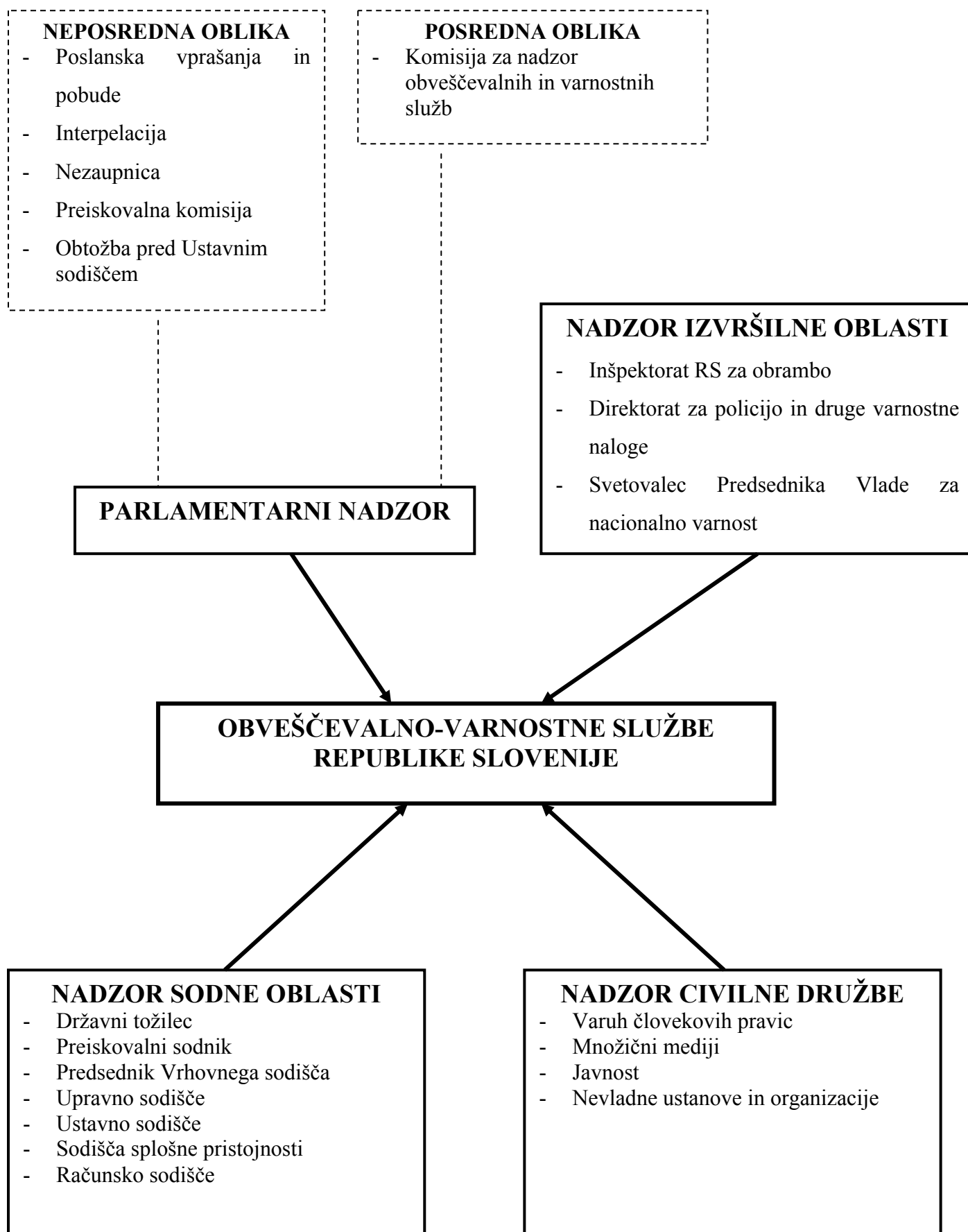
Na podlagi vsega zgoraj napisanega delim oblike nadzora²⁰ obveščevalno-varnostnih služb v Republiki Sloveniji na (glej sliko 5.1. na strani 60):

- nadzor zakonodajne oblasti,
- nadzor izvršilne oblasti,
- nadzor sodne oblasti,
- nadzor civilne družbe.

²⁰ Dr. Janez Pečar oblike nadzorstva deli na formalne in neformalne. Formalno nadzorstvo po njegovem predstavljajo predvsem organi represije, ki skupaj s kaznovalnim pravom predstavljajo sredstvo politike in države za izvajanje nasilja in prisile nad prebivalstvom (Pečar, 1988). Za neformalno obliko nadzorstva pa je značilna pravna neregularnost, prostovoljna sprejemljivost, čustveno posredovanje ipd. Izhaja iz neposredne bližine in relativne odtujenosti ljudi, med katerimi delujejo neformalni mehanizmi (Pečar, 1991).

Drugi strokovnjak s tega področja, dr. Andrej Anžič (1992:25), pa deli oblike nadzora po vsebini na splošni, politični in strokovni (notranji) nadzor. Pri tem splošni nadzor deli na formalni in neformalni del. Politični nadzor enači s parlamentarnim nadzorom. Pri strokovnem nadzoru pa želi poudariti, da gre za obliko nadzora, ki ga nad poklicnim nadzorovalcem zagotavlja poklicni nadzorovalec.

Slika 5.1.: Oblike nadzora obveščevalno-varnostnih služb v Republiki Sloveniji

5.1.1. Nadzor zakonodajne oblasti ali parlamentarni nadzor

Predhodno omenjena izhodišča so pomembna za opredelitev namena parlamentarnega nadzora nad obveščevalno-varnostnimi službami, ki z uporabo različnih oblik tajnega delovanja, s posegi v človekovo zasebnost in druge ustavne pravice pridobivajo podatke, ki so namenjeni zagotavljanju državne ali javne varnosti. Parlamentarno nadzorstvo si postavlja predvsem vprašanje, ali se obveščevalno-varnostne službe držijo pravnih okvirov, ki opredeljujejo njihovo dejavnost. Namen parlamentarnega nadzora je torej ugotovljati in hkrati zagotavljati, ali izvršilna oblast kot neposredni usmerjevalec, naročnik in tudi uporabnik zbranih izdelkov obveščevalno-varnostnih služb ostaja v mejah Ustave in zakona v delu, ko le-te uporabljajo različne oblike tajnega delovanja in ali pri tem spoštuje zagotovljene človekove pravice in temeljne svoboščine.

Parlamentarno nadzorstvo tako predstavlja obliko političnega poseganja v delo obveščevalno-varnostnih služb s političnimi sankcijami, ki izhajajo iz razmerja med njim in Vlado (Anžič, 1996: 59).

Pri tej obliki Državni zbor na posreden način, preko ustreznega delovnega telesa, ter neposredno in s političnimi merili nadzoruje delovanje obveščevalno-varnostnih služb.

Izvaja se s splošnimi nadzorstvenimi oblikami, kot so poslanska vprašanja in pobude, interpelacija, nezaupnica, preiskovalne komisije, obtožba pred ustavnim sodiščem, in je namenjeno uveljavljanju politične odgovornosti ministrov ali Vlade v celoti.

Značilnost oblik splošnega parlamentarnega nadzora je predvsem v tem, da predstavljajo pomožno oziroma neposredno komponento nadzora, katero največkrat uporablja opozicija kot »orožje« zoper delovanje Vlade, učinkovitost uporabe teh oblik na konkretno obveščevalno-problematiko pa je zelo vprašljiva.

Ko pa govorimo o posredni obliki nadzora, imamo v Republiki Sloveniji institut usmerjenega parlamentarnega nadzorstva, ki ga predstavlja Komisija za nadzor obveščevalnih in varnostnih služb (v nadaljevanju komisija).

Osnovna naloga komisije v skladu z drugim členom Zakona o parlamentarnem nadzoru obveščevalnih in varnostnih služb je nadzor obveščevalno-varnostne službe Vlade (SOVA) in Ministrstva za obrambo (OVS) ter nadzor varnostne službe ministrstva za notranje zadeve (KRIMPOL). Prav tako pa lahko komisija nadzoruje tudi druge obveščevalno-varnostne službe, ki jih za opravljanje podobnih dejavnosti in s pooblastili ustanovijo državni organi. Vlada, pristojna ministrstva, nadzorovane službe ter drugi državni organi in organizacije so komisiji dolžni omogočiti izvedbo njenih nalog, ki so določene z zakonom.

Komisija ima pri nadzoru obveščevalno-varnostnih služb, ki obsega nadzorovanje dejavnosti in oblik tajnega delovanja posamezne obveščevalno-varnostne službe, naslednje naloge in pristojnosti:

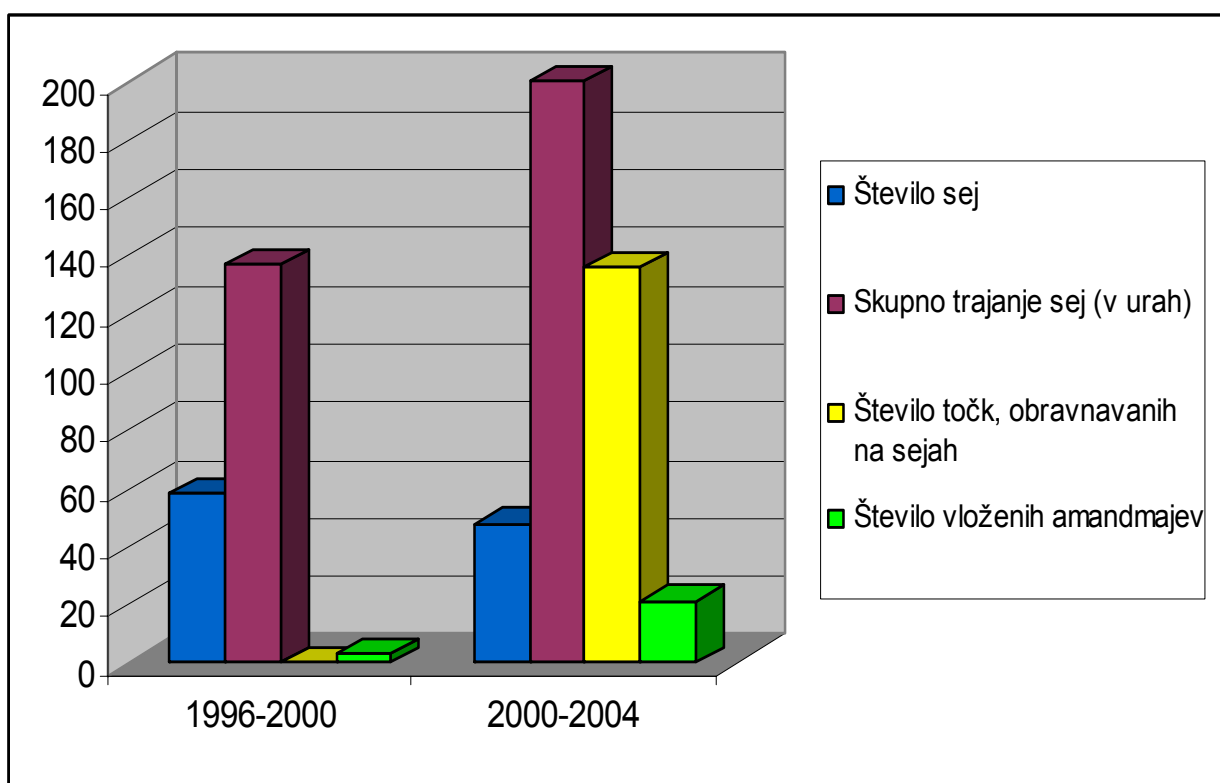
- nadzor dejavnosti obveščevalno-varnostnih služb v zvezi s skladnostjo sprejete politike nacionalne varnosti,
- obravnava letnega programa dela obveščevalno-varnostnih služb,
- obravnava poročila o delu in finančnem poslovanju obveščevalno-varnostnih služb,
- obravnava predlog državnega proračuna in predlog drugih aktov, ki se nanašajo na financiranje obveščevalno-varnostnih služb;
- obravnava predlog, zakonov in drugih aktov, ki se nanašajo na delovanje obveščevalno-varnostnih služb,
- obravnava obvestil in pobud posameznikov ter organizacij, ki se nanašajo na pristojnosti in naloge komisije,
- nadzor uporabe s sodno odločbo odrejenih nadzorovanih ukrepov,
- nadzor odreditev in uporabe nadzorovanih ukrepov, ki se ne odrejajo s sodno odločbo.

Vse seje komisije so zaprte za javnost in potekajo v prostorih Državnega zbora, kjer so zagotovljeni ustrezni tehnični pogoji, ki omogočajo varovanje tajnih podatkov, ki se obravnavajo na sejah komisije. Seveda pa obstaja tudi možnost izvedbe seje izven omenjenih prostorov, vendar samo, če so zagotovljeni zahtevani tehnični pogoji (glej preglednico 5.1.1. na strani 63).

O samem poteku seje, o zadevah, ki jih je obravnavala, ter o sprejetih sklepih, stališčih in mnenjih, lahko komisija obvesti javnost. Če pa gre za zadeve, ki so posebnega pomena za nacionalno varnost oziroma za delovanje nadziranih služb, pa komisija oblikuje uradno obvestilo v pisni obliki.

Preglednica 5.1.1.: Podatki o delu parlamentarne komisije v obdobju 1996-2000 in 2000-2004

Podatki o delu parlamentarne komisije	1996-2000	2000-2004
Število sej ²¹	58	48
Skupno trajanje sej (v urah) ²²	137	200
Število točk, obravnavanih na sejah ²³	ni podatka	136
Število vloženih amandmajev ²⁴	3	21

Vir: Poročilo o delu državnega zbora v mandatnem obdobju 1996-2000 in 2000-2004

²¹ Skupno število vseh sej delovnih teles v mandatnem obdobju 2000-2004 je bilo 1173, v obdobju 1996-2000 pa 1486.

²² Skupno trajanje vseh sej delovnih teles v mandatnem obdobju 2000-2004 je bilo 2713 ur in 49 minut, v obdobju 1996-2000 pa 3169 ur in 43 minut.

²³ Skupno število skupaj obravnavanih točk v delovnih telesih v mandatnem obdobju 2000-2004 je bilo 4095, v obdobju 1996-2000 pa 5888.

²⁴ Skupno število vseh amandmajev delovnih teles (matičnih in zainteresiranih) v mandatnem obdobju 2000-2004 je bilo 3737, v obdobju 1996-2000 pa 3205.

Vsi državni organi in organizacije, razen sodišč in državnega tožilstva, izvajalci nadzorovanih ukrepov ipd. so dolžni komisiji omogočiti napovedan ali nenapovedan dostop do prostorov in naprav, ki se uporabljajo za izvajanje nadzorovanih ukrepov, kakor tudi omogočiti pregled dokumentacije in podatkov, ki se nanašajo na naloge in pristojnosti komisije.

Komisija je dolžna enkrat letno poročati Državnemu zboru o svojem delu, o splošnih ugotovitvah nadzora ter mu predlagati sprejem stališč in sklepov v zvezi z nadzorom.

Kljub spoštovanju vseh zahtevanih tehničnih pogojev ter tajnosti posameznih dokumentov, pa se je neredko dogajalo, da je javnost izvedela za podatke zaupne vsebine na način, ki ni spoštoval ne zaupnosti ne zakonitosti.

Možne razloge lahko pripišemo predvsem politični pristranskosti, neodločnosti, nestrokovnosti in velikemu številu različnih dosedanjih članov komisije (glej preglednico 5.1.2. na strani 65).

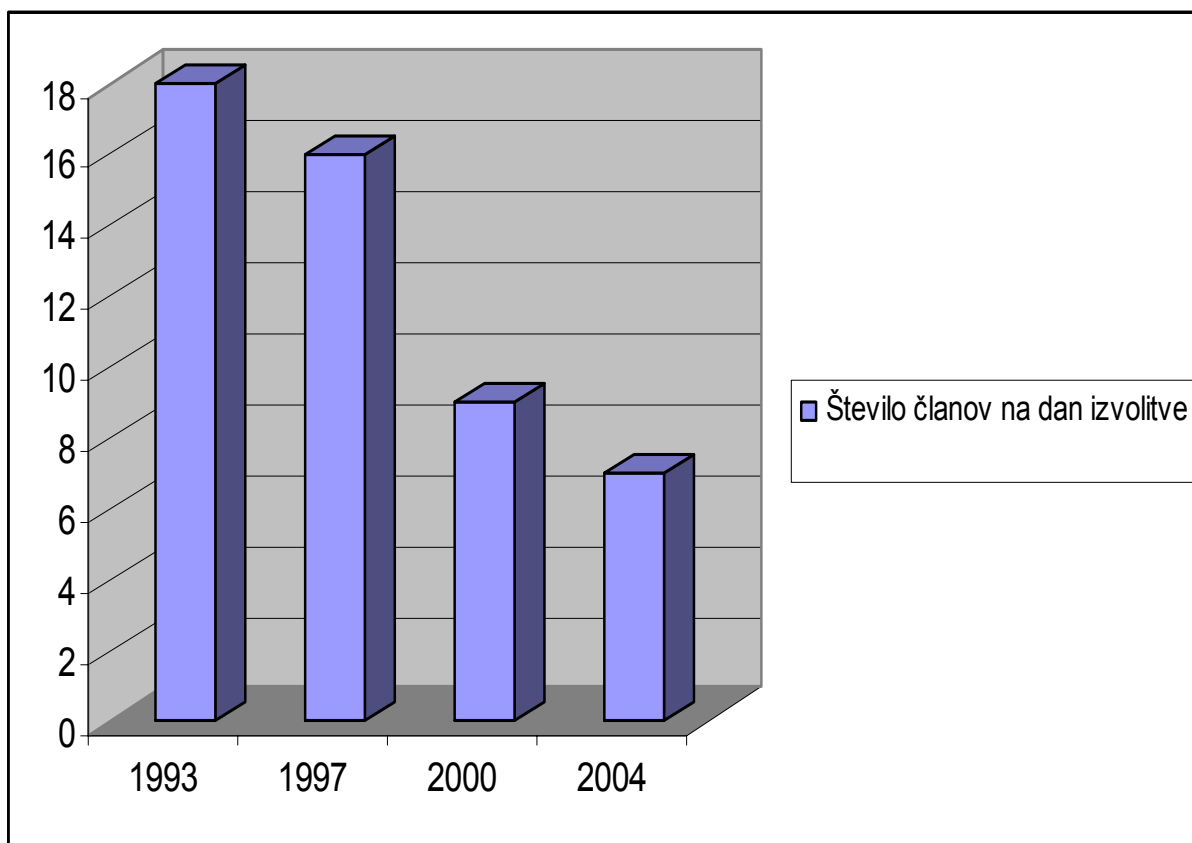
Člani komisije do sedaj niso bili vodje poslanskih skupin oziroma njihovi sekretarji, torej niso bili najuglednejši člani posameznih strank. Tudi to dokazuje, da komisija nima ustrezne veljavnosti, potrebne avtoritete, ugleda in učinkovitosti.

Da bi se izognili pomanjkanju strokovnosti članov komisije in lažjemu ter popolnejšemu razumevanju obravnavanih vsebin pa se lahko na seje komisije povabi tudi posamezne strokovnjake, ki podajo in obrazložijo svoja mnenja o posamezni zadevi. Dejstvo je, da za izbrane člane komisije s Poslovníkom ni predvidena nobena oblika usposabljanja oziroma seznanitev s praktičnimi oblikami uporabe tajnega delovanja.

Kot zanimivost naj omenim tudi, da Zakon, ki določa delovanje komisije, ne predvideva nobenih sankcij zoper kršitelje zakonskih določil, kar je običajna praksa pri drugih zakonih. Edino možnost vplivanja komisije na kršitelje predstavlja seznanitev Državnega zbora, ki je tudi njen ustanovitelj, in javnosti o nekooperativnosti posamezne obveščevalno-varnostne službe ter posledično izpostavitvev oziroma pozivanje na odgovornost resornega ministra ali Vlado.

Preglednica 5.1.2.: Število članov parlamentarne komisije za nadzor obveščevalnih in varnostnih služb

	1993	1997	2000	2004
Število članov na dan izvolitve ²⁵	18	16	9	7

Vir: Poročilo o delu državnega zbora v mandatnem obdobju 1996-2000 in 2000-2004

Kljub vsemu, zgoraj napisanemu, pa komisija v javnosti ne uživa ustreznega ugleda, spoštovanja in zaupanja. V kolikor bo želela doseči verodostojnost in veljavnost tako pri javnosti kot pri nadzorovanih službah, bo potrebno še več truda vložiti v strokovnost, politično nevtralnost in državotvorno dejavnost komisije in njenih članov.

²⁵ Od skupno 50 poslancev, ki so bili in so še do sedaj člani komisije imata po tri mandate Zmago Jelinčič Plemeniti (SNS) in Franc Kangler (SLS). Po dva mandata pa imajo: Rudolf Moge (LDS), Jožef Jerovšek (SDS) in Polonca Dobrajc (SNS). Ostali so bili člani parlamentarne komisije samo enkrat.

5.1.2. Nadzor izvršilne oblasti

Vlada Republike Slovenije predstavlja organ izvršilno-upravne oblasti in najvišji organ državne uprave Republike Slovenije.

Na podlagi drugega člena Zakona o Vladi Republike Slovenije Vlada v skladu z Ustavo, z zakoni in z drugimi splošnimi akti Državnega zbora določa, usmerja in usklajuje izvajanje politike države. V ta namen izdaja predpise in sprejema druge pravne, politične, ekonomske, finančne, organizacijske in druge ukrepe, ki so potrebni za zagotovitev razvoja države in za urejenost razmer na vseh področjih v pristojnosti države. S proračunskim memorandumom predstavi Vlada Državnemu zboru temeljne cilje in naloge ekonomske, socialne in proračunske politike Vlade ter globalne okvire celotnih javnih financ za naslednje leto. Proračunski memorandum vsebuje tudi globalne cilje politike javnih financ za naslednja leta kot izhodišče za sestavo predloga državnega proračuna. Za politiko države, ki jo vodi, in za razmere na vseh področjih iz pristojnosti države je Vlada odgovorna Državnemu zboru. Odgovorna je tudi za izvajanje zakonov in drugih predpisov Državnega zbora ter za celotno delovanje državne uprave.

Vlada ima torej poleg izvršilne tudi upravno funkcijo, s katero usmerja in nadzoruje delovanje upravnih organov. Vlada opravlja strokovni nadzor nad delom obveščevalno-varnostnih služb in njihovih baz podatkov s spremljanjem njihovih aktivnosti in rezultatov dela neposredno oziroma preko pristojnih ministrstev, kar pa ne pomeni, da ostale oblike nadzora niso strokovne. Pri tej obliki gre pravzaprav za nadzor, ki ga izvaja poklicni nadzorovalec in ga lahko razumemo tudi kot notranji nadzor, ki ima namen preprečevati in odkrivati kršitve poklicnih norm ter izvajati nadzor strokovnosti in učinkovitosti opravljenih nalog. Strokovni nadzor nad delom OVS tako izvaja Inšpektorat Republike Slovenije za obrambo, ki je organ v sestavi MORS, nadzor nad strokovnostjo dela KRIMPOL izvaja Direktorat za policijo in druge varnostne naloge kot notranja organizacijska enota MNZ, medtem ko nadzor strokovnosti dela SOVE izvaja Svetovalec predsednika Vlade za nacionalno varnost (Flander, 2003: 33).

Svetovalec predsednika Vlade za nacionalno varnost lahko spremlja izvrševanje posameznih odločitev Vlade, ki se nanašajo na uresničevanje nacionalnih interesov in posameznih ciljev na področju zagotavljanja nacionalne varnosti.

Svetovalec ima v skladu z Odlokom vpogled v ustrezno dokumentacijo in druge zapise, ki jih pripravljajo ali hranijo posamezna ministrstva ali vladne službe. Lahko pa opravi tudi razgovor s posamezno osebo, ki je ali je bila odgovorna za izvajanje posameznih odločitev Vlade. S tem je zagotovljen tudi nadzor s strani predsednika Vlade nad izvajanjem posameznih nalog in ugotavljanje eventualnih razlogov za njihovo neizvajanje. Svetovalec ima tudi možnost priprave poročil v zvezi s pripravo in hrambo ustrezne dokumentacije in drugih zapisov, ki se nanašajo na odločitve Vlade in SNAV. O vseh svojih ugotovitvah neposredno poroča predsedniku Vlade oziroma predsedniku SNAV.

Temeljna naloga notranjega nadzora je torej ugotavljanje, ali so bili na ustrezen način izvedeni in dokumentirani vsi postopki, ki jih določajo pravni predpisi, ki opredeljujejo in hkrati omejujejo njihovo delovanje.

5.1.3. Nadzor sodne oblasti

Glede na to, da Državni zbor s svojimi oblikami parlamentarnega nadzora ne more ugotavljati zakonitosti in posredno strokovnosti dela državne uprave in s tem tudi obveščevalno-varnostnih služb, to funkcijo opravlja sodna oblast.

Eno od ključnih vlog pri nadzoru delovanja obveščevalno-varnostnih služb ima *državni tožilec*, ki na pisni predlog policije odobri uporabo prikritih preiskovalnih ukrepov, v zakonsko določenih primerih pa lahko njihovo uporabo s pisno odredbo dovoli tudi *preiskovalni sodnik*.

Pridobivanje tajnih podatkov s kontrolo pisem in drugih občil ter z nadzorovanjem in snemanjem telekomunikacij v Republiki Sloveniji je SOVI dovoljeno izjemoma. Takšno obliko zbiranja podatkov po ZSOVA lahko odobri za vsak primer posebej samo *predsednik Vrhovnega sodišča* s pisno odredbo na predlog direktorja SOVE.

V imenu sodne veje oblasti kršitve človekovih pravic in temeljnih svoboščin nadzorujeta tudi Upravno in Ustavno sodišče.

Upravno sodišče nadzira zakonitost odločanja organov javne uprave o pravicah in obveznostih posameznikov ali organizacij. Pri tem gre predvsem za odločanje v primeru spora o zakonitosti konkretnega upravnega akta.

Ustavno sodišče je pristojno za odločanje o ustavnosti in zakonitosti pravnih aktov, kakor tudi za odločanje o ustavnih pritožbah zaradi kršitev človekovih pravic in temeljih svoboščin. Ustavna pritožba tako predstavlja posebno pravno sredstvo, ki ga ob pogojih, ki jih določa Zakon o Ustavnem sodišču in potem, ko so izčrpana vsa pravna sredstva, lahko vloži vsak, v kolikor meni, da mu je s posamičnim pravnim aktom državnega organa, organa lokalne skupnosti ali nosilca javnih pooblastil kršena njegova pravica ali temeljna svoboščina. Pred izčrpanjem izrednih pravnih sredstev lahko Ustavno sodišče izjemoma odloča o ustavni pritožbi, če je zatrjevana kršitev očitna in bi z izvršitvijo posamičnega akta nastale za pritožnika nepopravljive posledice. Gre torej za specifičen institut varovanja ustavnih pravic, ki je ustavna kategorija in že sam po sebi zagotavlja učinkovitejši nadzor nad kršitvami ustavnih pravic. Ustavno sodišče s presojo in odločitvami v konkretnih primerih tako potrjuje, da je dejansko najvišji organ ustavnega varstva v državi.

Pomembno vlogo imajo tudi *Sodišča splošne pristojnosti*, ki v konkretnih primerih proučujejo zakonitost in ustavnost ravnanja obveščevalno-varnostnih služb v okviru delovno-pravnih in kazenskih postopkov.

Posamezne kršitve človekovih pravic in temeljnih svoboščin so pogosto opredeljene tudi kot prekršek, ki se obravnava v postopku o prekrških, v katerem se za te prestopke izrekajo tudi sankcije. Prekršek je dejanje, ki pomeni kršitev zakona, uredbe vlade, odloka samoupravne, lokalne skupnosti, ki je kot tako določeno kot prekršek in je zanj predpisana sankcija za prekršek. Za storjeni prekršek Zakon o prekrških predpisuje sankcije ali opozorilo. Sankcije so lahko globa, opomin, odvzem predmetov, vzgojni ukrepi, izgon tujca iz države in kazenske točke v cestnem prometu s prenehanjem veljavnosti vozniškega dovoljenja. O prekrških odločajo prekrškovni organi in sodišča prve ter druge stopnje.

Prekrškovni organi so upravni in drugi državni organi in nosilci javnih pooblastil, ki izvajajo nadzorstvo nad izvrševanjem zakonov in uredb, s katerimi so določeni prekrški, in organi samoupravnih lokalnih skupnosti, ki so s posebnimi predpisi pooblaščen za odločanje o prekrških.

Poleg zgoraj omenjenih oblik sodnega nadzora sem v to obliko uvrstil tudi *Računsko sodišče*. Ustava Republike Slovenije ga je opredelila kot najvišji organ kontrole državnih računov, državnega proračuna in celotne javne porabe. Pri svojem delu je neodvisno in v celoti vezano na Ustavo. Osnovna razlika med njim in ostalimi nadzorstvenimi organi je v tem, da je v funkciji nadzorovalca nadzorovalec le pri nadzoru nad porabo javnih financ. Računsko sodišče izvaja svojo nadzorstveno funkcijo tako, da je predmet njegovega nadzorstva zakonitost, gospodarnost, učinkovitost in namembnost porabe javnih sredstev. Poleg nadzorstvene in sodne izvaja tudi usmerjevalno funkcijo, njegova najpomembnejša naloga pa je preprečiti oškodovanje javnih financ že pred porabo.

Iz predhodno predstavljenih oblik sodnega nadzora lahko zaključim, da je naša sodna oblast odgovorna za izvajanje tako predhodnega (odobritev posameznih ukrepov) kot tudi naknadnega nadzora (sodni pregon zaradi prekoračitve pooblastil in odobrenih ukrepov).

5.1.4. Nadzor civilne družbe

Ustava Republike Slovenije je uvedla posebni institut *Varuha človekovih pravic*, katerega naloga je z neformalnimi oblikami nadzorstva varovati z Ustavo zagotovljene človekove pravice in temeljne svoboščine posameznika v odnosu do državnih organov, organov lokalne samouprave in nosilcev javnih pooblastil. Varuhu človekovih pravic morajo organi državne uprave, torej med njimi tudi obveščevalno-varnostne službe, na njegovo zahtevo zagotoviti vse podatke in informacije iz njegove pristojnosti in mu omogočiti izvedbo preiskave. Ima tudi pristojnost, da na ustavno sodišče naslovi predlog za oceno ustavnosti posameznega pravnega predpisa, ne da bi Ustavno sodišče pred tem ugotavljalo pravni interes, kot to velja za druge predlagatelje. Takšna oblika nadzora ne posega v siceršnji sistem nadzora, ampak ga zaradi svoje neodvisnosti ustrezno dopolnjuje.

Nadzor nad delovanjem obveščevalno-varnostnih služb izvajajo tudi *množični mediji in javnost*, saj je v njihovih očeh delovanje teh služb pogosto videno kot skrivnostno in premalo nadzorovano. Z zbiranjem informacij in medijsko odmevnostjo posameznih postopkov ter komentiranjem dogajanja v družbi igrajo množični mediji vidno vlogo pri oblikovanju javnega mnenja. V primerjavi z ostalimi organi državne uprave se pri teh službah pojavlja problem zagotavljanja odgovornosti za svoje delovanje.

Dejstvo pa je, da te službe ne morejo razkriti vseh svojih skrivnosti in tajnih aktivnosti, zato tudi niso na takšen način predstavljene medijem in javnosti. V nasprotnem tvegajo tako ogrožanje lastnega obstoja in delovanja, kakor tudi ogrožanje nacionalne varnosti.

Poleg že navedenih oblik nadzora se v družbi pojavljajo še vrste *nevladnih ustanov in organizacij*, ki prav tako skrbijo za zaščito človekovih pravic in temeljnih svoboščin, hkrati pa se lahko pojavljajo tudi v vlogi nadzorovanca s strani organov državne uprave. V svetu se te nevladne organizacije med seboj vse bolj povezujejo in s tem pridobivajo na vplivu in lažje dosežejo zastavljene cilje. V Republiki Sloveniji je poleg Amnesty International med drugimi prisoten tudi Helsinški monitor. Ob pojavi kršitve organizaciji pogosto podajata izjave, v katerih pojasnjujeta javnosti, državi in tudi mednarodni javnosti svoje ugotovitve, poglede in mnenja. Obe organizaciji tudi letno poročata o kršitvah človekovih pravic in temeljnih svoboščinah, vendar njuna poročila za države kršiteljice niso obvezujoča, pač so toliko bolj odmevna v strokovni in laični javnosti.

6. PRIMERJALNI PREGLED OBLIK TAJNEGA DELOVANJA

Obveščevalno-varnostne službe po celem svetu pri opravljanju obveščevalne, protiobveščevalne in varnostne dejavnosti uporabljajo različne oblike tajnega delovanja. Za njih je značilno, da oseba, nad katero se izvaja ta dejavnost, zanjo sploh ne ve. Druga značilnost tajnega delovanja pa je, da obstaja možnost kršitve z Ustavo zajamčenih človekovih pravic in temeljnih svoboščin. Zato so takšni posegi v nekatere človekove pravice izjemoma dopustni, če zakon ob zelo restriktivnih pogojih, in kadar je to v demokratični državi nujno, izključi njihovo protipravnost, drugače gre lahko tudi za kazniva dejanja.

V nadaljevanju predstavljam primerjavo oblik tajnega delovanja obveščevalno-varnostnih služb SFRJ s poudarkom na SDV in VVS ter oblik tajnega delovanja obveščevalno-varnostnih služb Republike Slovenije. Na eni strani bodo predstavljene oblike tajnega delovanja, uporabljene v avtoritarnem političnem sistemu, kjer je veljalo, da se je z njihovo uporabo pogosto grobo kršilo človekove pravice in temeljne svoboščine. Na drugi strani pa gre za uporabo različnih oblik tajnega delovanja v demokratičnem političnem sistemu, kjer sta njihova legalizacija in legitimacija v nasprotju s tajno zakonodajo v prejšnjem sistemu.

6.1. Oblike tajnega delovanja obveščevalno-varnostnih služb Republike Slovenije

Nastanek prikritih preiskovalnih ukrepov v Republiki Sloveniji bi lahko postavili v začetek devetdesetih let sedaj že prejšnjega stoletja oziroma nekako v čas rojstva samostojne in neodvisne države. Gre torej za zelo »mlade« ukrepe, katerim je sledila vrsta sprememb. Ob tem imam v mislih seveda tiste ukrepe, ki se v modernem smislu izvajajo v državah sveta z razvito demokracijo.

Prikriti preiskovalni ukrepi se tako v Republiki Sloveniji prvič pojavijo z Zakonom o spremembah in dopolnitvah Zakona o notranjih zadevah s spremembo 11. člena Zakona o notranjih zadevah in sprejetjem 19.a člena. Zakon tedanje tajne ukrepe terminološko opredeli kot posebne operativne metode in sredstva dela, za katere se je kasneje uporabljala besedna zveza POMS.

11. člen omenjenega zakona je določal, da lahko sodišče na obrazložen predlog republiškega sekretarja za notranje zadeve odloči, da se v posameznem primeru odstopi od načela neprekršljivosti tajnosti pisem in drugih občil, v kolikor je to neogibno potrebno za potek kazenskega postopka ali za varnost države in če poseg ni v očitnem nesorazmerju s ciljem. V odločbi, s katero se je dopuščal omenjeni poseg, je sodišče določilo vrsto in obseg posega, čas trajanja posega in subjekte, ki so dolžni omogočiti izvršitev posega. V primeru, da bi organi za notranje zadeve pri takem posegu izvedeli za podatke, ki niso v neposredni povezavi z nameravanim posegom, le-teh ne bi smeli uporabiti, niti posredovati drugim, razen če bi šlo za podatke o kaznivem dejanju, za katerega se storilec preganja po uradni dolžnosti.

Novo sprejeti 19.a člen istega zakona pa je predpisoval, da lahko Varnostno-informativna služba in Kriminalistična služba pod pogoji, ki jih določa ta zakon, uporabljata posebne operativne metode in sredstva dela. Pri tem morata izbrati tiste, ki bodo najmanj vplivale na prizadeto osebo.

Posebne operativne metode in sredstva dela so bila:

- tajno sodelovanje, tajno opazovanje in odkup predmetov,
- kontrola telefona in drugih komunikacijskih sredstev, občil, kontrola pisem in drugih pošiljk,
- protiprisluškovalni pregled in tehnična zaščita objektov.

Operativne metode in sredstva iz 2. alineje je bilo dopustno uporabiti le pod pogoji iz 11. člena tega zakona. Kriminalistična služba jih je lahko uporabljala samo za odkrivanje in razkrivanje organiziranih, družbi posebno nevarnih kaznivih dejanj ali kaznivih dejanj, ki so jih storile mednarodne kriminalne združbe. Za uporabo operativnih metod in sredstev dela iz 1. in 3. alineje prejšnjega odstavka je bilo potrebno pisno dovoljenje republiškega sekretarja za notranje zadeve. Za izdajo dovoljenja za uporabo metod in sredstev dela iz 3. alineje pa je bilo potrebno soglasje varovane osebe ali predstojnika organa ali organizacije, ki se varuje.

POMS so bila z istim zakonom določena za Kriminalistično službo, kakor tudi za tedanjo Varnostno-informativno službo (sedaj SOVA). Čeprav so bili z uzakonitvijo POMS v Republiki Sloveniji tajni ukrepi tako prvič formalizirani, pa je bila njihova veljavnost v kazenskopravnem smislu nična.

Ukrepi so bili namreč namenjeni izključno operativnemu delovanju, kar je bilo v skladu le z namenom in cilji VIS, ne pa tudi policije oziroma Kriminalistične službe, ki izsledkov tovrstnih ukrepov ni smela uporabljati kot dokaz v kazenskih postopkih. Takšno stanje je trajalo nato vse do 1. 1. 1995, ko je pričel veljati Zakon o kazenskem postopku, s katerim so bili uzakonjeni tajni ukrepi, ki so prvič imeli tudi kazenskopravne posledice, saj so se izsledki teh ukrepov uporabljali kot dokaz v kazenskih postopkih.

S sprejetjem novele Zakona o kazenskem postopku, ki je stopila v veljavo 23. 1. 1999, in spremembe Zakona o SOVI se je področje tajnih ukrepov uredilo popolnoma na novo. Pred tem je bil namreč že sprejet Zakon o policiji, nobeni ukrepi, ki so v njih navedeni, pa ne vsebujejo več termina posebne operativne metode in sredstva dela. Tudi formalno je bilo torej konec obdobja POMS.

6.1.1. Prikriti preiskovalni ukrepi

Prikriti preiskovalni ukrepi predstavljajo posebna policijska pooblastila, ki se od splošnih policijskih pooblastil razlikujejo predvsem z vidika intenzitete možnih posegov v posameznikovo zasebnost in druge ustavno zagotovljene pravice ter z vidika možnih oblik nadzora nad zakonitostjo njihovega izvajanja, kakor tudi po dejstvu, da se izvajajo tajno in proaktivno in ne javno. Za njihovo uporabo veljajo naslednja načela: zakonitost, subsidiarnost, sorazmernost in časovna omejenost.

Zakonska določila, ki določajo pogoje in način uporabe ukrepov, so opredeljena v Zakonu o kazenskem postopku v členih od 149.a do 156.a.

Prikriti preiskovalni ukrepi, ki jih pri opravljanju varnostne dejavnosti lahko uporabljajo SOVA, OVS in KRIMPOL, so:

1. *Tajno opazovanje* (149.a člen Zakona o kazenskem postopku) je ukrep, ki se odredi zoper osebo, če obstajajo utemeljeni razlogi za sum, da je oseba izvršila, izvršuje ali pripravlja oziroma organizira izvršitev katerega izmed kaznivih dejanj,²⁶ pri tem pa je mogoče

²⁶ Četrty odstavek 149.a člena Zakona o kazenskem postopku določa kazniva dejanja, v zvezi s katerimi se lahko odredi tajni ukrep:

- kazniva dejanja, za katera je v zakonu predpisana kazen zapora pet ali več let,
- kazniva dejanja iz 2. točke drugega odstavka 150. člena tega zakona,

utemeljeno sklepati, da pristojni organi z drugimi ukrepi tega dejanja ne morejo odkriti, preprečiti ali dokazati oziroma bi bilo to povezano z nesorazmernimi težavami.

Izjemoma se lahko tajno opazovanje odredi tudi zoper osebo, ki ni osumljenec, če je mogoče utemeljeno sklepati, da bi opazovanje te osebe privedlo do identifikacije prej omenjenega osumljenca, katerega osebni podatki niso znani, do prebivališča ali lokacije, kjer se nahaja prej omenjeni osumljenec oziroma do prebivališča ali lokacije, kjer se nahaja oseba, zoper katero je bil odrejen pripor, hišni pripor, tiralica ali odredba za privedbo, pa je le-ta pobegnila ali se skriva, saj policisti z drugimi ukrepi teh podatkov ne morejo pridobiti oziroma bi bilo to povezano z nesorazmernimi težavami.

Tajno opazovanje se izvaja z neprekinjenim ali ponavljajočim opazovanjem ali sledenjem z uporabo tehničnih naprav za ugotavljanje položaja in gibanja ter tehničnih naprav za prenos in snemanje glasu, fotografiranjem ter videosnemanjem in je osredotočeno na spremljanje položaja, gibanja ter aktivnosti osebe (Pravilo organa bezbednosti JNA, 1976: 13).

Gre torej za operativno metodo, s katero se opazuje in zasleduje sumljivo osebo z namenom, da bi jo zalotili pri kaznivem dejanju ali pa da bi jo odkrili po storjenem kaznivem dejanju. Takšno osebo se tudi snema z namenom kasnejšega dokazovanja, s kom se je sestajala, kje in kdaj. Tajno opazovanje se sme izvajati na javnih ter javno dostopnih odprtih in zaprtih prostorih ter krajih in prostorih, ki so vidni z javno dostopnega kraja oziroma prostora. V kolikor imetnik prostora v to privoli, se sme tajno opazovanje pod enakimi pogoji izvajati tudi iz zasebnih prostorov.

Uporaba razpoložljivih tehničnih sredstev za prisluškovanje ali snemanje v zasebnih prostorih brez privolitve imetnika, pa čeprav brez fizičnega vstopa v takšen prostor, predstavlja nezakonito dejanje (Žaberl, 2006: 322).

Ukrep tajnega opazovanja s pisno odredbo dovoli državni tožilec na pisni predlog policije.

-
- kazniva dejanja protipravnega odvzema prostosti, ogrožanja varnosti, goljufije, prikrivanja, izdaje in nedovoljene pridobitve poslovne tajnosti, zlorabe notranje informacije, ponarejanja in uporabe ponarejenih vrednotnic ali vrednostnih papirjev, izdaje uradne tajnosti, pomoči storilcu pri kaznivem dejanju, povzročitve splošne nevarnosti ipd.

Ukrep tajnega opazovanja pa lahko s pisno odredbo odredi tudi preiskovalni sodnik na pisni predlog državnega tožilca v naslednjih primerih:

- če izvedba ukrepa zahteva namestitve tehničnih naprav za ugotavljanje položaja in gibanja osumljenca s tajnim vstopom v vozilo ali drug zavarovan oziroma zaprt prostor ali predmet,
- za uporabo ukrepa v zasebnih prostorih, če v to privoli imetnik prostora,
- za izvajanje ukrepa zoper osebo, ki ni osumljenec,
- če se pri izvajanju ukrepa predvideva uporaba tehničnih naprav za prenos in snemanje glasu, pri čemer je ta tajni ukrep dopustno odrediti zgolj za kazniva dejanja iz drugega odstavka 150. člena Zakona o kazenskem postopku.

V kolikor pisne odredbe ni možno pravočasno pridobiti in če obstaja nevarnost odlašanja, se lahko uporaba ukrepa na ustni predlog izjemoma dovoli z ustno odredbo. Pisna odredba, ki vsebuje utemeljitev razloga za predčasno izvrševanje, mora biti izdana najkasneje v 12 urah po izdani ustni odredbi. Izvajanje ukrepa lahko traja največ dva meseca, iz tehničnih razlogov pa se lahko njegovo trajanje s pisno odredbo podaljša vsakič za dva meseca. Skupno trajanje lahko tako traja od 6 do največ 36 mesecev, odvisno od teže kaznivega dejanja, zaradi katerega se odobri.

O poteku izvajanja tajnega ukrepa in pridobljenih podatkih izvajalec mesečno poroča organu, ki je tajni ukrep odredil. Preiskovalni sodnik lahko v vsakem trenutku po uradni dolžnosti, če oceni, da ni več razlogov za izvajanje ukrepa ali da se ta izvaja v nasprotju z njegovo odredbo, s pisno odredbo odredi, da se izvajanje ukrepa ustavi.

V kolikor se ukrep izvaja več kot šest mesecev, njegovo zakonitost in utemeljenost izvajanja ter podaljševanja preveri senat na podlagi posredovanega gradiva s strani organa, ki je izdal podaljšanje. Sklepi senata so dokončni in zoper njih ni pritožbe. Z izvajanjem ukrepa je potrebno prenehati takoj, ko prenehajo razlogi, zaradi katerih je bil odrejen. O prenehanju izvajanja ukrepa se takoj obvešča organ, ki je tajni ukrep odredil.

2. Na podlagi obrazloženega predloga državnega tožilca lahko preiskovalni sodnik pisno odredi operaterju elektronskega komunikacijskega omrežja, da mu sporoči podatke o udeležencih, okoliščinah in dejstvih elektronskega komunikacijskega prometa, vendar samo, če so podani razlogi za sum, da je bilo storjeno, da se izvršuje ali da se pripravlja oziroma organizira kaznivo dejanje, za katero se storilec preganja po uradni dolžnosti in je za odkritje tega kaznivega dejanja ali storilca potrebno pridobiti podatke o prometu v elektronskem komunikacijskem omrežju (149.b člen Zakona o kazenskem postopku).

Pod enakimi pogoji se lahko od operaterja in brez odobritve posameznika na pisni predlog policije zahtevajo tudi podatki o lastniku ali uporabniku določenega sredstva, ki niso objavljeni v naročniških imenikih in o času, v katerem je tako sredstvo bilo oziroma je v uporabi. Operater v teh primerih svoji stranki ali tretji osebi ne sme razkriti, da je ali bo določene podatke posredoval preiskovalnemu sodniku ali policiji.

Ob tem je potrebno poudariti, da gre za ukrep, ki omogoča le pridobitev podatkov za identifikacijo uporabnika elektronske komunikacijske storitve, kot je lastništvo številke, s kom, kdaj in koliko časa osumljeni komunicira, količina prenesenih podatkov ipd., in ne za seznanitev z vsebino komunikacije (Žaberl, 2006: 320).

3. Če obstajajo utemeljeni razlogi za sum, da je določena oseba izvršila, izvršuje ali pripravlja oziroma organizira izvršitev katerega izmed kaznivih dejanj²⁷ in če obstaja utemeljen sum, da se za komunikacijo v zvezi s tem kaznivim dejanjem uporablja določeno komunikacijsko sredstvo oziroma računalniški sistem in ali bo to sredstvo uporabljeno, pri tem pa je mogoče utemeljeno sklepati, da se z drugimi ukrepi ne bi dalo zbrati dokazov oziroma bi njihovo zbiranje lahko ogrozilo življenje ali zdravje ljudi, lahko

²⁷ Drugi odstavek 150. člena Zakona o kazenskem postopku določa naslednja kazniva dejanja:

- kazniva dejanja zoper varnost Republike Slovenije in njeno ustavno ureditev in kazniva dejanja zoper človečnost in mednarodno pravo, za katera je v zakonu predpisana kazen zapora pet ali več let,
- kazniva dejanja ugrabitve, prikazovanj, posesti, izdelave in posredovanja pornografskega gradiva, nedovoljene proizvodnje in prometa z mamili, omogočanje uživanja mamil, izsiljevanje, zloraba notranje informacije, nedovoljeno dajanje in sprejemanje daril, pranje denarja, tihotapstvo, dajanje in jemanje podkupnine, sprejemanje in dajanje daril za nezakonito posredovanje, hudodelsko združevanje, nedovoljena proizvodnja in promet orožja ali razstrelilnih snovi ter povzročitev nevarnosti z jedrskimi snovmi,
- druga kazniva dejanja, za katera je v zakonu predpisana kazen zapora osmih ali več let.

preiskovalni sodnik s pisno odredbo na podlagi pisnega predloga državnega tožilca odredi naslednje ukrepe (150. člen Zakona o kazenskem postopku):

- a) Nadzor elektronskih komunikacij s prisluškovanjem in snemanjem ter kontrola in zavarovanje dokazov o vseh oblikah komuniciranja, ki se prenašajo v elektronskem komunikacijskem omrežju. S tem ukrepom se lahko določeni osebi ali osebam prisluškuje²⁸ oziroma nadzoruje njihove pogovore ter slednje tudi snema. Torej gre za prestrezanje, nadziranje, snemanje in shranjevanje različnih vrst komunikacij, ki potekajo po tehničnih sredstvih, kakor tudi za zavarovanje dokazov o vseh oblikah komuniciranja, ki se prenašajo v elektronsko-komunikacijskem omrežju. Poleg telefona se prisluh izvaja tudi nad teleprinterskimi zvezami, radio zvezami, analognimi in digitalnimi telefoni, elektronsko pošto ipd. (Žaberl, 2006: 324).
- b) Kontrola računalniškega sistema banke ali druge pravne osebe, ki opravlja finančno ali drugo gospodarsko dejavnost. Ta ukrep se odredi predvsem pri kaznivem dejanju pranja denarja, ko so si posamezniki ali organizirane skupine pridobile velika denarna sredstva s trgovino z mamili, orožjem, ljudmi ali kakšno drugo prepovedano dejavnostjo, sedaj pa poskušajo ta sredstva legalizirati, »oprati«. Izvor denarja poskušajo prikriti z vlaganjem v razne banke in na različne bančne račune. Pri tem ukrepu gre za način, s katerim se brez vednosti lastnika računa ali uporabnika računalniškega sistema iz njega pridobiva podatke. Odredi se takrat, če obstajajo utemeljeni razlogi za sum, da se banka ali druga pravna oseba, ki opravlja finančne posle, oziroma njene odgovorne osebe ukvarjajo s pranjem denarja (Žaberl, 2006: 325).
- c) Prisluškovanje in snemanje pogovorov s privolitvijo vsaj ene osebe, udeležene v pogovoru. Ukrep se največkrat izvaja na način, da se osebo, ki je privolila, »ozvoči«. Največkrat gre za osebo, ki je tajni sodelavec, nakar se ji prisluškuje in snema pogovore, ki jih ima ozvočena oseba z osumljencem. Gre torej za izključno avdiosnemanje z namestitvijo sredstev na osebo, ki v to privoli oziroma se z njeno pomočjo namestijo v prostoru, kjer poteka pogovor z osumljencem. V primeru kaznivega dejanja izsiljevanja se lahko prisluškuje tudi oškodovančevemu telefonu (Žaberl, 2006: 326).

²⁸ V operativnem žargonu se prisluškovanje imenuje tudi telefonski in drug prisluh – »mali prisluh« (Žaberl, 2006: 323).

V kolikor pisne odredbe ni možno pravočasno pridobiti in če obstaja nevarnost odlašanja, se lahko uporaba ukrepa na ustni predlog izjemoma dovoli z ustno odredbo. Pisna odredba, ki vsebuje utemeljitev razloga za predčasno izvrševanje, mora biti izdana najkasneje v 12 urah po izdani ustni odredbi.

Izvajanje ukrepa lahko traja največ en mesec, iz tehtnih razlogov pa se lahko njegovo trajanje s pisno odredbo podaljša vsakič za en mesec. Skupno trajanje lahko tako traja največ šest mesecev. Z izvajanjem ukrepa pa je potrebno prenehati takoj, ko prenehajo razlogi, zaradi katerih je bil odrejen. Preiskovalni sodnik lahko v vsakem trenutku po uradni dolžnosti, če oceni, da ni več razlogov za izvajanje ukrepa ali da se ta izvaja v nasprotju z njegovo odredbo, s pisno odredbo odredi, da se izvajanje ukrepa ustavi.

4. Če obstajajo utemeljeni razlogi za sum, da je določena oseba izvršila, izvršuje ali pripravlja oziroma organizira izvršitev katerega izmed kaznivih dejanj,²⁹ je pri tem mogoče utemeljeno sklepati, da se bo lahko v točno določenem prostoru pridobilo dokaze, katerih se z milejšimi ukrepi (33. člen Zakona o policiji), vključno z ukrepi iz 149.a, 149.b in 150. člena Zakona o kazenskem postopku, ne bi dalo zbrati dokazov oziroma bi njihovo zbiranje lahko ogrozilo življenje ljudi, lahko preiskovalni sodnik s pisno odredbo na podlagi pisnega predloga državnega tožilca zoper to osebo izjemoma odredi ukrep prisluškovanja in opazovanja v tujem stanovanju ali drugih tujih prostorih, z uporabo tehničnih sredstev za dokumentiranje, po potrebi s tajnim vstopom v navedene prostore (151. člen Zakona o kazenskem postopku).

²⁹ 151. člen Zakona o kazenskem postopku določa naslednja kazniva dejanja:

- kazniva dejanja zoper varnost Republike Slovenije in njeno ustavno ureditev in kazniva dejanja zoper človečnost in mednarodno pravo, za katera je v zakonu predpisana kazen zapora petih ali več let,
- kazniva dejanja prikazovanja, posesti, izdelave in posredovanja pornografskega gradiva, nedovoljena proizvodnja in promet z mamili, zloraba notranje informacije, nedovoljeno sprejemanje in dajanje daril, dajanje in jemanje podkupnine, sprejemanje in dajanje daril za nezakonito posredovanje, hudodelsko združevanje, nedovoljena proizvodnja in promet orožja ali razstrelilnih snovi ter povzročitev nevarnosti z jedrskimi snovmi,
- druga kazniva dejanja, za katera je v zakonu predpisana kazen zapora osmih ali več let, vendar le, če hkrati obstaja resna nevarnost za življenje ljudi.

Ukrep predstavlja preverjeno operativno metodo, ki se zaradi razvoja tehničnih sredstev stalno dopolnjuje in razvija. Od nekdanjih prisluškovanj skozi odprtine v zidu ali po vodovodnih ceveh, ko so prisluškovali osebam v hotelskih sobah, sedaj uporabljajo prisluškovalne naprave, ki niso večje od ročne ure.

Ponavadi se »ozvoči prostor«, kjer je predviden sestanek sumljivih oseb ali kjer se deli plen, kjer se dogovarjajo za izvajanje kaznivih dejanj ali pa analizirajo storjeno kaznivo dejanje. V operativnem žargonu se temu reče »veliki prisluh«. V posameznih primerih je potrebno za izvedbo tega ukrepa tudi tajno vstopiti v prostor oziroma stanovanje. Pri tem je potrebno upoštevati navodila preiskovalnega sodnika, ki za tak ukrep izrecno dovoli vstop v tuje stanovanje oziroma v točno določene prostore, kamor bodo prisluškovalne naprave za dokumentiranje in uporabo nameščene in pozneje tudi odstranjene. Vsekakor pa namestitvev in odstranitvev tehničnih naprav za prisluškovanje ni nadomestilo in opravičilo za tajno hišno preiskavo (Žaberl, 2006: 327).

Izvajanje ukrepa lahko traja največ en mesec, iz tehtnih razlogov pa se lahko njegovo trajanje s pisno odredbo podaljša vsakič za en mesec. Skupno trajanje lahko tako traja največ tri mesece. Z izvajanjem ukrepa pa je potrebno prenehati takoj, ko prenehajo razlogi, zaradi katerih je bil odrejen. Preiskovalni sodnik lahko v vsakem trenutku po uradni dolžnosti, če oceni, da ni več razlogov za izvajanje ukrepa ali da se ta izvaja v nasprotju z njegovo odredbo, s pisno odredbo odredi, da se izvajanje ukrepa ustavi.

5. V kolikor je mogoče utemeljeno sklepati, da je določena oseba vpletena v kriminalno dejavnost v zvezi s kaznivimi dejanji iz drugega odstavka 150. člena Zakona o kazenskem postopku, lahko državni tožilec na podlagi obrazloženega predloga policije s pisno odredbo dovoli ukrep navideznega odkupa, navideznega sprejemanja oziroma dajanja daril ali navideznega jemanja oziroma dajanja podkupnine (155. člen Zakona o kazenskem postopku). Odredba se lahko nanaša samo na enkratni ukrep.

Pri izvrševanju teh ukrepov njihovi izvajalci ne smejo izzivati kriminalne dejavnosti, saj bi lahko prišlo do okoliščine, ki izključuje kazenski pregon za storjeno kaznivo dejanje. Odkrivanje in preiskovanje določenih vrst kaznivih dejanj poteka v zvezi s prepovedanimi drogami, ponarejanjem denarja, trgovino z ljudmi, nedovoljeno proizvodnjo in prometom ipd. Pri vseh teh dejanjih gre za trgovanje z velikimi vsotami denarja.

Zato je ukrep, ki se imenuje tudi simuliran odkup, včasih edina metoda, da se lahko približamo osumljencem in odkrijemo obseg kriminalne združbe (Žaberl, 2006: 332). Pri uporabi tega ukrepa gre dejansko za zaključno dejanje v postopku preiskave, v kateri se dokumentira kaznivo dejanje osumljenca, zaseže predmete in sledi, ki utegnejo imeti dokazno vrednost.

Pri navideznem odkupu se s pomočjo tajnih delavcev ali drugih oseb, ki nastopijo v vlogi kupca, proti plačilu od osumljenca prevzame predmet nakupa, ki se kasneje uporabi kot dokazno gradivo. Predmet odkupa so največkrat mamila, orožje, ponarejen denar ali listine, včasih pa se odkupi tudi predmet, s katerim je bilo storjeno kaznivo dejanje oziroma je s kaznivim dejanjem nastalo (Pravilo organa bezbednosti JNA, 1976: 12).

Prav tako se lahko z navideznim podkupovanjem pride do dokazov o kaznivi dejavnosti osumljenca. Pri navideznem jemanju podkupnine in sprejemanju daril uradna oseba, oseba, ki opravlja gospodarsko dejavnost, ali oseba, ki nastopa v njuni vlogi, navidezno sprejme nagrado ali darilo oziroma obljubo za določeno storitev, opustitev ali uslugo, ki jo osumljenec pričakuje od nje (Klemenčič, 1999 v Žaberl, 2006: 332). Dejanje simuliranega podkupovanja se ponavadi dokumentira s fotografiranjem ali videoposnetkom.

6. Zoper osebo se lahko uporabi tudi ukrep *tajno delovanje* (155.a člen Zakona o kazenskem postopku), če obstajajo utemeljeni razlogi za sum, da je določena oseba izvršila katerega izmed kaznivih dejanj oziroma je vpletena v kriminalno dejavnost v zvezi s kaznivimi dejanji iz četrtega odstavka 149.a člena Zakona o kazenskem postopku, pri tem pa je mogoče utemeljeno sklepati, da se z drugimi ukrepi ne bi dalo zbrati dokazov oziroma bi bilo to povezano z nesorazmernimi težavami.

Tajno delovanje je ukrep, s katerim se s pomočjo tajnega delovanja delavca³⁰ ali druge osebe z neprekinjenim in ponavljajočim zbiranjem podatkov znotraj kriminalne združbe zbira verodostojni material o kriminalni aktivnosti osumljenih oseb. Za razliko od tajnega opazovanja, kjer ni neposrednega stika z opazovano osebo, pri izvajanju tega ukrepa prihaja do neposrednega stika z osumljencem.

³⁰ Pri tem gre za zaposlenega v SOVI, OVS ali KRIMPOL in le izjemoma se ukrep izvaja s pomočjo drugih oseb – tajnih sodelavcev, ki niso zaposleni v omenjenih službah.

Pri tajnem delovanju moramo ločiti med tajnimi (so)delavci ali agenti in viri oziroma informatorji. Vir oziroma informator se prostovoljno odloča, da posreduje informacijo o določeni osebi.

Informator je torej oseba, ki obveščevalno-varnostnim službam prikrito, zavestno, prostovoljno in skozi daljše časovno obdobje posreduje informacije in podatke o kaznivih dejanjih in njihovih storilcih. Pomembno je torej, da njegovo delovanje ni usmerjeno in njegovi izsledki nimajo dokazne vrednosti na sodišču (Pravilo organa bezbednosti JNA, 1976: 11).

Dokazno vrednost pri tem ukrepu ima tisto, kar je tajni delavec ali druga oseba pri izvajanju tega ukrepa izvedel, videl ali slišal o osumljencu oziroma je od njega prejel. O vseh teh dejstvih se tajnega delavca ali drugo osebo na sodišču zasliši kot anonimno prič. Izvajalec lahko pri tem ukrepu uporablja tudi tehnične naprave za prenos in snemanje glasu, fotografiranje in videosnemanje. Pred uporabo teh sredstev pa mora imeti zaradi posega v zasebnost osumljenca in drugih oseb odredbo preiskovalnega sodnika (Žaberl, 2006: 331).

Delavec ali druga oseba, ki je vodena in nadzorovana s strani obveščevalno-varnostne službe mora prikriti svoj pravi poklic in identiteto, zato se praviloma ta ukrep naveže na ukrep izdelave prirejenih listin in identifikacijskih oznak, kar se v strokovnih krogih imenuje »legenda« (Žaberl, 2006: 330). Zaradi preprečitve razkritja delavca ali druge osebe se izdelajo in uporabljajo različne »lažne« listine in identifikacijske oznake kot na primer: osebna izkaznica, voziško dovoljenje, potni list, avtomobilska registrska tablica, bančna kartica, potrdilo o depozitu ipd³¹. Izvajalec ukrepa je lahko s prirejenimi dokumenti udeležen tudi v pravnem prometu oziroma lahko sklepa pravne posle, ki so pomembni za izvajanje tajnega ukrepa.

Čeprav je zakonsko določeno, da gre za samostojen ukrep, se ga največkrat izvaja z namenom omogočanja izvedbe in uporabe drugih prikritih preiskovalnih ukrepov (na primer navidezni odkup).

³¹ V teh primerih gre za ponarejanje dokumentov, ki jih po nalogu storijo pristojni upravni organi, kar bi ob nedekriminaciji pomenilo storitev kaznivega dejanja, zato za izvedbo takšnega ukrepa državni tožilec izda odredbo. S tem je zagotovljen nadzor nad izvajanjem tega ukrepa s strani državnega tožilca, ki prejme tudi kopijo oziroma serijske številke prirejenih listin (Žaberl, 2006: 331).

Ukrep s pisno odredbo dovoli državni tožilec na pisni predlog izvajalca, razen v zakonu določenih primerih, drugi odstavek 150. člena Zakona o kazenskem postopku, ko je za to potrebna pisna odredba preiskovalnega sodnika. Odredba lahko obsega tudi dovoljenje za izdelavo, pridobitev in uporabo prirejenih podatkov in dokumentov.

Izvajanje ukrepa lahko traja največ dva meseca, iz tehtnih razlogov pa se lahko njegovo trajanje s pisno odredbo podaljša vsakič za dva meseca. Skupno trajanje lahko tako traja od 24 do največ 36 mesecev, odvisno od teže kaznivega dejanja, zaradi katerega se odobri. O poteku izvajanja ukrepa in pridobljenih podatkih izvajalec mesečno poroča organu, ki je ukrep odredil. Preiskovalni sodnik lahko v vsakem trenutku po uradni dolžnosti, če oceni, da ni več razlogov za izvajanje ukrepa ali da se ta izvaja v nasprotju z njegovo odredbo, s pisno odredbo odredi, da se izvajanje ukrepa ustavi. V kolikor se ukrep izvaja več kot šest mesecev, njegovo zakonitost in utemeljenost izvajanja ter podaljševanja preveri senat na podlagi posredovanega gradiva s strani organa, ki je izdal podaljšanje. Sklepi senata so dokončni in zoper njih ni pritožbe.

Z izvajanjem ukrepa je potrebno prenehati takoj, ko prenehajo razlogi, zaradi katerih je bil odrejen. O prenehanju izvajanja ukrepa se takoj obvešča organ, ki je ukrep odredil.

7. Preiskovalni sodnik lahko na pisni predlog državnega tožilca odredi banki, hranilnici ali hranilno-kreditni službi, da tekoče spremlja finančno poslovanje, mu sporoči zaupne podatke in pošlje dokumentacijo o vlogah, depozitih, stanju in prometu na računih ali drugih poslih (156. člen Zakona o kazenskem postopku) osumljenca, obdolženca in drugih oseb, za katere je mogoče utemeljeno sklepati, da so udeležene v finančnih transakcijah ali poslih osumljenca ali obdolženca, če bi ti podatki utegnili biti dokaz v kazenskem postopku ali če so potrebni zaradi zasega predmetov ali zavarovanja zahtevka za odvzem premoženjske koristi oziroma premoženja v vrednosti premoženjske koristi.

Izvajanje ukrepa lahko traja največ tri mesece, iz tehtnih razlogov pa se lahko njegovo trajanje s pisno odredbo podaljša do največ šest mesecev.

Banka, hranilnica ali hranilno-kreditna služba v teh primerih svoji stranki ali tretji osebi ne sme razkriti, da je ali bo določene podatke posredovala preiskovalnemu sodniku.

Vsem ukrepom iz tega zakona pa je skupno slednje:

- vse ukrepe morajo izvajalci izvrševati na način, s katerim se v najmanjši možni meri posegajo v človekove pravice in temeljne svoboščine oseb, ki niso osumljenci,
- organ, ki je pristojen za izdajo pisne odredbe, s katero se dovoli ali odobri uporaba ukrepov iz tega zakona, mora o tem odločiti najkasneje v 48 urah od prijete pisnega predloga in svojo odločitev brez odlašanja sporočiti predlagatelju predloga. Državni tožilec lahko na podlagi svojih pooblastil po tem zakonu usmerja delo izvajalca ukrepa z obveznimi navodili, strokovnimi mnenji in predlogi za zbiranje obvestil in izvedbo drugih ukrepov, za katere je pristojna policija, z namenom, da se odkrijeta kaznivo dejanje in storilec oziroma da se zberejo podatki, potrebni za njegovo odločitev,
- pod pogoji, določenimi v tem zakonu, se ima posameznik pravico seznaniti s pridobljenim gradivom in uporabo ukrepov zoper njega,
- v kolikor so bili ukrepi izvršeni brez odredbe pristojnega organa ali v nasprotju z njo ali če podaljšanja ukrepov ni preveril senat, sodišče ne sme opreti svoje odločbe na tako dobljene podatke, sporočila, posnetke ali dokazila. Prav tako se ne smejo uporabiti kot dokaz podatki, sporočila, posnetki ali dokazila, če so bili pridobljeni z izvajanjem katerega od ukrepov in se ne nanašajo na kaznivo dejanje, za katerega je bil odrejen posamičen ukrep,
- po prenehanju izvajanja ukrepov iz tega zakona morajo izvajalci le-teh vse posnetke, sporočila in predmete, pridobljene z uporabo teh ukrepov, skupaj s poročilom, ki obsega povzetek zbranih dokazov, predati državnemu tožilcu, ki jih hrani kot kazenski spis,
- državni tožilec celotno gradivo, zbrano z ukrepi, katere je odobril preiskovalni sodnik, preda preiskovalnemu sodniku, le-ta pa preizkusi, ali so se ukrepi izvajali na način, kot so bili odobreni,
- v kolikor državni tožilec izjavi, da ne bo začel kazenskega pregona zoper osumljenca oziroma v roku dveh let po koncu izvajanja teh ukrepov ne poda te izjave, se celotno gradivo preda preiskovalnemu sodniku, ki ga uniči in o tem napravi uradni zaznamek.

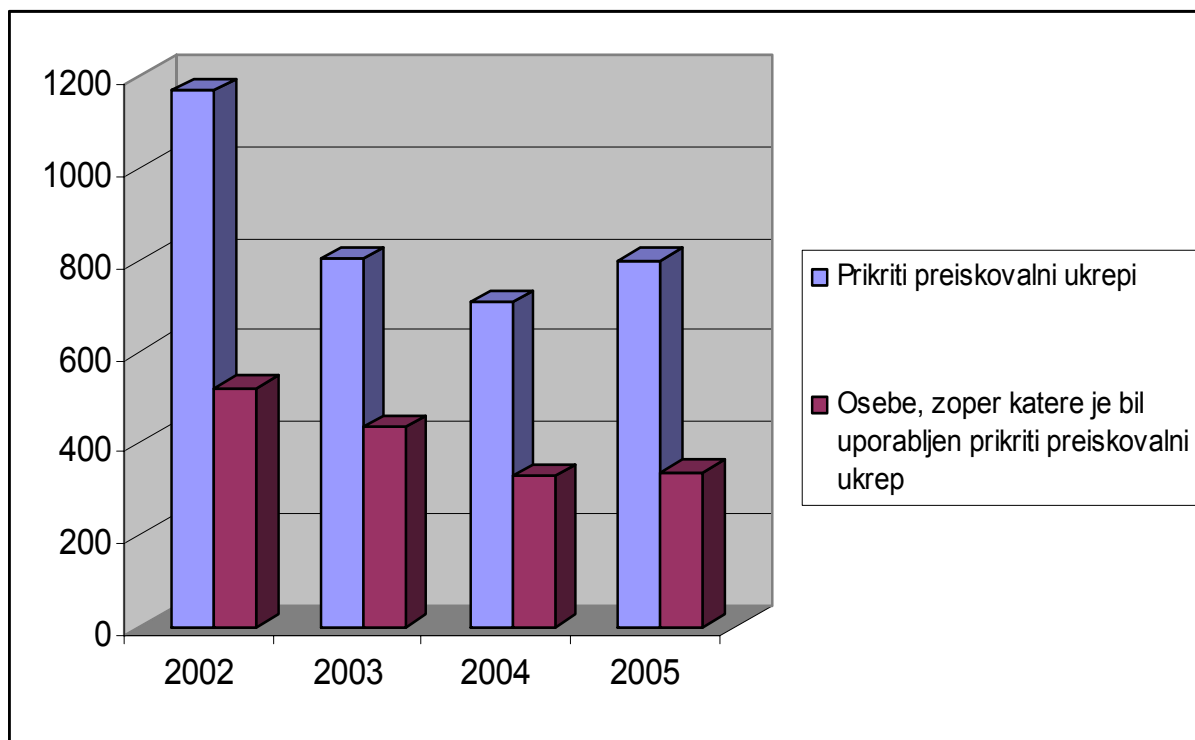
Zaradi zaupnosti obveščevalno-varnostne dejavnosti so statistični podatki o uporabi tajnih oblik delovanja zaščiteni z ustrežno stopnjo tajnosti in se jih lahko posreduje zgolj pristojnim nadzornim organom, Vladi Republike Slovenije ter v nekaterih zadevah predsedniku Okrožnega sodišča v Ljubljani in varuhu človekovih pravic.

Kljub tajnosti uporabe prikritih preiskovalnih ukrepov pa je v letnih poročilih Policije možno zaslediti posamezne statistične podatke, vendar so napisani v takšni obliki, da ne povedo prav veliko (glej preglednici 6.1. in 6.2.).

V preglednici 6.1. je prikazano število prikritih preiskovalnih ukrepov v obdobju 2002–2005, ki jih je izvajala KRIMPOL, ter število ljudi, zoper katere so bili uporabljeni. Pri tem je potrebno vedeti, da je bilo zoper posameznika lahko uporabljeno več prikritih preiskovalnih ukrepov.

Preglednica 6.1.: Število prikritih preiskovalnih ukrepov v obdobju 2002-2005

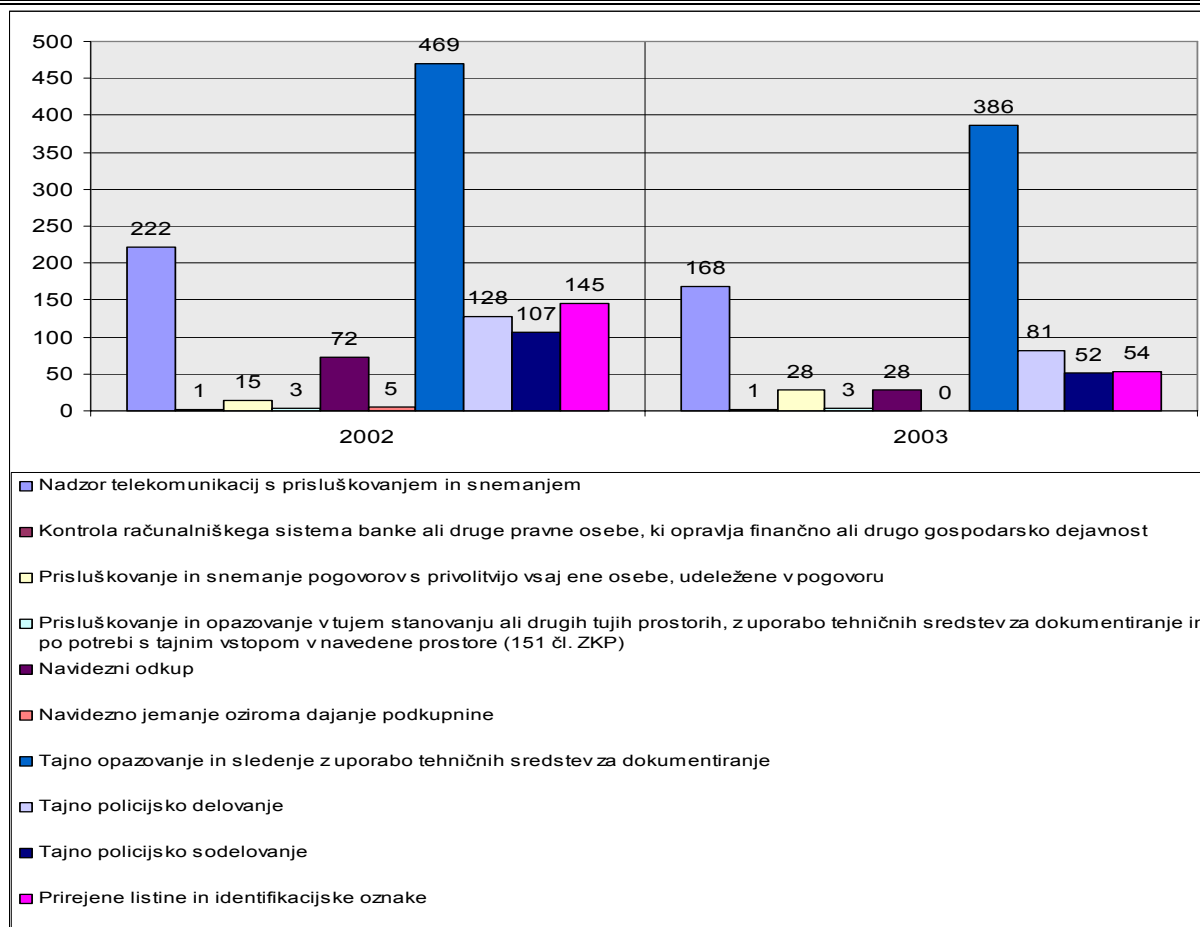
	2002	2003	2004	2005
Prikriti preiskovalni ukrepi	1.167	801	705	797
Osebe, zoper katere je bil uporabljen prikriti preiskovalni ukrep	520	435	328	338

Vir: Poročilo o delu policije od 2002 do 2005.

Preglednica 6.2.: Vrste prikritih preiskovalnih ukrepov, ki so bile uporabljene v obdobju 2002-2003 s strani KRIMPOL.

PRIKRITI PREISKOVALNI UKREPI	2002	2003
Nadzor telekomunikacij s prisluškovanjem in snemanjem	222	168
Kontrola računalniškega sistema banke ali druge pravne osebe, ki opravlja finančno ali drugo gospodarsko dejavnost	1	1
Prisluškovanje in snemanje pogovorov s privolitvijo vsaj ene osebe, udeležene v pogovoru	15	28
Prisluškovanje in opazovanje v tujem stanovanju ali drugih tujih prostorih, z uporabo tehničnih sredstev za dokumentiranje in po potrebi s tajnim vstopom v navedene prostore	3	3
Navidezni odkup	72	28
Navidezno jemanje oziroma dajanje podkupnine	5	0
Tajno opazovanje in sledenje z uporabo tehničnih sredstev za dokumentiranje	469	386
Tajno policijsko delovanje	128	81
Tajno policijsko sodelovanje	107	52
Prirejene listine in identifikacijske oznake	145	54
SKUPAJ	1.167	801

Vir: Poročilo o delu policije od 2002 do 2005.

6.1.2. Tajno pridobivanje podatkov

Zakonska določila, ki določajo pogoje in način uporabe pridobivanja podatkov, ki jih pri opravljanju obveščevalne in protiobveščevalne dejavnosti uporabljata SOVA in OVS³², so opredeljena v Zakonu o SOVI od 19. do 25. člena. Operativni način izvedbe, metode in sredstva za izvajanje različnih oblik tajnega pridobivanja podatkov so v večini primerljivi z operativno izvedbo prikritih preiskovalnih ukrepov (poglavje 6.1.1).

Tajno sodelovanje predstavlja obliko tajnega pridobivanja podatkov in se izvaja pod pogoji in na način, ki ga določi direktor SOVE s soglasjem Vlade. V soglasju z Vlado se določijo tudi postopki in ukrepi za zaščito izvorov podatkov.

Poleg tajnega sodelovanja pa SOVA za pridobivanje podatkov uporablja tudi posebne oblike pridobivanja podatkov, in te so:

- a) *Spremljanje mednarodnih sistemov zvez*; s pisno odredbo le-to dovoli direktor in se ne sme nanašati na določljiv priključek oziroma določljivega uporabnika tega priključka na območju Republike Slovenije.
- b) *Tajni nakup dokumentov in predmetov*; s pisno odredbo ga dovoli direktor in se nanaša le na enkratni tajni nakup.
- c) *Tajno opazovanje in sledenje na odprtih ali javnih prostorih z uporabo tehničnih sredstev za dokumentiranje*; s pisno odredbo tudi tega dovoli direktor in se nanaša le na enkratno tajno opazovanje in sledenje. Ta oblika pridobivanja podatkov se dovoli samo v primeru, da se bodo na ta način pridobili podatki iz 2. člena tega zakona in če teh podatkov ni mogoče pridobiti drugače ali pa bi bil drugačen način pridobitve podatkov povezan z nesorazmernimi težavami. Ta oblika se uporablja, če obstaja velika verjetnost, da se bodo na ta način pridobili podatki, ki jih določa zakon. Pri tej obliki pridobivanja podatkov gre predvsem za podatke, ki jih agencija pridobiva iz tujine in so pomembni za zagotavljanje varnostnih, političnih in gospodarskih interesov države, oziroma podatke o organizacijah, skupinah in osebah, ki s svojo dejavnostjo iz tujine ali v povezavi s tujino ogrožajo ali bi lahko ogrozile nacionalno varnost države in njeno ustavno ureditev. Lahko pa gre tudi za podatke, pomembne za varnost določenih oseb, delovnih mest, organov, objektov in okolišev.

³² Povsod, kjer so omenjeni pogoji, oblike in uporaba različnih oblik tajnega pridobivanja podatkov za delavce SOVE, se to isto pooblastilo smiselno nanaša tudi na delavce OVS v skladu z Zakonom o obrambi, ki v 34. členu določa njihova pooblastila.

Posebej pomembno je tudi, da teh podatkov ni mogoče pridobiti drugače ali pa bi bila drugačna oblika pridobitve povezana z nesorazmernimi težavami (Pravilo organa bezbednosti JNA, 1976:14).

Pridobivanje podatkov s *kontrolno pismem in drugih občil ter z nadzorovanjem in snemanjem telekomunikacij v Republiki Sloveniji* je SOVI in OVS dovoljeno izjemoma in samo če je podana velika verjetnost, da obstaja nevarnost za varnost države.³³ Pri tem gre med drugim tudi za kontroliranje potovanja določene pisemske ali druge pošiljke (prenašanje pošiljk s strani zasebnih podjetij, na primer DHL ipd.) z namenom seznanitve z njeno vsebino. Takšno obliko zbiranja podatkov lahko odobri za vsak primer posebej samo predsednik Vrhovnega sodišča Republike Slovenije s pisno odredbo na predlog direktorja SOVE. Uporaba takšnih oblik pridobivanja podatkov lahko traja največ tri mesece z možnostjo podaljšanja vsakič še za tri mesece, vendar skupno ne več kot 24 mesecev. Morebitno podaljšanje lahko odobri samo predsednik Vrhovnega sodišča Republike Slovenije. Z uporabo posebnih oblik pridobivanja podatkov je potrebno prenehati takoj, ko prenehajo razlogi, zaradi katerih so bili odrejeni. O prenehanju se takoj pisno obvesti organ, ki je posebne oblike odredil.

Podatki, ki se pridobljeni z uporabo posebnih oblik pridobivanja podatkov, omenjenih v prejšnjem odstavku, in nimajo uporabne vrednosti oziroma se ne nanašajo na razloge, zaradi katerih so bile posebne oblike odrejene, se po vpogledu predsednika Vrhovnega sodišča Republike Slovenije nemudoma uničijo. Ostali podatki se po vpogledu predsednika Vrhovnega sodišča Republike Slovenije v razvidu agencije hranijo do zaključka zadeve. Osebo, zoper katero so bile uporabljene posebne oblike pridobivanja podatkov, direktor obvesti o možnostih njene seznanitve s pridobljenim gradivom, v kolikor pri tem ni ogrožena nacionalna varnost oziroma ogroženo zdravje ali življenje ljudi.

³³ Zakon o SOVI v 24. členu določa oblike ogrožanja varnosti države, pri katerih je utemeljeno pričakovati kontrolo pismem in drugih pošiljk ter nadzorovanje in snemanje telekomunikacij v Republiki Sloveniji, katere se kažejo v:

- tajnih aktivnostih zoper suverenost, neodvisnost, državno celovitost in strateške interese Republike Slovenije,
- tajnih aktivnostih, načrtih in pripravah za izvedbo mednarodnih terorističnih akcij zoper Republiko Slovenijo ter drugih nasilnih dejanjih proti državnemu organu in nosilcem javnih funkcij v Republiki Sloveniji ter tujini,
- posredovanju podatkov in dokumentov, ki so v Republiki Sloveniji opredeljeni kot državna tajnost, nepooblaščenim osebam v tujini,
- pripravah na oborožen napad na Republiko Slovenijo,
- obveščevalni dejavnosti posameznikov, organizacij in skupin v korist tujine,
- mednarodni organizirani kriminalni dejavnosti.

Pod enakimi pogoji in v enakih primerih lahko pristojno sodišče dovoli tudi nadzorovanje telekomunikacij v Republiki Sloveniji z izpisom telekomunikacijskega prometa, četudi so tajni, v trajanju največ šest mesecev. Operaterji telekomunikacijskih storitev in izvajalci poštnih storitev so dolžni SOVI omogočiti ter zagotoviti pogoje za izvršitev sodno odobrenih posebnih oblik pridobivanja podatkov, hkrati pa morajo operaterji telekomunikacijskih storitev tudi omogočiti in zagotoviti pogoje za izvršitev posebnih oblik pridobivanja podatkov, ki se izvajajo na pisno zahtevo direktorja SOVE.

Tako so operaterji telekomunikacijskih storitev dolžni tudi:

- na pisno zahtevo direktorja SOVE sporočiti podatke o naročniku telekomunikacijskega priključka, čeprav je tajen,
- na podlagi odredbe sodišča sporočiti podatke, ki se nanašajo na naročnika in uporabnika in so potrebni za vzpostavljanje zveze,
- zagotoviti na svojem omrežju ustrezno programsko opremo in primeren vmesnik za nadzor telekomunikacijskega prometa na način, v obsegu in trajanju, kot ga določa odredba pristojnega organa ali odredba direktorja SOVE.

Zaradi varovanja tajnosti pri uporabi oblik pridobivanja podatkov lahko direktor SOVE dovoli uporabo uradnih listin s prirejenimi identifikacijskimi podatki in uporabo prirejenih identifikacijskih oznak, vendar samo dokler traja razlog, zaradi katerega so bili uporabljeni. Uradno listino oziroma identifikacijsko oznako izda pristojni organ, ki hkrati tudi vodi evidenco na zahtevo direktorja SOVE. Po prenehanju razlogov uporabe jih pristojni organ razveljavi, hrani pa jih SOVA.

Na Vrhovno sodišče Republike Slovenije se prenesejo vse zadeve, evidence in arhivi, ki jih vodi pristojno sodišče v zvezi z uporabo posebnih oblik pridobivanja podatkov na podlagi odredbe predsednika pristojnega okrožnega sodišča.

6.2. Oblike tajnega delovanja Službe državne varnosti

Ustava SFRJ in politika ZKJ sta določali, da je vsako politično delovanje izven ZKJ in njenih usmeritev antisocialistično oziroma kontrarevolucionarno in se ga ocenjuje kot rušenje z Ustavo določene politične ureditve ter je v pristojnosti varnostnih služb. Na ta način so varnostne službe in še posebej SDV postale sredstvo za obračun s politično drugače mislečimi. Njihovo delovanje je tako poleg določenih protiobveščevalnih in protiterorističnih nalog ter nalog preprečevanja in pregona storilcev težjih oblik kaznivih dejanj, kot je na primer kontrarevolucionarno ogrožanje družbene ureditve, vsebovalo vse elemente klasične politične policije.

Na podlagi 3. točke Pravila o delu službe državne varnosti iz leta 1990³⁴ je bila SDV dolžna zbirati podatke in obvestila zaradi odkrivanja in preprečevanja organizirane in tajne dejavnosti, usmerjene v nasilno spremembo ali ogrožanje z Ustavo določene državne in družbene ureditve ter ogrožanje varnosti države. Poleg tega je zbirala tudi druge podatke in obvestila, pomembna za varnost države, še posebej, če so bili nosilci kaznivih dejanj povezani s tujino. V zvezi s tem je na podlagi zakona in na njegovi osnovi izdanih podzakonskih predpisov, uporabljala različne oblike tajnega delovanja, ki so se izvajale z različnimi ukrepi, sredstvi in metodami.

Operativno-tehnična sredstva in metode so predstavljali (Pravilo o delu službe državne varnosti, 1990):

- *tajno prisluškovanje,*
- *tajni nadzor telefonov in drugih telekomunikacijskih sredstev,*
- *tajni nadzor mednarodnega telefonskega in drugega telekomunikacijskega prometa,*
- *tajni nadzor pisem in drugih poštnih pošiljk,*
- *tajno snemanje in dokumentiranje,*
- *tehnični pregled in tehnična zaščita prostorov in objektov,*
- *tajne preiskave prostorov,*
- *tajno vzdrževanje zveze s sodelavci.*

³⁴ Do tedaj Pravila, podpisana s strani zveznega sekretarja ZSNZ in usklajena na najvišjih državnih ravneh, niso bila nikoli uradno objavljena in so zmeraj nosila oznako tajnosti. Razlogi takratnega objavljanja so predvsem v spremenjeni politični situaciji v državi in poizkusu prilagoditve delovanja varnostnih služb novim razmeram. S tem namenom so bila tudi Pravila ustrezno prilagojena in spremenjena. Od nekdanjih Pravil je ostal dejansko samo metodološki del za delovanje varnostnih služb, medtem ko sta bila njihov delokrog in pristojnost izbrisana.

Zgoraj navedena sredstva in metode so se lahko uporabljala samo na predpisan način in pod predpisanimi pogoji (36. točka Pravila o delu službe državne varnosti), izrecno pa je bilo tudi določeno, da je uporaba operativno-tehničnih sredstev lahko stalna ali začasna. Za stalno uporabo je šlo, kadar so se sredstva vgradila v objekte, stanovanja in druge prostore z namenom dolgoročne kontinuirane uporabe, vendar ne več kot eno leto. Z utemeljenimi razlogi se je uporaba lahko podaljšala. Za začasno uporabo pa je šlo v primerih izvajanja določenih enkratnih nalog, vendar ne več kot osem dni (64. točka Pravila o delu službe državne varnosti).

Metode in sredstva pa so se uporabljale tudi pri izvrševanju zaščite določenih oseb, delovnih mest in objektov. V teh primerih je bila SDV dolžna obvestiti varovano osebo oziroma predstojnika varovanega organa.

Tajni nadzor telefonskih razgovorov in drugih telekomunikacijskih sredstev in tajni nadzor pisem in drugih pisemskih pošilk državljana SFRJ se je izvedel, če je obstajal sum, da se je ukvarjal z obveščevalno ali teroristično dejavnostjo ali kadar bi na ta način lahko prišli do podatkov širšega pomena za varnost in mednarodne, gospodarske in druge interese države (38. in 39. točka Pravila o delu službe državne varnosti).

O zadržanju pisem in drugih poštnih pošilk, ki so vsebovale podatke in gradiva v zvezi z obveščevalno, teroristično in protiustavno dejavnostjo določenih oseb, skupin, organizacij in institucij, je SDV takoj obvestila pristojno javno tožilstvo in nadalje ravnala v skladu z njihovimi usmeritvami (40. točka Pravila o delu službe državne varnosti). Predlog za uporabo posameznega sredstva je dal pristojnemu sekretarju za notranje zadeve predstojnik službe DV v pisni obliki. O prenehanju potrebe po uporabi so bili predstojniki pristojnih organizacijskih enot dolžni obvestiti predstojnika službe DV. Po odločitvi o prenehanju nadaljnje uporabe pa so bili dolžni vgrajeno sredstvo v najkrajšem času odstraniti.

Operativna sredstva so predstavljala »tajno sodelovanje« oziroma uporabo oseb, sodelavcev, ki niso bili zaposleni v obveščevalno-varnostni službi, z namenom tajnega pridobivanja podatkov in obvestil ter za izvrševanje posameznih nalog za potrebe službe.

Sodelavci so pridobivali podatke in obvestila o obveščevalnem in protiustavnem delovanju, pridobivali so različne uradne dokumente po neuradni poti, sodelovali so pri pripravah in izvajanju vseh oblik operativnega delovanja varnostne službe, širili informacije in dezinformacije, sodelovali pri tajnem sledenju in pri pridobivanju novih sodelavcev. Sodelavci so bili načeloma državljani SFRJ, lahko pa so bili tudi tujci, sodelovanje pa je temeljilo na načelu prostovoljnosti, na načelu materialnega interesa ali na osnovi zastraševanja ali izsiljevanja. Največkrat se je sodelovalo zaradi osebnih interesov, predvsem z namenom zagotavljanja socialne varnosti celotne družine (stanovanje, služba, šolanje ipd.). Oseba, s katero je služba sodelovala, pa zaradi omejenosti naloge ali nezaupanja ni imela statusa sodelavca in se je imenovala operativna zveza.

V operativne metode so sodile (Pravila o delu službe državne varnosti, 1990):

- *propagandno in psihološko delovanje*,³⁵
- *medijska vojna z lažnimi časopisi, propagandnim tiskom, radijskimi oddajami ipd.*
- *nadzor nad »varnostno zanimivimi« pojavi in osebami,*
- *novačenje »notranjega« kadra,*
- *diskreditacija »motečih« političnih veljakov in vodilnih v gospodarskih družbah,*
- *tajno sledenje in opazovanje,*
- *uporaba različne dokumentacije službe,*
- *operativna ocena,*
- *operativna analiza.*

Uporabo zgoraj navedenih oblik tajnega delovanja, ki so se uporabljale zoper tuje subjekte (doma ali v tujini), kakor tudi zoper zvezne organe ali zaposlene v njih, je odobrila in dala soglasje zvezna SDV. Odobritev za uporabo zoper ostale subjekte oziroma objekte delovanja pa je bila v pristojnosti republiških oziroma pokrajinskih SDV.

Obveščevalno-varnostne službe so pri svojem delu vodile obsežno operativno dokumentacijo, ki so jo sestavljali dosjeji, dokumentacijski fondi in evidence.

³⁵ SDV je uporabljala naslednje elemente: širjenje govoric, informacij in dezinformacij, izsiljevanje, podkupovanje in podtikanje, organiziranje namišljenih srečanj in sestankov z namenom diskreditacije organizatorja, povzročanja nezaupanja in medsebojnih obračunavanj, ponarejanje pisemskih pošilk z dvomljivo vsebino, namišljeno zbiranje denarja in drugih sredstev za podporo emigrantskim skupinam, obremenilne dokaze v obliki posnetkov z »nastavljenimi pripadnicami nasprotnega spola« ipd.

Pravila o delu službe državne varnosti so določala, da se dokumentacija in dosjeji v primeru nepotrditve suma, na podlagi katerega se je začelo operativno delo, uničijo. Prav tako je Pravilo o delu službe državne varnosti določalo uničenje dokumentov in dosjejev o sodelavcih v trenutku, ko se je sodelovanje z njimi prekinilo oziroma v času sodelovanja, če je bila kakor koli ogrožena identiteta sodelavca.

Kljub temu da v zakonih in pravilih delovanja obveščevalno-varnostnih služb nikjer niso bile opredeljene tajne operacije, je zvezna SDV izvajala nasilno odstranitev, likvidacijo nasprotnikov režima s poudarkom na članih politične emigracije. V ta namen je SDV angažirala sodelavce, ki so pogosto prihajali iz podzemlja ali pa so imeli kriminalno zaledje, jih ustrezno materialno podprla in s točnimi navodili usmerila na nalogo. Ves čas, od začetka naloge pa do njenega uspešnega in občasno tudi neuspešnega zaključka, so bili sodelavci tajno spremljani in nadzorovani s strani naročnika. Vse odločitve o nasilni odstranitvi so bile sprejete v vrhu zvezne SDV in praviloma zmeraj z odobritvijo političnega vrha (Predsedstvo ZKJ). Po neuradnih podatkih je bilo s strani SDV nasilno odstranjenih okoli 200 članov politične emigracije. Ne glede na izredno široka pooblastila SDV so bile vse nasilne odstranitve protizakonite, kar je bilo določeno tudi v zakonodaji, ki je veljala v tistem času.³⁶

SDV je bila še posebej v sedemdesetih letih tudi aktivno vključena v mnoge zrežirane politične procese proti drugače mislečim intelektualnim krogom (Izetbegović, Šešelj) in politične diskreditacije (Nagodetov proces³⁷, afera Đilas, proces proti četverici JBTZ, afera Špegelj, poizkus diskreditacije voditeljev pomladnih strank v Republiki Sloveniji ipd).

³⁶ Zgoraj navedene trditve potrjuje tudi F. A. v intervjuju št. 1, ki je povedal, da so se te likvidacije odvijale v dveh etapah. Prva, večja, je bila povojna, kjer so bile žrtve emigranti, žrtve druge pa so bili državljani, ki so emigrirali po neuspelem poskusu liberalizacije in spremembe političnega sistema v letih od 1972 do 1984. V tem drugem obdobju ocenjuje, da je bilo ubitih okoli 72 ljudi. F. A., ki emigrante sicer imenuje z ustaši, četniki, šiptarji in radikalci, je med vzroke za delovanje proti njim navedel predvsem zastraševanje ostalih, poskus ustvarjanja medsebojnega rivalstva in sovraštva ter eliminacijo ključnih oseb. Na vprašanje o geografskem načinu delovanja SDV je povedal, da je vzrok za nedelovanje oziroma delovanje v najmanjšem možnem obsegu na ozemlju ZDA in Avstralije predvsem ta, da so imeli v teh državah emigranti njihovo državljanstvo, kar bi pomenilo vmešavanje SFRJ v notranje zadeve teh držav. V Nemčiji, Franciji in državah Skandinavije pa emigranti niso imeli njihovega državljanstva, kar je pomenilo »zeleno luč« za SDV, da lahko izvaja svoje tajne operacije. Ob zaključku intervjuja je povedal tudi, da se ne strinja z mnenjem, da politična policija deluje samo v komunističnih režimih. Kot primer je navedel še do sedaj neznane vzroke za umora v najbolj demokratični državi sveta, kot sta J. F. K. in Martin Luther King.

³⁷ V procesu, ki je potekal v letu 1947 so bili ing. Črtomir Nagode, Ljubo Sirc, Leon Kavčnik, Boris Furlan in ostali intelektualci ter bivši pristaši SLS, JNS in KS obtoženi vohunstva, delovanja proti vladajoči KP in povezovanja z emigracijo v Trstu, Gorici in Celovcu, od katere so po tajnih zvezah dobivali navodila, pošiljali poročila itd. Nagode je bil obsojen na smrt in justficiran, Sirc je bil obsojen na smrt, kasneje pomiloščen, nato pa je prebegnil v Veliko Britanijo (Šubelj Dornik, 1993).

Kot je bilo že večkrat omenjeno, so bili glavni cilji delovanja obveščevalno-varnostnih služb v SFRJ nasprotniki komunističnega režima, ki je v te namene razvil številne klasifikacije teh posameznikov in skupin, katerih delovanje je imelo nekaj skupnih značilnosti (Priročnik za delo milice, 1985):

- kontrarevolucionarno ogrožanje državne ureditve s poudarkom na rušenju oblasti delavskega razreda, nasprotovanje ideji o bratstvu in enotnosti ter enakopravnosti vseh narodov in narodnosti, ki živijo v SFRJ, ipd;
- sovražna propaganda, katere glavna nosilca sta bila notranji sovražnik in politična emigracija, ki sta aktivno sodelovala v propagiranju protijugoslovanske ideje, na osnovi katere si je tedanji režim zagotavljal vodilno, elitno vlogo v državi;
- poizkus aktivnega vključevanja cerkvenih institucij v spremembe na področju političnega sistema z namenom njene zlorabe in vmešavanja v notranje politične zadeve države kot elementa podpore ekstremističnih idejam od znotraj ali zunaj;
- vzpodbujanje nacionalizma in separatizma in s tem poizkus rušenja elementov ter idej, na katerih so »bratski narodi« živeli v slogi in sožitju;
- razširjanje in zagovarjanje »zahodnih demokratičnih« idej o političnem pluralizmu in tržnem gospodarstvu ter nasprotovanje samoupravnemu sistemu in socialističnem samoupravljanju;
- zbiranje negativnih mnenj in komentarjev, usmerjenih na pomembnejša politična, gospodarska in družbena dogajanja ter
- zanikanje, izkrivljanje in omalovaževanje resnice o NOB, pridobitvah in vrednotah socialistične revolucije ter poizkuse rehabilitacije in povečevanja ljudi, ki so aktivno podpirali okupatorjeve namere, staro kraljevo oblast in se upirali aktivni vključitvi v partizanske vrste.

Skupino *notranji sovražnik*³⁸ so sestavljali posamezniki ali skupine, ki so organizirano delovali na rušenju političnega in gospodarskega sistema SFRJ. Za to skupino se je ocenjevalo, da pri svojem delovanju aktivno sodeluje s tujimi obveščevalnimi službami držav, ki ne podpirajo političnega režima in uspehov tedanje oblasti.

³⁸ Pojem »notranji sovražnik« je prvič javno omenil Boris Kidrič v članku »Notranji sovražniki slovenskega naroda na poslu«, objavljenem leta 1941 v Slovenskem poročevalcu, ki je v izrazoslovju in mentaliteti komunistične partije in njene politične policije ostal praktično nespremenjen vse do formalnega prenehanja nekdanjega sistema.

V to skupino so se uvrščali:

- ostanki starojugoslovanskih struktur, okupatorjevi somišljeniki in sodelavci ter predvojni veleposestniki;
- verske skupnosti in njihovi simpatizerji;
- zagovorniki nacionalističnih, separatističnih, šovinističnih in unitarističnih idej;
- zagovorniki informbirojevske ideologije (birokratsko-dogmatske sile);
- zagovorniki »zahodnih idej« in
- »meščanska desnica« kot »kritika vsega obstoječega« (mlajši intelektualci družboslovne smeri, nekateri filozofi, publicisti, kritiki in drugi javni delavci).

Načini delovanja notranjega sovražnika³⁹, na katere so bile varnostne službe še posebej pozorne, so bili naslednji:

- propagandno delovanje;
- razširjanje dezinformacij in neresnic;
- javno nastopanje in govori s sovražno vsebino;
- ustanavljanje neformalnih skupin in njihovo sestajanje na tajnih lokacijah, kjer so si izmenjevali ideje ter komentirali, predvsem politične dogodke;
- javno nasprotovanje in žalitev vodilnih politikov države;
- pisanje parol in letakov s sovražno vsebino;
- uničevanje spomenikov žrtvam fašizma in povečevanje narodnih izdajalcev;
- podpora izvajanju sabotаж in diverzij s strani tujih obveščevalnih služb ipd.

Skupino *politična emigracija* oziroma jugoslovanska sovražna emigracija (naziv, ki ga je uporabljala tudi VVS) so sestavljali:

- politične emigrantske organizacije,
- pripadniki enot, ki so bile poražene v drugi svetovni vojni,
- aktivni člani predvojnih političnih strank,

³⁹ Leta 1981 je bilo po podatkih RSNZ v SRS storjeno 101 kaznivo dejanje in 476 prekrškov, oboje s političnim obeležjem. Največkrat je šlo za verbalne delikte pod vplivom alkohola, ki so se izražali kot žaljivke predstavnikov države, širjenje lažnih vesti, sovražne parole, zbujanje verske in nacionalne nestrpnosti, ipd. 47 % povzročiteljev teh kršitev je bilo povratnikov. Tega leta je bilo z istim obeležjem napisanih 54 anonimnih pisem in posredovano 10 telefonskih groženj.

- povojni politični begunci in ekonomski emigranti, ki so bili aktivno vključeni v delovanje političnih emigrantskih organizacij in predstavniki cerkve.

SDV je politične emigracije delila glede na nacionalnost, kjer so bili najbolj aktivni Srbi, Hrvati in Albanci, v določeni meri tudi Slovenci, oziroma glede na cilje, za katere so se emigracije borile. Tako so bile poznane »fašistične« emigracije, ki so za spremembo političnega sistema uporabljale nasilna sredstva, na primer diverzije, sabotaže ipd. ter »ekstremistične« emigracije, katerih končni cilj njihovega delovanja je bil isti, vendar z uporabo nenasilnih sredstev.

Načini delovanja politične emigracije so bili naslednji:

- izvajanje diverzij,
- teroristično delovanje zoper diplomatska predstavništva SFRJ v tujini,
- sodelovanje s tujimi obveščevalnimi službami,
- oblikovanje ilegalnih oporišč in podpornih skupin v tujini in SFRJ,
- organiziranje protirežimskih demonstracij, širjenje propagandnih sporočil preko različnih vrst medijev,
- vrinjenje oboroženih skupin v SFRJ ipd.⁴⁰

Tuje obveščevalne službe in sovražna politična emigracija na Zahodu so si močno prizadevale pridobiti naše državljane, ki so bili začasno v tujini, za ideološko propagandno in vohunsko aktivnost proti matični državi. Medtem ko je bil v povojnem obdobju pomembnejši pristop do beguncev⁴¹, je v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja narasel obveščevalni in propagandni pristop do občanov na delu, študiju in izpopolnjevanju v tujini.

Skupino *občani na začasnem delu v tujini* so tako predstavljali državljani SFRJ, ki so odhajali na delo v tujino in ki jim je pretila sistematična asimilacija, pritiski sovražne propagande, obveščevalnih služb in emigracije. Predstavljali so sredino, ki je nosila s seboj ogromno informacij in spoznanj o družbeni ureditvi in življenju v SFRJ. V državah zahodne Evrope je bilo v osemdesetih letih prejšnjega stoletja 51.000 občanov z 20.000 družinskimi člani

⁴⁰ Klasifikacija skupin in načini njihovega delovanja je navedena po Đorđević, 1985.

⁴¹ V povojnem obdobju je letno iz različnih razlogov bežalo okrog 25.000 občanov. V ta namen so bila v tujini organizirana begunska taborišča, kjer so jih podrobno zasliševali, posameznike pa novačili za vohunsko delovanje. Izpovedi beguncev, ki so zaradi želje po ureditvi eksistence, pridobitve azila in nizke državljanske zavesti povedali vse, kar vedo, so predstavljale lahek vir podatkov za tuje obveščevalne službe. Najbolj znana begunska taborišča so bila Latina v Italiji, Traiskirchen v Avstriji in Zirndorf v ZR Nemčiji (Priročnik za delo milice, 1985: 34).

(Priročnik za delo milice, 1985: 35). Prav zaradi teh vedenj in izkušenj so bili pogosto tarča obveščevalnih služb in emigracij za izvajanje sovražnega delovanja ob njihovi vrnitvi.

Delno fizično odsotnost slovenske politične emigracije v evropskem prostoru je v tistem času spretno zapolnila slovenska katoliška cerkev s svojimi duhovniki na pastoralnem delu v tujini (735) ali pa z duhovniki političnimi emigranti (200)⁴². Med našimi zdomci se je cerkev poskušala uveljaviti kot zaščitnica »slovenskih nacionalnih« interesov, ki naj bi se v domovini zanemarjali. V tistem času je veljala domneva, da je bil osnovni motiv delovanja duhovnikov v zahodni Evropi čim hitrejša uveljavljanje klerikalnih teženj med našimi delavci v tujini (Priročnik za delo milice, 1985: 35). Duhovniki so tako pomagali pri urejanju osebnih zadev, prevajanju, posredovanju na policiji in državnih uradih, prirejali so kulturne in zabavne prireditve, širili med njimi cerkveni in sovražni emigrantski tisk (na primer mesečnik »Slovenski glas«).

Kljub slabemu odnosu med duhovniki in zdomskimi klubi in društvi, so le-ti ostajali še vedno ena od najpomembnejših oblik nasprotovanja asimilacijskim in drugim vplivom tujine. Naši občani so bili iz leta v leto bolj podvrženi kontroli varnostnih in drugih oblastnih institucij, ki so jim pogosto omejevale njihovo dejavnost in jih namenoma izsiljevale.

Zaradi kompleksnosti problematike občanov na začasnem delu v tujini so morale obveščevalno-varnostne službe organizirano in sistematično pristopiti k celoviti protiobveščevalni zaščiti delavcev ter stalno spremljati njihove aktivnosti in obnašanje ob vrnitvi v domovino.

V ta namen so organi JV od SDV dobili ustrezna navodila za vodenje razgovorov z občani. Selektivni pristop in dobra priprava na razgovor sta predstavljali osnovo za učinkovito delo na tem področju, ki je obsegalo (Priročnik za delo milice, 1985: 37):

- tekoče spremljanje in obnavljanje operativne evidence;
- izdelavo seznamov občanov na začasnem delu in bivanju v tujini. Seznam je poleg osnovnih identifikacijskih podatkov vseboval še podatke o karakternih lastnostih, družbeni aktivnostih, motivih za odhod v tujino, pripravljenosti za razgovor ter obnašanje ob obiskih doma;

⁴² Za duhovno skrb naših občanov na delu v tujini je ljubljanska nadškofija oblikovala posebno delovno skupino, ki jo je vodil pomožni škof Lenič, nacionalni direktor za izseljenske duhovnike (Priročnik za delo milice, 1985: 36).

- opravljanje informativnih razgovorov z namenom pridobivanja podatkov:
 - o delovanju tujih obveščevalnih služb, pozivanju na policijo in v urade, o sumljivih povezovanjih naših občanov s policijo, o osebah jugoslovanskega porekla, ki delajo v tujih policijskih, vojaških in drugih državnih ustanovah,
 - o odnosu varnostnih in konservativnih strankarskih institucij do zdomskih društev in klubov, o asimilacijskih oziroma integracijskih pritiskih, o pritiskih emigracijskih skupin ipd,
- spremljanje aktivnosti in obnašanje občanov, ki so bili na delu v tujini in za katere obstajajo znaki o njihovi škodljivi dejavnosti, kot je prejemanje in širjenje sovražnega emigrantskega tiska, kritiziranje, širjenje sovražnih parol in vznemirljivih novic ipd.

Za opisano obdobje je torej značilen proces krepitve sistema družbene samozaščite, ki pomeni v nekem smislu vrnitev k NOB in socialistični revoluciji, k silam, sredstvom in metodam, ki so privedle do njune zmage. To pa je naslonitev na delovne ljudi in občane ter njihova mobilizacijo v boju za skupne družbene cilje in vrednote. Občan je kot nosilec samoupravnih pravic in obveznosti postal glavni subjekt v zaščiti varnosti družbe. Osnovo za tako stališče in posledično tudi za reorganizacijo delovanja obveščevalno-varnostnih služb je dalo spoznanje, da socialističnega samoupravnega razvoja ni možno ščititi samo s prisilnimi sredstvi, temveč s pravočasnim onemogočanjem sovražnega delovanja z demokratičnimi in političnimi sredstvi, pri čemer je imela odločilno vlogo zavzetost vsakega posameznika, delovne organizacije in navsezadnje celotne skupnosti kot njihova pravica in dolžnost.

Druga karakteristika tega obdobja pa je v tem, da so organi JV ponovno prevzeli določene naloge pri varstvu ustavne ureditve. Toda to prevzemanje nalog je bilo opredeljeno le kot sodelovanje organov JV in DV pri njihovem izvajanju. Nosilec odkrivanja in preprečevanja tajne in organizirane sovražne dejavnosti, posameznikov in skupin, uperjene v izpodkopavanje ali rušenje ustavne ureditve, je bila še vedno SDV kot specializirana strokovna služba znotraj samoupravnega družbenega mehanizma.

7. VAROVANJE ČLOVEKOVIH PRAVIC IN TEMELJNIH SVOBOŠČIN PRI OPRAVLJANJU OBVEŠČEVALNO-VARNOSTNE DEJAVNOSTI

Ustava Republike Slovenije je pri določanju in varovanju človekovih pravic in temeljnih svoboščin nedvoumna. Natančno opredeljuje človekove pravice in temeljne svoboščine, ki jih delimo na politične, ekonomske, kulturne, socialne in druge ter določa njihovo varovanje. Vsak poseg v ustavno pravico je strogo vezan na urejanje z zakonom. Po določbah Ustave se samo način in uresničevanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin lahko predpiše z zakonom in to v primerih, kadar tako določa Ustava ali pa če je to nujno zaradi same narave posamezne pravice in svoboščine. Človekove pravice in svoboščine so lahko tako omejene samo s pravicami drugih in v primerih, ki jih določa že Ustava sama.

7.1. Poseganje v človekove pravice in temeljne svoboščine pri opravljanju obveščevalno-varnostne dejavnosti

Na področju opravljanja obveščevalno-varnostne dejavnosti obstaja vrsta ukrepov in oblik, s katerimi se posega v človekove pravice in temeljne svoboščine. V glavnem prihaja do omejevanja osebnih človekovih pravic in svoboščin, zlasti pravice do zasebnosti in osebnostnih pravic (35. člen Ustave Republike Slovenije), ki jo lahko opredelimo kot odnos med posameznikom in državo, v katerega slednja ne sme posegati. Pri tem lahko pravico do zasebnosti, v katero posegajo državni organi pri opravljanju obveščevalno-varnostne dejavnosti, strnemo v pravico do nedotakljivosti stanovanja (36. člen Ustave Republike Slovenije), varstva tajnosti pisem in drugih občil (37. člen Ustave Republike Slovenije) ter na pravico do varstva osebnih podatkov (38. člen Ustave Republike Slovenije).

Tudi Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin v svojem 8. členu določa, da ima vsakdo pravico do spoštovanja svojega zasebnega in družinskega življenja, svojega doma in dopisovanja ter da se javna oblast ne sme vmešavati v izvrševanje te pravice, razen če je to določeno z zakonom in nujno v demokratični družbi zaradi zagotavljanja državne ali javne varnosti oziroma ekonomske blaginje države z namenom preprečitve neredov ali zločinov, da se zavaruje zdravje ali morala ali pa da se zavarujejo pravice in svoboščine drugih ljudi (Žaren, 2003: 26).

V nadaljevanju sem opredelil nekaj vrst in oblik, s katerimi lahko državni organi posegajo v človekove pravice in temeljne svoboščine, s poudarkom na tajnih oblikah pridobivanja podatkov ter v povezavi s posebnimi policijskimi ukrepi.

7.1.1. Pravica do nedotakljivosti stanovanja

Ustava določa, da je stanovanje nedotakljivo in da gre za pravico vsakega človeka, da v stanovanju, ki ga uporablja, živi svobodno in ga pri tem ne sme nihče ovirati. S to pravico so tako zaščitene tudi vse stvari v njem, osebne navade in posebnosti ter številne življenjske funkcije, povezane s prostorom, v katerem posameznik prebiva oziroma stanuje.

Kršitev te pravice oziroma protipraven vstop v tuje stanovanje ali v tuje prostore ter njihovo preiskovanje predstavlja kaznivo dejanje, za katerega je predvidena denarna ali zaporna kazenska sankcija. V kolikor to kršitev stori uradna oseba z zlorabo uradnega položaja ali uradnih pravic, se kaznuje samo s prostostno kaznijo od treh mesecev do petih let zapora. Iz tega izhaja, da je posameznik še posebej zaščiten pred samovoljo in zlorabo državnih organov oziroma njihovih uradnih oseb, ki bi v tuje stanovanje ali v tuje prostore vstopili ali jih preiskali brez upravičenega razloga.

Pri opravljanju obveščevalne in protiobveščevalne dejavnosti pristojne službe, SOVA in OVS ne smejo kršiti pravice do nedotakljivosti stanovanja, pri opravljanju varnostnih nalog pa Zakon o kazenskem postopku⁴³ določa, kdaj in pod kakšnimi pogoji lahko pooblaščen državnih organi vstopijo v tuje stanovanje. Drugače povedano, obstojata dva vidika vstopanja v tuje stanovanje, javni in tajni. V obeh primerih pa je potrebno pridobiti odločbo sodišča.

Ustava ločuje med vstopom v stanovanje in preiskavo. Preiskava pomeni vstop v stanovanje z namenom, da se opravi ogled oseb, stvari in sledi kaznivega dejanja.

⁴³ 218. člen Zakona o kazenskem postopku določa, da smejo policisti tudi brez odredbe sodišča in brez navzočnosti prič vstopiti v tuje stanovanje in druge prostore in po potrebi opraviti preiskavo, če imetnik stanovanja to želi, če kdo kliče na pomoč, če je treba, da se prime storilec kaznivega dejanja, ki je bil zasačen pri samem dejanju, ali če je to potrebno za varnost ljudi in premoženja, če je v stanovanju ali kakšnem drugem prostoru kdo, ki ga je treba po odredbi pristojnega državnega organa pripreti ali prisilno privedi ali se je zaradi pregona tja zatekel.

Namen preiskave je izvršitev kazenskopравnih ukrepov, ki se kažejo v zagotovitvi dokazov, odvzemu predmetov, prijettu osumljene osebe ipd. V kolikor niso izpolnjeni ti elementi, se postopki organa ne štejejo za preiskavo.

Vstop v stanovanje je dovoljen tudi v civilnopravnih postopkih, ko se na primer v izvršilnem postopku, na podlagi izvršljive sodne odločbe, iščejo predmeti za odvzem in pokritje terjatev. Obema ukrepoma je torej skupna sodna odločba, pri poseganju v to pravico pa je potrebno še posebej paziti na pravilno izbiro sredstva ter ali so ukrepi nujni, ustrezni, določeni v zakonu in sorazmerni.

V primeru uporabe ukrepa tajnega vstopa v tuje stanovanje pa je zadeva mnogo bolj kompleksna, saj se ga lahko uporabi samo pod pogoji in na način, kot je določen v Zakonu o kazenskem postopku⁴⁴. Dejstvo je, da se pri takšni obliki vstopa stanovanja ne sme preiskati, ta ukrep pa predstavlja le pomožno sredstvo za izvršitev ukrepa prisluškovanja in opazovanja v tujem stanovanju ali drugih tujih prostorih z uporabo tehničnih sredstev za dokumentiranje.

Poleg naštetih kaznivih dejanj so pogoji za izvedbo tega ukrepa tudi, da je mogoče utemeljeno sklepati, da bo mogoče v točno določenem času pridobiti dokaze, katerih se z milejšimi ukrepi, vključno s tajnimi ukrepi, določenimi v Zakonu o kazenskem postopku⁴⁵, ne bi dalo zbrati oziroma bi njihovo zbiranje lahko ogrozilo življenje ljudi.

7.1.2. Varstvo komunikacijske zasebnosti

Pri opredeljevanju komunikacijske zasebnosti Ustava določa, da je zagotovljena tajnost pisem in drugih občil. Tudi v tem primeru gre za absolutno varovano pravico do zasebnosti, v katero je mogoče poseči le na podlagi zakona, ko se lahko na podlagi odločbe okrožnega sodišča za določen čas ne upošteva omenjena pravica, če je to nujno za varnost države.

⁴⁴ 151. člen Zakona o kazenskem postopku določa, da se ta ukrep lahko odredi, če obstajajo utemeljeni razlogi za sum, da je določena oseba izvršila, izvršuje ali pripravlja oziroma organizira izvršitev kaznivih dejanj zoper varnost Republike Slovenije in njeno ustavno ureditev in kazniva dejanja zoper človečnost in mednarodno pravo, za katera je v zakonu predpisana kazen zopora pet ali več let, ter za kazniva dejanja ugrabitve, nedovoljene proizvodnje in prometa z mamili, nedovoljenega dajanja daril, hudodelskega združevanja, nedovoljene proizvodnje in prometa orožja ali razstrelilnih snovi ter povzročitve nevarnosti z jedrskimi snovmi, tihotapljenje ipd., za katera je v zakonu predpisana zaporna kazen osem ali več let, če obenem obstaja resna nevarnost za življenje ljudi. Ukrep s pisno odredbo odredi preiskovalni sodnik na pisni predlog državnega tožilca.

⁴⁵ 151. člen določa še tajne ukrepe iz 149.a, 149.b in 150. člena tega zakona.

Zakon o SOVI v svojem 24. členu določa načine in pogoje omejevanja te pravice⁴⁶. Zakon o telekomunikacijah pa v svojem 130. členu določa postopek in obveznosti operaterjev telekomunikacijskih storitev, ko upravičen organ (SOVA, OVS, KRIMPOL) razpolaga s sodno odredbo.

Poseg v telekomunikacijsko zasebnost pa ni samo nadzorovanje in snemanje telekomunikacij, ampak celoten telekomunikacijski krog, in sicer podatki o registriranih odhodnih/dohodnih klicih, podatki o vzpostavitvi in trajanju zveze ter telefonskih številkah, kar pa že sodi v poseganje pravice do varstva osebnih podatkov. Prav tako je določena tudi obveznost operaterja, da mora za potrebe zakonitega in neodvisnega nadzora zagotoviti neizbrisano registracijo posegov nadzora telekomunikacijskega prometa in podatke varovati kot tajne. V tem primeru gre za klasično pravno jamstvo varovanja človekovih pravic in temeljnih svoboščin.

7.1.3. Varstvo osebnih podatkov

Varstvo osebnih podatkov je postalo v Republiki Sloveniji leta 1989 ustavno varovana pravica s sprejetjem amandmajev k tedanji še republiški ustavi iz leta 1974. Sedanja Ustava v poglavju o osebnostnih pravicah, ki varujejo človekovo dostojanstvo, prav tako določa, da je zagotovljeno varstvo osebnih podatkov ter prepovedana njihova uporaba v nasprotju z namenom njihovega zbiranja. Zbiranje, obdelovanje, namen uporabe, nadzor in varovanje tajnosti osebnih podatkov določa Zakon o varstvu osebnih podatkov. Iz Ustave izhaja tudi pravica, da se posameznik lahko seznanj z zbranimi osebnimi podatki, ki se nanašajo nanj in pravico do sodnega varstva ob njihovi zlorabi. Cilj varstva osebnih podatkov ni varstvo podatkov samih, ampak varstvo posameznika, na katerega se ti podatki nanašajo in s tem njegova informacijska zasebnost.

Kot je bilo že večkrat omenjeno, so posegi v človekove pravice in temeljne svoboščine številni. Prav s tem namenom se bom v nadaljevanju osredotočil na posege v varstvo osebnih podatkov na področju varnostnega preverjanja kot obliko obveščevalno-varnostne dejavnosti ter na varstvo osebnih podatkov v okviru varovanja tajnosti pisem in drugih občil.

⁴⁶ Kontrolo pisem in drugih pošilk ter nadzorovanje in snemanje telekomunikacij v Republiki Sloveniji dovoli predsednik okrožnega sodišča na predlog direktorja agencije s pisno odredbo za vsak primer posebej, na čigar območju je sedež agencije, če je podana velika verjetnost, da obstaja nevarnost za varnost države.

Varnostno preverjanje izvajajo na podlagi zakona vsi trije državni organi, ki izvajajo obveščevalno-varnostno dejavnost. Glede na to, da sem o varnostnem preverjanju, ki ga izvajata SOVA in OVS že pisal, bom v nadaljevanju nekaj več prostora namenil KRIMPOL.

Zakon o policiji v svojem 36. členu, ki se nanaša na policijska pooblastila, določa, da lahko policisti zaradi varovanja določenih oseb, organov, objektov, okolišev, delovnih mest in tajnih podatkov ter v drugih primerih, določenih v zakonu, varnostno preverjajo osebe. Varnostno preverjanje oseb je v zakonu opredeljeno kot ugotavljanje morebitnih varnostnih zadržkov za delo oseb pri varovani osebi, v varovanem organu, objektu ali v okolišu, na določenem delovnem mestu, pri obravnavanju tajnih podatkov ali v drugih primerih, določenih z zakonom. Varnostno preverjanje osebe se lahko izvaja samo z njeno pisno privolitvijo.

Tudi Zakon o tajnih podatkih določa, da se lahko določeno osebo, ki bo imela dostop do tajnih podatkov, varnostno preveri samo z njenim pisnim privoljenjem, ob pisnem soglasju pa oseba izpolni vprašalnik za varnostno preverjanje z določenimi osebnimi podatki.

Zakon o varstvu osebnih podatkov tako določa, da se osebni podatki zbirajo neposredno od posameznika, zakon pa lahko določi, da se osebni podatki zbirajo tudi od drugih oseb ali pridobivajo iz že obstoječih zbirk osebnih podatkov, pri čemer mora biti določena oseba oziroma zbirka in vrsta osebnih podatkov ter način zbiranja. Pri pridobivanju podatkov iz že obstoječih zbirk je potrebno upoštevati namene, za katere so bili zbrani (Kečanović, 2003: 11).

Tudi na področju varovanja telekomunikacijske zasebnosti kot posebne vrste zasebnosti posegajo državni organi pri opravljanju obveščevalno-varnostne dejavnosti v to ustavno varovano pravico. Pravno zaščitena namreč nista samo prisluškovanje in zvočno snemanje, temveč celoten telekomunikacijski krog.

Če gre pri prisluškovanju in snemanju telekomunikacij za poseg v varstvo tajnosti pisem in drugih občil, gre pri pridobivanju podatkov o registriranih telefonskih klicih ter za pridobivanje podatkov o lastnikih telefonskih števil za poseg v osebne podatke posameznika.

Zakon o telekomunikacijah prav v ta namen določa, da so operaterji telekomunikacij dolžni v skladu z zakonom, kadar je to potrebno zaradi varnosti države, organom, ki imajo za to zakonito odredbo, sporočiti podatke o udeležencih, sporočilih, okoliščinah in dejstvih telekomunikacijskega prometa za posamezne primere na način, v obsegu in trajanju, kot to določa odredba pristojnega sodišča, kakor tudi na pisno zahtevo sporočiti podatke o lastniku in uporabniku telekomunikacijskega sredstva, s katerim se opravlja telekomunikacijski promet, ki je predmet odredbe sodišča.

V ta namen operaterji telekomunikacij vodijo ustrezne zbirke podatkov o prometnih podatkih in zbirko podatkov o naročnikih. Prometni podatki se nanašajo na naročnika in uporabnika ter so potrebni za vzpostavljanje zveze. Po končani zvezi jih mora operater zbrisati ali spremeniti tako, da se ne nanašajo na konkretno pravno ali fizično osebo.

7.1.4. Spremljanje mednarodnih sistemov zvez

Za razliko od Zakona o policiji in Zakona o kazenskem postopku Zakon o SOVI določa še posebno obliko pridobivanja podatkov s spremljanjem mednarodnih sistemov zvez. Spremljanje mednarodnih sistemov zvez predstavlja posebno obliko pridobivanja podatkov, ki se lahko odredi s pisno odredbo direktorja agencije in mora vsebovati z zakonom predpisane podatke. Izvaja se lahko izključno zaradi opravljanja nalog agencije.

Čeprav gre pri spremljanju mednarodnih sistemov zvez za nadzorovanje telekomunikacij v najširšem pomenu, pri tej obliki pridobivanja podatkov ne moremo govoriti o kršenju človekovih pravic in temeljnih svoboščin, saj se ta oblika izvaja izključno zunaj Republike Slovenije in se ne nanaša na določljivega uporabnika oziroma na določljiv priključek v Republiki Sloveniji. Kar pomeni, da ta oblika pridobivanja podatkov predstavlja izjemo od posega v človekove pravice in temeljne svoboščine. Tudi v tem primeru se za postopek operaterjev telekomunikacijskih storitev uporablja zakon o telekomunikacijah.

7.2. Pravno varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin

Uporaba številnih inštitutov pravnega varstva v pravnem sistemu Republike Slovenije zagotavlja pravno varstvo vseh človekovih pravic in temeljnih svoboščin, torej tudi pravno varstvo zasebnosti, o kateri je bilo največ napisanega v tem poglavju.

Prav zaradi velikega števila inštitutov pravnega varstva obstaja tudi dilema posameznika, katerega naj ob konkretni kršitvi pozove na pomoč, od koga naj zahteva povračilo povzročene škode, kako naj se zavaruje pred nadaljnjimi kršitvami in nenazadnje, kako doseči, da bodo zoper kršitelje uporabljene ustrezne sankcije.

Varstvo človekovih pravic je zagotovljeno tako v predhodni fazi, ko kršitev še ni bila storjena, kot tudi v fazi, ko je bila posamezniku že kršena človekova pravica in temeljna svoboščina. Predhodno ali preventivno sodno varstvo je prisotno tako v primerih poseganja v nedotakljivost stanovanja kot v primerih varstva tajnosti pisem in drugih občil, kakor tudi varstva osebnih podatkov. Sodišče je namreč na podlagi zakona dolžno izdati odločbo, s katero se ob izpolnjevanju zakonskih pogojev lahko posega v človekove pravice in temeljne svoboščine. To velja tako za KRIMPOL, ki izvaja naloge po Zakonu o kazenskem postopku in Zakonu o policiji, kot tudi za pooblaščené uradne osebe SOVE in OVS, ko pridobivajo podatke s posebno obliko pridobivanja z nadzorovanjem in snemanjem telekomunikacij v Republiki Sloveniji.

Sodno varstvo človekovih pravic je zagotovljeno v kazenskih, civilnih in upravnih postopkih oziroma v upravnem sporu. Dejansko gre pri tem za pravico do odprave posledic kršitve. Pri večini pravic predstavlja poseg v pravico civilni delikt in je zato pravno varstvo zagotovljeno v okviru civilnega prava. Za varstvo pravic posameznika so prizadetemu na razpolago različna pravna sredstva, predvsem različne vrste zahtevkov oziroma tožb (Pagon, 2002: 143).

Na področju kazenskopravnega varstva je bilo že prej omenjeno varstvo nedotakljivosti stanovanja. Kazenskopravno varstvo, ki zagotavlja varstvo pred kaznivimi dejanji kot družbi nevarnimi razmerji, ki so v zakonu določena kot kazniva, ker napadajo ali ogrožajo človekove pravice in temeljne svoboščine ter druge družbene vrednote in za katera zakon predpisuje kazen, predstavljajo le eno najbolj pogosto uporabljenih oblik varstva.

Uresničevanje tega varstva pa je v postopkovnem smislu točno predpisano v Zakonu o kazenskem postopku, temeljna pravila in pravna jamstva v kazenskem postopku pa izhajajo tudi iz določil Ustave.

Tudi kršitve varstva tajnosti pisem in drugih občil ter kršitev pravice varstva osebnih podatkov sodijo v kazenskopravno varstvo. Kazenski zakonik za kršitev tajnosti pisem in drugih občil določa kaznivo dejanje neupravičenega prisluškovanja in zvočnega snemanja (148. člen Kazenskega zakonika). Zakonik določa, da lahko to kaznivo dejanje stori vsak, kdor neupravičeno s posebnimi napravami prisluškuje pogovoru ali izjavi, ki mu nista namenjena, ali ju zvočno snema, kdor takšen pogovor ali takšno izjavo neposredno prenaša tretji osebi ali ji takšen posnetek predvaja ali kako drugače omogoči, da se z njim neposredno seznanj, kdor zvočno snema njemu namenjeno zaupno izjavo drugega brez njegove privolitve z namenom, da bi takšno izjavo zlorabil, kdor takšno izjavo neposredno prenaša tretji osebi ali ji takšen posnetek predvaja ali kako drugače omogoči, da se z njim neposredno seznanj.

Za storjeno kaznivo dejanje je predvidena denarna kazen ali kazen zapora do enega leta. V primeru, da kaznivo dejanje poizkuša storiti ali stori uradna oseba z zlorabo uradnega položaja ali uradnih pravic, je predvidena kazen zapora od treh mesecev do petih let.

Za nedovoljene posege v osebne podatke posameznika in s tem kršitev varstva osebnih podatkov je določeno kaznivo dejanje zlorabe osebnih podatkov (154. člen Kazenskega zakonika), ki določa, da se z denarno ali zaporno kaznijo do enega leta kaznuje posameznik, ki v nasprotju z zakonom uporabi osebne podatke, ki se smejo voditi samo na podlagi zakona ali na podlagi osebne privolitve posameznika, na katerega se osebni podatki nanašajo, ali kdor vdre v računalniško vodeno zbirko podatkov z namenom, da bi sebi ali komu drugemu pridobil kakšen osebni podatek. Če kaznivo dejanje stori uradna oseba z zlorabo uradnega položaja ali uradnih pravic, je predvidena kazen zapora do dveh let.

Ustrežno in učinkovito izvajanje pravnega varstva tako predstavlja tudi eno od oblik nadzora obveščevalno-varnostnih služb Republike Slovenije, sodno obliko, o kateri je bilo več napisanega že v prejšnjem poglavju.

8. SKLEPI

Skupni imenovalec delovanja obveščevalno-varnostnih služb je varnost kot dobrina. Pri zagotavljanju varnosti ljudi, skupin ali pa celotne družbe ne gre samo za zaščito pred nevarnostjo, gre tudi za dejavnost, s katero se zagotavlja delovanje funkcij države na političnem, ekonomskem, socialnem in drugih področjih. To pomeni, da je država dolžna vzpostaviti ustrezne varnostne mehanizme, kar obveščevalno-varnostne službe nedvomno so, jim normativno pravno opredeliti okvire njihovega delovanja, zagotoviti njihovo medsebojno sodelovanje, zagotoviti ustrezno stopnjo nadzora nad njimi, vzpostaviti ustrezna civilno-varnostna razmerja ter obvezno zagotoviti varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin. Ob takšnih zahtevah se pogosto pojavljajo dileme, na kakšen način torej zadovoljiti zahteve in pričakovanja po učinkovitostih delovanja obveščevalno-varnostnih služb ob hkratnem upoštevanju načel pravne države, v sklop katerega sodijo tudi človekove pravice in temeljne svoboščine? Moderne demokratične države so te dileme rešile z ustreznim oblikovanjem standardov delovanja obveščevalno-varnostnih služb ter z določanjem načel na zakonodajnem področju, katere morajo službe pri svojem delu obvezno spoštovati.

V demokratični ureditvi Republika Slovenija zagotavlja varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin, zapisanih v Ustavi, kakor tudi daje možnost odprave posledic njihove kršitve. Poleg tega je pravna umeščenost obveščevalno-varnostnih služb Republike Slovenije, njihovih pristojnosti, nalog, pooblastil in oblik tajnega delovanja urejena na podlagi demokratičnih in mednarodnopravno veljavnih predpisov, ki temeljijo na spoštovanju človekovih pravic in temeljnih svoboščin. Ustava Republike Slovenije je pri opredeljevanju posameznih človekovih pravic in temeljnih svoboščin, pa tudi pri določanju njihovega varstva jasna. Lahko se uresničujejo neposredno na podlagi Ustave, njihovo omejevanje pa je možno v skladu z Ustavo, ko to določi zakon. Prav zaradi njihove zaščite in varstva posameznika je Državni zbor sprejel zakone, ki sicer določajo in dovoljujejo posege, vendar le na način in pod pogoji, ko je poseganje v njih nujno, ustrezno in sorazmerno.

Po drugi strani pa sta na področju poseganja v človekove pravice in temeljne svoboščine zagotovljena tako zakonodajni kot tudi sodni nadzor nad državnimi organi, ki pri opravljanju obveščevalno-varnostne dejavnosti sicer popolnoma zakonito posegajo vanje. Za vse druge primere posegov v njih, ki ne bi imeli zakonite podlage, pa so predvidene sankcije.

Te so lahko civilne, kazenske, omeniti pa je treba tudi politične, vendar le v primerih, ko bi se ugotovilo, da so državni organi posegli v človekove pravice in temeljne svoboščine z zlorabo položaja in na podlagi odgovornosti nosilcev javnih funkcij.

Obveščevalno-varnostne službe Republike Slovenije so v svojem kratkem časovnem obdobju od leta 1945 pa do danes doživele že mnoga preoblikovanja, reorganizacije, strukturne spremembe, vse seveda v želji doseči najboljše za dobro predvsem oblastnikov. Službe v nekdanji SFRJ so delovale ne toliko po direktivah zvezne oblasti, kakor po neposrednih usmeritvah vladajoče stranke na oblasti. Pri odnosu med obveščevalno-varnostnimi službami in pravicami posameznika se pogosto pojavlja vprašanje, v kolikšni meri naj bodo le-te omenjene v korist varnosti družbe, v kateri živimo.

Rek »Cilj opravičuje sredstvo« je bil pri opravljanju tovrstne dejavnosti v času obstoja SFRJ pogosto izrabljen predvsem v škodo državljanov in v korist vladajoče elite. Kot eden od dokazov za obstoj pogosto grobih kršitev človekovih pravic in temeljnih svoboščin je nedvomno obstoj pravnih predpisov za delo obveščevalno-varnostnih služb, še posebej politične policije, objavljenih samo v službenih uradnih listih s stopnjo tajnosti. Po osamosvojitvi in oblikovanju lastne države so se službe spremenile tako organizacijsko kot tudi v strategiji delovanja. Razlog je nedvomno sprememba političnega sistema in naš prehod iz avtoritarnega v demokratični režim ter njegove vrednote. Vse to je povzročilo spremembo položaja, vsebine dela in način izvajanja obveščevalno-varnostne dejavnosti. Če so v prejšnjem političnem sistemu obveščevalno-varnostne službe s poudarkom na SDV kot politični policiji delovale samo v korist vladajoče stranke in njenega obstanka na oblasti proti svojemu ljudstvu, delujejo moderne obveščevalno-varnostne službe Republike Slovenije danes izključno v korist lastnega ljudstva.

S tem potrjujem svojo glavno hipotezo, da moderne demokratične države oblikujejo obveščevalno-varnostne službe, ki delujejo v korist lastnega ljudstva. Tudi Republika Slovenija je po osamosvojitvi in prehodu v demokratično družbo vzpostavila ustrezne službe, ki za izvajanje zakonsko predpisanih nalog uporabljajo pravno predpisane oblike tajnega delovanja. Pri izvajanju svojih nalog pa obveščevalno-varnostne službe posegajo v človekove pravice in temeljne svoboščine in jih pri tem tudi kršijo.

Delo obveščevalno-varnostnih služb v nekdanji SFRJ je bilo usmerjeno predvsem v iskanje notranjega sovražnika oziroma nasprotnikov obstoječega komunističnega političnega režima. Politični in varnostni sistem SFRJ in tudi ostalih vzhodnoevropskih socialističnih držav je temeljil na vodilni vlogi ene in edine politične stranke, Komunistične partije. Glavna značilnost enopartijskih sistemov na področju notranje varnosti je bila, da so oblikovali močno totalitarno varnostno službo s širokimi pooblastili, ki je odigrala pomembno vlogo zlasti v času, ko je ugled vodilni stranki začel upadati in je le-ta poizkušala zadržati svojo monopolno vlogo v političnem sistemu. Pri tem se je lahko oprla na svoj represivni aparat, politično policijo in Policijo, ki sta bili stranki močno zavezani, saj je bila velika večina delavcev teh služb aktivnih članov stranke.

V normativno-pravnem pogledu so tedaj veljavni predpisi, ki so veljali za področje varnosti in notranjih zadev, ter posebni tajni podzakonski predpisi omogočali politični policiji, katere temeljna naloga je bila ves čas zaščita sistema, neomejene možnosti za kršitve človekovih pravic in temeljnih svoboščin. O uvedbi tajnih oblik delovanja ni odločalo sodišče, ampak služba sama. Ti tajni predpisi so dajali predvsem politični policiji izredna pooblastila za svoje delo tako na zveznem kot tudi na republiškem nivoju. Takšna tajnost pravnih predpisov pa je omogočala tudi nepreglednost delovanja obveščevalno-varnostnih služb ter nepoznavanje njihovih pooblastil, zato tudi ni bilo možno uveljavljati pravice, če so le-te bile kršene. Nedvomno je, da je dvojna zakonodaja in s tem vzporedno obravnavanje vsakega posameznika groba kršitev človekovih pravic in temeljnih svoboščin.

Prav ta tajnost predpisov je ostale državljane postavljala v drugo- ali celo tretjerazredni položaj v odnosu do države. Dejstvo je, da če nekaj ni uradno napisano in veljavno, potem zoper to ne moreš ustrezno delovati. Na ta način je Služba državne varnosti omogočala vladajoči eliti ohranjanje avtonomnosti oblasti, sebi pa neodvisnost in samozadostnost praktično brez zunanjega nadzora, če seveda pozabimo na vladajočo stranko, kateri je zvesto služila praktično do konca.

S tem tudi potrjujem svojo prvo delovno hipotezo, da je *Služba državne varnosti kot politična policija, ki je delovala v nekdanjem totalitarno-avtoritarnem režimu SFRJ, predstavljala avtonomen center moči in je na ta način nekontrolirano posegala v človekove pravice in temeljne svoboščine državljanov. Državljanje tako v nobenem primeru niso mogli nadzirati, niti jim ni bila odgovorna. Odgovorna je bila samo politični eliti na oblasti.*

Vedno bolj kompleksne grožnje nacionalni varnosti zahtevajo dobro načrtovan, usklajen in učinkovit odziv celotnega sistema nacionalne varnosti. Pri tem morajo svojo vlogo odigrati vsi subjekti, zagotovljena pa mora biti tudi ustrezna podpora in usklajevanje na operativnem nivoju. Z vključevanjem v mednarodne povezave je potrebno zagotoviti tudi hitro in kakovostno odločanje.

Pri tem ima in bo tudi v prihodnje imel pomembno vlogo SNAV in njegov sekretariat, ki mora biti tudi v prihodnje umeščen pri Vladi kot posvetovalno in koordinativno telo z ustrezno podporo strokovnjakov ter drugih že delujočih organov v sedanjem sistemu nacionalne varnosti. Pomembno je torej, da se pri vodenju in usmerjanju celotnega nacionalno varnostnega sistema ves čas zagotavlja usklajevanje političnih, vojaških, policijskih, obveščevalno-varnostnih in ostalih dejavnosti, zato lahko potrdim svojo drugo delovno hipotezo, da *Svet za nacionalno varnost Republike Slovenije dobiva zaradi povečanja izpostavljenosti nekaterim kompleksnejšim ogrožanjem nacionalne in mednarodne varnosti vse večjo in vidnejšo vlogo.*

Obveščevalno-varnostne službe modernih demokratičnih držav predstavljajo ogromen potencial v pravni, fizični in intelektualni moči, kar je dobro, seveda ob predpostavki, da je njihova dejavnost ustrezno obvladana s sistemom nadzorstva. Nujno je torej učinkovito parlamentarno, sodno in strokovno nadzorstvo. Čeprav se na podlagi vseh predstavljenih oblik nadzora nad delovanjem obveščevalno-varnostnih služb morda zdi, da imamo v naši družbi preveč nadzornikov in da se le-ti ponekod podvajajo med vejami oblasti, pa menim, da je transparentnost nadzora potrebna in nujna. S tem se ne povečujeta samo kvaliteta in zanesljivost nadzora, ampak tudi njegova učinkovitost. Pri tem gre za tako imenovani sistem check and balances med vejami oblasti, ki s tem druga drugo uravnavajo, usmerjajo in nadzirajo. Če torej izvršilna oblast nadzoruje strokovnost in učinkovitost, potem zakonodajna nadzoruje porabo sredstev in strokovnost ter učinkovitost v smislu spoštovanja človekovih pravic in svoboščin. Sodstvo je pooblaščen za izvajanje predhodnega in naknadnega nadzora zakonitosti delovanja, medtem pa civilna družba igra vlogo večnega nezadovoljneža in dvomljivca na eni strani, na drugi strani pa želi živeti v miru in blagostanju, ki je med drugim odvisen tudi od učinkovitega delovanja obveščevalno-varnostnih služb.

Kljub temu da je številčno nadzorstvo lahko razumljeno tudi kot oblika nezaupanja v delovanje služb ali kot medsebojno nezaupanje med subjekti nadzora, pa prav različne oblike nadzora povečujejo raven legitimnosti obveščevalno-varnostnih služb ter služijo varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin.

S tem tudi potrjujem svojo tretjo delovno hipotezo, da država v človekove pravice in temeljne svoboščine največkrat posega prav z delovanjem obveščevalno-varnostnih služb. Te zaradi narave svojega dela, oblik delovanja in ciljev, ki jih zasledujejo v vseh političnih sistemih, tudi v demokratični in pravni državi lahko močno posegajo v človekove pravice in temeljne svoboščine. Prav različne oblike nadzora nad njihovim delovanjem pa povečujejo raven njihove legitimnosti, omejujejo zlorabo moči ter s tem služijo varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin.

Kvantiteta nadzora je torej nedvomno ustrezna, za kvaliteto pa bo potrebno vložiti še nekaj napora, še zlasti zato, ker se ponekod še vedno srečujemo z nizko stopnjo varnostne kulture, nepoznavanjem strokovne problematike in poskusi vplivanja predvsem neformalnih skupin na nadzorstvene mehanizme, ki se jih poskuša politizirati oziroma z njimi celo manipulirati.

SEZNAM LITERATURE IN VIROV

KNJIGE:

1. Anžič, A (1996): Vloga varnostnih služb v sodobnih parlamentarnih sistemih - nadzorstvo, ČZP Enotnost, Ljubljana.
2. Anžič, A (1997): Varnostni sistem Republike Slovenije, Uradni list RS, Ljubljana.
3. Babović, B. (1999): Ljudska prava i policija u Jugoslaviji, IGP »PROMETEJ«, Beograd.
4. Bearden, M.; Risen, J. (2003): The Main Enemy, Century, London.
5. Bettis, K.R. (1994): Conflict After the Cold War, Macmillan Publishing Company, New York.
6. (1974) Bezbednostna obuka, Sveska I, (priročnik, avtorji niso znani), Savezni sekretariat za narodnu odbranu – Uprava bezbednosti, Vojna štamparija, Beograd.
7. (1975) Bezbednostna obuka, Sveska II (priročnik, avtorji niso znani), Savezni sekretariat za narodnu odbranu, Vojna štamparija, Beograd.
8. Born, H (2006): Parlamentarni nadzor nad varnostnim sektorjem, Državni zbor republike Slovenije, Ljubljana.
9. Bungert, H.; Heitmann, J. (2003): Secret Intelligence in the Twentieth Century, Frank Cass, London, Portland.
10. Chalk, P.; Rosenau, W. (2004): Confronting »the Enemy Within«, RAND, Santa Monica.
11. Đorđević, O. (1985): Osnovi državne bezbednosti – opšti deo, Viša škola unutarnjih poslova, Beograd.
12. Đorđević, O. (1989): Leksikon bezbednosti, Založba Privredapublik, Beograd.
13. Gordon, T. (2002): Skrivnostna zgodba Mossada, Učila International, Tržič.
14. Grad, F.; Kaučič, I. (1997): Ustavno pravo Slovenije, VPVŠ, Ljubljana.
15. Grizold, A. (1992): Razpotja nacionalne varnosti, Teorija in praksa, Ljubljana.
16. Grizold, A.(1999): Obrambni sistem Republike Slovenije, VPVŠ, Ljubljana.
17. Grizold, A; Ferfila, B. (2000): Varnostne politike velesil, FDV, Ljubljana.
18. Lapušina, M. (1999): Tajne službe sveta, Alfa, Beograd.
19. Leloup, L.; Shull, S.A. (2003): The President and Congress: collaboration and combat in national policymaking, 2. izdaja, New York.
20. Levkov, M. (2001) Izraelska tajna služba, založba Borec, Ljubljana.
21. Lovšin, A. (2001): Skrita vojna: spopad varnostno-obveščevalnih služb 1990-1991. Mladinska knjiga, Ljubljana.

22. Lukić, D. (1981): Savremena špijunaža, Privredna štampa, Beograd.
23. Malešič, M. (2002): Nacionalna in mednarodna varnost, FDV, Ljubljana.
24. Masleša, R. (2001): Teorije i sistemi sigurnosti, Založba Magistrat, Sarajevo.
25. McKnight, D.; Aldrich, R. (2002): Espionage and the Roots of the Cold War, Frank Cass, London, Portland:
26. Pečar, J.(1988): Formalno nadzorstvo: kriminološki in kriminalno politični pogledi, Delavska enotnost, Ljubljana.
27. Pečar, J.(1991): Neformalno nadzorstvo: kriminološki in kriminalno politični pogledi, Didakta, Radovljica.
28. Pečar, J.(1992): Institucionalizirano nedržavno nadzorstvo, Didakta, Radovljica.
29. Pučnik, J. (2002): Iz arhivov slovenske politične policije, Veda, Ljubljana.
30. Purg, A. (1995): Obveščevalne službe, ČZP Enotnost, Ljubljana.
31. Purg, A. (2002): Primerjalni obveščevalni sistemi, VPVŠ, Ljubljana.
32. Pusić, E. (1988): Upravni sistemi, IV. izdanje, Narodne novine, Zagreb.
33. Pusić, E. (1989): Nauka o upravi, knjiga I., IX. izdanje, Narodne novine, Zagreb.
34. Richelson, J.(1995): The U.S. Intelligence Community, Ballinger Publishing, Cambridge.
35. Sarkesian, S.C., Williams, J.A.; Cimbala, S.J. (2002): US National Security: Policymakers, Process and politics, 3. izdaja, Lynne Rienner Publishers, London.
36. Scott, L.V.; Jackson, P.D. (2004): Understanding Intelligence in the Twenty-first Century, Routledge, New York, London.
37. Spasić, B. (2002): Podlasica je spregovorila, Grafis Trade, Grosuplje.
38. Srdanov, I. (1983): Metodika izvođenja obaveštajno-bezbednosne obuke u vojnim školama JNA, SSNO, Beograd.
39. Šaponja, V.(1999): Taktika dela obveščevalno varnostnih služb, VPVŠ, Ljubljana.
40. Šubelj Dornik, L. (1993): Nastanek in razvoj organov za notranje zadeve Republike Slovenije v obdobju 1945-1963, Arhivi XVI, Ljubljana.
41. Šubelj Dornik, L. (1999): Oddelek za zaščito naroda za Slovenijo, Ljubljana.
42. Thierry, M. (2002): 11. september Velika laž (prevedel Andrej Poznič), Založba Orbis, Ljubljana.
43. Tood, P., Bloch, J. (2003): Global Intelligence, Zed Books Ltd., London, New York.
44. Višnar, F. (1991): Špijunaža i kontrašpijunaža, Primjeri iz suvremene prakse, Alfa, Zagreb.
45. Weltman, J.J.,(1991): Challenges to American National Security in the 1990's, Plenuin Press, xi, New York.

46. Zajc, D. (2004): Razvoj parlamentarizma: funkcije sodobnih parlamentov, FDV, Ljubljana.
47. Žaberl, M. (2006): Temelji policijskih pooblastil, FPVŠ, Ljubljana.
48. Žaren, F. (2003): Nadzor nad varovanjem človekovih pravic v policijskih postopkih, VPVŠ, Ljubljana.
49. Žunec, O.; Domišljanović, D. (2000): Obavještajno-sigurnosne službe republike Hrvatske: stanje i načela preustroja za razdoblje konsolidacije, Jesenski i Turk, Zagreb.

ČLANKI:

1. Anžič, A. (1992): Razmišljanja o oblikah nadzora nad policijo v Sloveniji, Varnost-strokovni bilten št. 1/2, str. 15-41.
2. Anžič, A. (1999): Obveščevalne službe – legalni in legitimni labirinti in izhodi, Varstvoslovje, VPSVŠ, str. 5-12.
3. Anžič, A.: (2000): Etičnost nadzorovalcev v nadzorstvenem procesu – pogled od znotraj, Varstvoslovje, str.141-143.
4. Anžič, A. (2001): Parlamentarno nadzorstvo – kakšno in kdaj, Dnevi varstvoslovja, str. 35-46.
5. Anžič, A.; Golobinek, R. (2003): Slovenski model parlamentarnega nadzorstva nad obveščevalnimi in varnostnimi službami, Teorija in praksa, str. 1058-1073.
6. Brezovšek, M. (2001): Federalizem in demokratizacija (Razpad jugoslovanske večnacionalne socialistične skupnosti), Demokratični prehodi II, str. 78-94.
7. Čelik, P. (2003): Milica ni bila podaljšek SDV, Slovenska panorama, str. 20-21.
8. Črnčec, D. (2003): Obveščevalno varnostna služba ministrstva za obrambo kot *conditio sine qua non* obveščevalne varnostne skupnosti Republike Slovenije, Dnevi varstvoslovja, VPVŠ, str. 1-13.
9. Črnčec, D. (2005): Spremembe v načinu delovanja obveščevalno-varnostnih služb, imperativ uspešnega soočanja s sodobnimi varnostnimi izzivi, Dnevi varstvoslovja, VPVŠ, str. 1-7.
10. Flander, B. (2002): Nadzor nad represivnimi organi, Pravna praksa št.7, str. 32-34.
11. Fritz, M. (2001); Razmerje med obrambno in vojaško dejavnostjo v Republiki Sloveniji, Dnevi varstvoslovja, str. 68-76.

12. Kahan, E. (2002): Reorganizing Israel's Intelligence Community, *International Journal of Intelligence and Counterintelligence* (15) 3, str. 415-427.
13. Kečanović, B. (2003): Kontrola in nadzor policije, *Pravna praksa* št. 4, str. 10-11.
14. Kečanović, B. (2003): Uravnotežen nadzor nad policijo, *Pravna praksa* št. 29, str. 9-10.
15. Pagon, M. (2002): Civilni nadzor nad obrambnimi in varnostnimi organi države, *Dnevi varstvoslovja*, str. 143-144.
16. Perenič, A. (1988): Zgodovinski razvoj človekovih pravic, *Varstvo človekovih pravic*, str. 17-34.
17. Pučnik, J. (1998): Množični povojni poboji, *Temna stran meseca*, str. 39-53.
18. Šefić, B. (2004): Svet za nacionalno varnost in njegova vloga v sistemu nacionalne varnosti republike Slovenije, *Dnevi varstvoslovja*, str. 98-103.
19. Šturm, L. (1988): Varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin v luči upravnega prava, *Vestnik IJU* 24, str. 241.
20. Šturm, L. (1991): Fenomen tajne zakonodaje v nekdanji SFRJ, *Vestnik JU* 27, str. 153.
21. Šturm, L. (1998): O kratenju človekovih pravic in temeljnih svoboščin v Sloveniji v obdobju 1945-1990, *Policija* 5-6, str. 284-292.
22. Zalar, A. (2005): Ima terorizem pravico do poštenega sojenja, *Sobotna priloga* 27.08.2005, str. 10-11.

PRAVNI VIRI:

1. Ustava SFRJ (Ur.l. SFRJ, št. 9/74).
2. Ustava SRS (Ur.l. SRS, št. 6/74).
3. Ustava RS (Ur.l. RS št. 52/02, 56/02, 83/03).
4. Deklaracija o spoštovanju temeljnih konvencij Sveta Evrope (Ur.l.RS, št. 45/90).
5. Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin, podpisana 1950-notifikacija nasledstva (Ur.l. RS, št. 33/94).
6. Mednarodni pakt o državljskih in političnih pravicah-notifikacija nasledstva (Ur.l. RS, št. 35/92).
7. Kazenski zakonik (Ur.l.RS, št. 95/04 - KZ – UPB1).
8. Temeljni zakon o notranjih zadevah (Ur.l. SFRJ, št. 49/66).
9. Zakon o kazenskem postopku (Ur.l.RS, št. 96/04 - ZKP – UPB2).
10. Zakon o notranjih zadevah (Ur.l. SRS, št. 13/67).

11. Zakon o obrambi (Ur.l.RS, št. 103/04 - ZObr-UPB1).
12. Zakon o osnovama sistema državne bezbednosti (Službeni list SFRJ, 15/84).
13. Zakon o parlamentarnem nadzoru obveščevalnih in varnostnih služb (Ur.l.RS, št. 26/03 – ZPNOVS).
14. Zakon o parlamentarni preiskavi (Ur.l. RS, št. 63/93).
15. Zakon o policiji (Ur.l.RS, št. 14/05 - ZPol - UPB3).
16. Zakon o prekrških (Ur.l. RS, št. 70/06 - ZP-1-UPB3).
17. Zakon o proračunu Socialistične republike Slovenije za leto 1970 (Ur.l. SRS, št. 46/69).
18. Zakon o proračunu Socialistične republike Slovenije za leto 1980 (Ur.l. SRS, št. 38/79).
19. Zakon o proračunu Socialistične republike Slovenije za leto 1990 (Ur.l. SRS, št. 42/89).
20. Zakon o sigurnosnim službama Republike Hrvatske (Narodne novine št. 32/2002).
21. Zakon o Slovenski obveščevalno-varnostni agenciji (Ur.l. RS, št. 20/04 - ZSOVA-UPB1).
22. Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o Slovenski obveščevalno-varnostni agenciji (Ur.l.RS, št. 61/06-ZSOVA-B)
23. Zakon o splošni ljudski obrambi (Ur.list SFRJ, št. 21/82).
24. Zakon o Svetu SRS za varstvo ustavne ureditve (Ur.l. SRS, št. 17/78).
25. Zakon o tajnih podatkih (Ur.l. RS, št. 87/01, 101/03 - ZTP).
26. Zakon o telekomunikacijah (Ur.l.RS, št. 30/01 – ZTel).
27. Zakon o ustavnem sodišču (Ur.l. RS, št. 15/94 - ZUstS).
28. Zakon o varstvu osebnih podatkov (Ur.l. RS, št. 59/99, 57/01, 86/04 - ZVOP).
29. Zakon o varuhu človekovih pravic in temeljnih svoboščin (Ur.l. RS, št. 71/93-ZVarCP).
30. Zakon o vladi (Ur.l.RS, št. 24/05 - ZVRS-UPB1).
31. Resolucija o strategiji nacionalne varnosti Republike Slovenije (Ur.l. RS, št. 56/01).
32. Poslovnik Komisije za nadzor obveščevalnih in varnostnih služb (Ur.l.RS, št. 79/04 in 106/04 - PoKNOVS).
33. Poslovnik Državnega zbora Republike Slovenije (Ur.L.RS, ŠT. 35/02, 60/04 – PoDZ-1).
34. Odlok o svetu za nacionalno varnost (Ur.l.RS, št. 135/04).
35. Uredba o obveščevalno varnostni službi Ministrstva za obrambo (Ur.l. RS, št. 63/99 in 90/00).
36. Pravilnik o policijskih pooblastilih (Ur.l. RS, št. 51/00).
37. (1990) Pravilo o radu Službe državne bezbednosti, Savezni sekretarijat za unutrašnje poslove, Služba državne bezbednosti, Beograd, (Ur.l.SFRJ, št. 18/90 – ZAUPNO).
38. (1976) Pravilo organa bezbednosti Jugoslovenske narodne armije, Državni sekretarijat za narodnu odbranu, Beograd, (ZAUPNO).

39. (1985) Priročnik za delo milice na področju varstva ustavne ureditve, RSNZ, Ljubljana, (Uradna tajnost - STROGO ZAUPNO).
40. (1967) OBVEZNO NAVODILO o sodelovanju službe javne in državne varnosti v SR Sloveniji, RSNZ, Ljubljana, (Uradna tajnost-STROGO ZAUPNO).
41. (1983) Metodika izvodjenja obaveštajno-bezbednosne obuke u vojnim školama JNA, SSNO, Vojna štamparija, Beograd, (Vojaška skrivnost – ZAUPNO).
42. (1985) SKLEP o uporabi predpisanih sredstev in metod, ki jih pri svojem delu uporabljajo organi državne varnosti, Predsedstvo SR, Ljubljana, (Državna tajnost-DT 7/85).

OSTALO:

1. (2003) Encyclopedia of the Central Intelligence Agency, Facts on File, New York.
2. (1993) International Military and Defense Enciklopedy: Macmillan INC., Washington.
3. (1976) Leksikon Cankarjeve založbe, Ljubljana.
4. (1986) Leksikon Cankarjeve založbe - Družboslovje, Ljubljana.
5. (1971) Poročilo Republiškega sekretariata za notranje zadeve za leto 1970, RSNZ, Ljubljana, (ZAUPNO).
6. (1982) Poročilo Republiškega sekretariata za notranje zadeve za leto 1981, RSNZ, Ljubljana, (ZAUPNO).
7. (1984) Poročilo Republiškega sekretariata za notranje zadeve za leto 1983, RSNZ, Ljubljana, (ZAUPNO).
8. (1985) Poročilo Republiškega sekretariata za notranje zadeve za leto 1984, RSNZ, Ljubljana, (ZAUPNO).
9. (2001) Poročilo o delu Državnega zbora v mandatnem obdobju 1996-2000, Državni zbor Republike Slovenije, Ljubljana.
10. (2005) Poročilo o delu Državnega zbora v mandatnem obdobju 2000-2004, Državni zbor Republike Slovenije, Ljubljana.
11. (2002) Poročilo o delu policije za leto 2001, Policija, Ljubljana.
12. (2003) Poročilo o delu policije za leto 2002, Policija, Ljubljana.
13. (2004) Poročilo o delu policije za leto 2003, Policija, Ljubljana.
14. (2005) Poročilo o delu policije za leto 2004, Policija, Ljubljana.
15. (2006) Poročilo o delu policije za leto 2005, Policija, Ljubljana.
16. (2004) Proračun RS za leto 2005, Državni zbor Republike Slovenije, Ljubljana.

17. (2005) Proračun RS za leto 2007, Državni zbor Republike Slovenije, Ljubljana.
18. (1994) Slovar slovenskega knjižnega jezika, Ljubljana.
19. (1993) Statistika-devizni tečajji od 1945 do 1993, Banka Slovenije, Ljubljana.
20. (2006) Menjalno razmerje do evra, DELO št. 147 z dne 28.06.2006, Ljubljana.
21. Intervju št. 1, g. F.A., z naslovom »Odnos med zvezno in republiško Službo državne varnosti«, z bivšim pripadnikom SDV (zaposlen v Upravi SDV v Beogradu od leta 1974 do leta 1985), Ljubljana, dne 10.01.2006.
22. Intervju št. 2, g. R.G., z naslovom »Sodelovanje organov javne in državne varnosti«, z bivšim pripadnikom slovenske Milice (zaposlen v Milici, kasneje v Policiji, od leta 1960 do leta 1994), Ljubljana, dne 19.01.2006.